

ชุมชนเรื่องสั้น

พุทธทาสภิกขุ

หนังสือ ชุมนุมเรื่องสั้น พุทธทาสภิกขุ

คำนำของผู้ประพันธ์

เมื่อปรากฏว่า จะมีการพิมพ์บทประพันธ์เรื่องสั้นๆ ที่ข้าพเจ้าเคยเขียนลงในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา และหนังสือพิมพ์อื่นๆ อีกบางฉบับ รวมเข้าเป็นเล่มเดียวกัน ข้าพเจ้าได้เรียกต้นฉบับมาตรวจแก้ถ้อยคำ และข้อความบางแห่งซึ่งควรจะแก้ไข เพื่อความเรียบร้อยและเป็นผลดียิ่งขึ้น.

เนื่องจากบทประพันธ์เหล่านี้ ส่วนมากเขียนลงในหนังสือต่างๆ เมื่อ ๑๕ ปีมาแล้วเป็นส่วนใหญ่ ฉะนั้น ถ้อยคำจึงผิดจากที่ใช้กันอยู่ในเวลานี้ อีกอย่างหนึ่งในเวลานั้น ข้าพเจ้าไม่เคยมีความรู้ในการใช้ศัพท์บ้าง, และศัพท์ต่างๆ ในเวลานั้น ยังไม่ยุติว่าจะใช้กันอย่างไรแน่บ้าง จึงเป็นการจำเป็นที่ในการพิมพ์ครั้งนี้ต้องสำรวจแก้ไขถ้อยคำบางศัพท์หรือบางคำ ให้ตรงกับที่ยุติใช้กันอยู่ในเวลานี้ เพื่อผลดีแก่ท่านผู้อ่านทุกๆ ไป.

สำหรับข้อความนั้น ไม่มีการแก้ไขโดยส่วนใหญ่ เพียงแต่เติมคำบางคำ เพื่อให้ใจความแห่งประโยคนั้นๆ รัดกุมชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น. ทั้งนี้เวลาไม่เพียงพอ แม้แต่จะทำเชิงอรรถเพิ่มเติมบางแห่งก็ไม่ทัน แต่ก็หวังว่าหนังสือนี้จะจักเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจตามควร.

ภิกขุ พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

สวนโมกขพลาราม

ที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๕

คำปรารภในการพิมพ์ครั้งที่ ๔

ชุมนุมเรื่องสั้น เป็นหนังสือ รวมผลงานประพันธ์ ประเภทเรื่องสั้นๆ ของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ที่ท่านเขียนระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๙๑ ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ พุทธศาสนา และหนังสือพิมพ์อื่นๆ อีกบางฉบับ คณะกรรมการ ไชยา ได้รวบรวม เท่าที่เห็นว่า สมควร จัดพิมพ์ขึ้นก่อน เป็นเล่ม ครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๕ สำนักพิมพ์สุขภาพใจ ได้ขออนุญาตพิมพ์เป็นครั้งที่ ๓ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๑ และในครั้งนี้ ที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นอีก ถือเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๔ แล้ว เพื่อให้ผู้ศึกษา ได้ศึกษาสำนวนเขียนในระยะแรกๆ ก่อนที่ระยะหลัง ท่านไม่ค่อยได้เขียน แต่ได้พูดเป็นส่วนใหญ่ แล้วมีผู้ถอดความ ออกมาพิมพ์เป็น "งานพูดแล้วเป็นหนังสือ" ปรากฏอยู่มากมาย ในบรรณโลกนี้

ถึงแม้บทประพันธ์ในเล่ม "ชุมนุมเรื่องสั้น" นี้ จะมีหลายตอน ที่ถูกนำมาพิมพ์ เป็นหนังสือ เล่มเล็กๆ อยู่บ้าง แต่การพิมพ์ครั้งนี้ ก็เป็นการคงความเป็น ชุมนุมเรื่องสั้น เอาไว้ ให้ท่านผู้ปรารถนา ได้เสาะหาไว้ศึกษาสุดแต่ประสงค์เกิด

ด้วยความปรารถนาดี

สำนักพิมพ์สุขภาพใจ

๑๔/๓๔๙-๓๕๐ หมู่ ๑๐ ถ.พระราม ๒

แขวงบางมด เขตจอมทอง กทม. ๑๐๑๕๐

โทร. ๔๑๕-๖๗๙๗, ๔๑๖-๗๗๔๔, ๔๑๕-๒๖๒๑, ๔๑๕-๖๕๐๗

โทรสาร. ๔๑๖-๗๗๔๔

สารบัญ

เรียนพุทธศาสนาใน ๑๕ นาที	4
พุทธศาสนาเป็นเพสสิมิสม หรือ ออปติมิสม	11
พุทธศาสนา-ศาสนาแห่งการบังคับตัวเอง	14
ความกลัว	17
อาหารของดวงใจ	24
นิพพาน-จุดหมายปลายทางของชีวิต	33
มัลลเทศก์ของวิญญาน	40
ปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับการถือพระรัตนตรัย	49
ฤทธิ์-ปาฏิหาริย์	56
พระพุทธรูปที่จารึกรอยอยู่ในประวัติศาสตร์	66
ใครทุกข์ ? ใครสุข ?	74
อานาปานสติ ก็มีพื้นฐานอย่างง่าย	77
ศานติภาพอยู่ที่ไหน?	81
จะมีชีวิตเป็นคนอยู่อย่างไรจึงจะไม่ขาดทุน	83
ธรรมะกับเรา	86

เรียนพุทธศาสนาใน ๑๕ นาที

นับตั้งแต่กาลที่โลกว่างเปล่า เริ่มกลายเป็น มนุษย์โลกขึ้น เมื่อหลายแสนปี มาแล้ว มนุษย์ ได้ใช้ มันทมออง แสงวหา ความสุข ใสตน เป็นลำดับๆ มาทุกๆ ยุค, จนในที่สุด เกิดมีผู้สั่งสอน ลัทธิแห่ง ความสุข นั้น ต่างๆ กัน, ตัวผู้สอนเรียกว่า ศาสตรา, คำสอนที่สอนเรียกว่า ศาสนา, ผู้ที่ทำตาม คำ สอน เรียกว่า ศาสนิก, ทุกอย่าง ค่อยแปรมาสู่ ความดี ยิ่งขึ้นทุกที, สำหรับคำสอน ขึ้นโลกียะ หรือ จรรยา ย่อมสอน มีหลักตรงกันหมด ทุกศาสนา, หลักอันนั้นว่า จงอย่าทำชั่ว จงทำดี ทั้งต่อ ตนเอง และผู้อื่น, ดังที่ทราบกันได้อยู่ทั่วไปแล้ว: แต่ส่วนคำสอนชั้นสูงสุด ที่เกี่ยวกับ ความสุข ทาง ใจ อันยิ่งขึ้นไปนั้น สอนไว้ต่างกัน. ศาสนาทั้งหลาย มีจุดหมาย อย่างเดียวกัน เป็นแต่ สูงต่ำ กว่า กัน เท่านั้น

ทุกองค์ศาสดา เว้นจากพระพุทธเจ้า สอนให้ยึดเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งสาวก ไม่มี ความรู้ พิสูจน์ ว่า เป็น สิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เป็นผู้สร้างโลก และ อำนวยสุข แก่ สัตว์โลก เป็นที่พึ่งของตน, ให้นับถือ บูชาสิ่งนั้น โดยแน่นแฟ้น ปราศจาก การพิสูจน์ ทดลอง แต่อย่างใด. เริ่มต้นแต่ยุคที่ถือผี ถือไฟ ถือดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และ ดวงดาว ต่างๆ มาจนถึง ยุคถือพระเป็นเจ้า เช่น พระนารายณ์ และ พระพรหม ของ ศาสนาฮินดู พระยโสภา ของ ศาสนาคริสต์และยิว และ พระอหฺล่า ของ อิสลาม ต่างสอน ให้มอบความเชื่อ ในพระเจ้าเหล่านั้น แต่ผู้เดียว ว่าเป็น ผู้มีอำนาจ เหนือสิ่งใด ทั้งหมด ทั้งๆ ที่ไม่ต้องรู้ว่า ตัวพระเจ้า นั้นเป็น อะไรกันแน่ และ ผิดจาก หลักกรรมตา โดย ประการต่างๆ

ต่อมา เมื่อสองพันปีเศษมาแล้ว ภายหลังแต่พระเจ้าของศาสนาพราหมณ์ ก่อนแต่ พระคริสต์ และ พระโมหมัด ของชาวยุโรปและอาหรับ¹ พระพุทธเจ้า ได้อุบัติ บังเกิด ขึ้น ทรงสอนการพึ่งตนเอง และ ทรงสอนหลักกรรมทางใจในชั้นสูง ผิดกับ ศาสนาอื่นทั้งหมด คือ :-

หลักการ

ทรงสอนเป็นใจความว่า สุขทุกข์ เป็นผลเกิดมาจาก เหตุของมันเอง ได้แก่ การกระทำ ของผู้นั้น ผลเกิดจาก การกระทำ ของผู้ใด ผู้นั้นต้องได้รับ อย่างแน่นอน และยุติธรรม ไม่มีใครอาจ สับเปลี่ยน ตัวผู้ทำ กับตัวผู้รับ หรือ มีอำนาจ เหนือ กฎอันนี้ได้ นี้เรียกว่า ลัทธิกรรม มีเป็นหลัก สันๆ ว่า สัตว์ทั้งหลาย มีกรรม เป็นของตน หมุน ไปตามอำนาจเก่า ซึ่งในระหว่างนั้น ก็ทำกรรม ใหม่ เพิ่มเข้า อันจะกลายเป็น กรรมเก่า ต่อไปตามลำดับ เป็นเหตุและผล ของกันและกัน ไม่รู้จัก สิ้นสุด คาบเกี่ยวเนื่องกัน เหมือนลูกโซ่ ไม่ขาดสาย เราเรียกความเกี่ยวพัน อันนี้กันว่า สังสารวัฏ หรือสายกรรม มันคาบเกี่ยว ระหว่าง นาทีนี้ กับนาทีหน้า หรือ ชั่วโมงนี้กับชั่วโมงหน้า วันนี้นกับวัน หน้า เดือนนี้กับเดือนหน้า ปีนี้กับปีหน้า จนถึง ชาตินี้กับชาติหน้า สับสน แทรกแซงกัน จนรู้ได้

ยาก ว่าอันไหน เป็นเหตุของ อันไหนแน่ ดูเผินๆ จึงคล้ายกับว่า มีใคร คอยบันดาล สายกรรม ประจำบุคคลหนึ่งๆ ย่อมผิดจาก ของอีกคนหนึ่ง เพราะฉะนั้น ต่างคน จึงต่างเป็นไปตาม แนว กรรม ของตน ไม่เหมือนกัน กรรมเป็นเหตุ สุขและทุกข์ เป็นผลเกิดมาแต่กรรมนั้นๆ

หลักอนัตตา

ทรงสอนอีกว่า ไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง ไม่มีสิ่งอันควรเรียกได้ว่า ตัวตน สรรพสิ่งไม่มีผู้ใดสร้าง เกิดขึ้น แปลกๆ ก็เพราะปัจจัยตามธรรมชาติที่จะต้องค่อยๆ แปรไปตามลำดับ ตามกฎเกณฑ์ ของ ธรรมชาติ โดยไม่อยู่ในอำนาจของใคร เรียกว่า มันเป็นอนัตตา หลักอนัตตา นี้จึงมีแต่ใน พุทธ ศาสนา ไม่มีในศาสนาอื่น อันสอนว่า ทุกสิ่งพระเจ้าสร้างขึ้นเป็นตัวตน และอยู่ใต้อำนาจพระเจ้า ผู้ เป็นเจ้า แห่งตัวตนทั้งหลาย

ทรงสอนว่า ไม่มีตัวตน ซึ่งเที่ยง และ ยั่งยืน สิ่งหนึ่ง ย่อมเกี่ยวเนื่อง มาแต่สิ่งหนึ่ง และสิ่งนั้นก็ เกิด ทอยยมาแต่สิ่งอื่น แม้สิ่งอื่นนั้น ก็เกิดทอยยมา แต่สิ่งอื่นอีก ตั้งต้นมานาน ซึ่งไม่มีใครกำหนด ได้ และจะเกิด สืบต่อกันไปข้างหน้า อีกเท่าไรแน่ ก็กำหนดมิได้ เหมือนกัน กฎข้อนี้เป็นไป ทำนองเดียวกัน ทั้งสิ่งที่มีวิญญาณ และที่หาวิญญาณมิได้ สำหรับสิ่งที่หาวิญญาณมิได้ จักยกไว้ เพราะไม่เกี่ยวกับ สุขทุกข์ ส่วนสิ่งที่มีวิญญาณ เช่น มนุษย์ และ สัตว์เดรัจฉาน ทั่วไป เป็นสิ่งควร เรียนรู้ เพราะเกี่ยวกับ สุข ทุกข์ ในชีวิต มนุษย์เรา เกิดจาก การรวมพร้อมแห่ง รูปธาตุ (Physical Element) และนามธาตุ (Mental Element) อันมีประจำอยู่ ตามธรรมดา ในโลกนี้ เมื่อสองอย่างนี้ ยังประชุมกัน เข้าไม่ได้ อย่างเหมาะสม ก็เป็นมนุษย์ขึ้น เช่นเดียวกับ พืชพรรณไม้ ที่อาศัย ดิน ฟ้าอากาศ และเชื้อ ในเมล็ดของมันเอง งอกงาม กลายเป็น ต้นไม้ ใหญ่โต ขึ้นได้ รูปธาตุ และ นามธาตุ นั้น แต่ละอย่าง ก็ล้วนเกิดมาจาก การรวมพร้อม ของพืชอื่น อีกต่อหนึ่ง เกิดสืบต่อกันมา เป็นลำดับ จนกว่า จะเหมาะ สำหรับผสมกันเข้า ในรูปใหม่เมื่อใด รูปธาตุในกายนี้ เช่น พืชและ เนื้อสัตว์ ซึ่งอาศัย สิ่งอื่น เกิดมาแล้ว หลายต่อ หลายทอด จนมาเป็น เชื้อบำรุง ร่างกายนี้ โดยเป็น เชื้อให้เกิดและบำรุง ส่วนเล็กที่สุด ของร่างกาย (Cell) ที่สำหรับจะเป็นเนื้อ หนัง กระดูก ไขมัน เล็บ ฟัน โลหิต และอื่นๆ ในร่างกายเรา ธาตุลม อันเกิดขึ้น จากธรรมชาติส่วนอื่นๆ ก็ได้ใช้เป็นลม หายใจ เข้าไป บำรุงโลหิต และ สิ่งต่างๆ โลหิตเป็นเหตุ ให้เกิดความอบอุ่น และความร้อนขึ้นได้ เท่านี้ก็พอจะมองเห็นได้ว่า มันอาศัยกัน เกิดขึ้น เป็นลำดับๆ มากมาย นี่เป็นการเกิด การผสม การแปร ของธรรมชาติ ฝ่ายรูปธาตุ

ส่วนนามธาตุนั้น ยิ่งละเอียดมาก นามธาตุ อาศัยอยู่ได้เฉพาะใน รูปธาตุ ที่ได้ปรับปรุง กันไว้ เหมาะจะแล้ว และมีหน้าที่บังคับรูปธาตุ พร้อมทั้งตนเอง ให้ตั้งอยู่ หรือ เป็นไปต่างๆ ตลอดเวลา ที่เข้ามา เนื่องเป็นอันเดียวกัน ควรเปรียบ เรื่องนี้ด้วย เครื่องไดนาโมไฟฟ้า ชัณโลหะต่างๆ กว่า จะ มา คุมกันเข้า จนเป็นอย่างนี้ได้นั้น ล้วนแต่ เกิดจากอุตุนิยมสืบมา ไม่รู้ก็หมิ่นก็แสนปี จนมนุษย์ นำมาปรับปรุง ให้เป็นรูปต่างๆ ก็ยังหา มี ไฟฟ้าเกิดขึ้นไม่ แต่เมื่อได้ยกย้าย ประกอบกันเข้า จน

ถูกส่วน พร้อมด้วย อาการหมุน มันจึงปรากฏ แสงไฟอย่างแรง ขึ้นได้ ไฟฟ้างส่วนนั้น ปรากฏขึ้น มาจากการหมุนของเครื่อง การหมุนของเครื่อง กลับได้ไฟนั้นเอง มาช่วยสนับสนุน ในการหมุนบางส่วนก็มี ถ้ามีแต่ชิ้นโลหะก็ดี มีแต่อาการหมุน อย่างเดียวก็ดี หรือมีแต่กระแสไฟฟ้า อันเป็นธรรมชาติ ประจำ อยู่ใน สิ่งต่างๆ ในโลกก็ดี ยังไม่ประชุมกัน เข้าได้แล้ว กระแสไฟฟ้าใหม่ จะไม่ปรากฏขึ้น มาได้เลย ฉะนั้นฉะนั้น รูปธาตุ หรือ ร่างกายนี้ เปรียบเหมือน เครื่องไดนาโม นามธาตุ เปรียบเหมือน กระแสไฟฟ้า ได้อาศัยกันกลับไปกลับมา จึงเป็นไปได้ ทั้งแต่ละอย่างๆ ล้วนต้องอาศัย ความประจวบพร้อม แห่งเครื่องประกอบ ซึ่งเกิดมาแต่สิ่ง อื่น หลายทอดด้วยกัน นามธาตุ ก็เกิดสืบมา โดยตรงจาก พวกนามธาตุ อิงอาศัย อยู่กับรูปธาตุ เมื่อรวมกันเข้าแล้ว เราสมมุติเรียก คนหรือสัตว์ ชื่อนั้นชื่อนี้ เพื่อสะดวกแก่การพูดจา เช่นเดียวกับ สมมุติเรียก ชิ้นโลหะและวัตถุต่างๆ ว่า เครื่องไดนาโม ยี่ห้อหนึ่งยี่ห้อหนึ่งเหมือนกัน หลักของการ ที่สิ่งต่างๆ เป็นเหตุผลของกัน และให้เกิดสืบสาวกันไปนี้ เป็นปัญหา ที่ละเอียด ลึกซึ้ง ซึ่งพระองค์ ได้ทรงตีแตก อย่างทะลุปรุโปร่ง ในตอนหัวค่ำ แห่งคืนตรัสรู้ ที่ใต้ต้นมหาโพธิ์ ที่พุทธคยา เรียกว่า

ปฏิจจสมุปบาท

ความรู้อันนี้ ทำให้พระองค์ ทรงรู้จักโลกดี พอที่จะตี ปัญหาที่สอง ออกได้ สืบไปว่า มนุษย์เรา ควรทำ อย่างไรกัน จึงเหมาะแก่โลก ซึ่งมีธรรมชาติ เป็นอย่างนี้ หรือ จะอยู่เป็นสุข ในโลกอันมี สภาวะเช่นนี้ได้? การตีปัญหาข้อสอง ออก ได้สำเร็จผล เกิดเป็น หลักธรรมต่างๆ ที่พระองค์ใช้สอนบริษัทในสมัยต่อมา นั่นเอง อันรวมใจความ ได้สั้นๆ ว่า สิ่งซึ่ง เกิดมาจาก สิ่งอื่น ซึ่งไม่เที่ยงถาวร และ ทั้งอาการที่สืบต่อกันมา ก็ไม่ถาวรแล้ว สิ่งนั้นจะ เที่ยงถาวร อย่างไรได้ ย่อม กระสับกระส่าย โยกโคลง แปรปรวน ไปตามกัน สิ่งที่แปรปรวน ไม่คงที่ ย่อมก่อให้เกิด ภาวะชนิดที่ ทนได้ยาก คือ ทำให้เจ้าของ ได้รับความไม่พอใจ เสียใจ และ เป็นทุกข์ เมื่อมันแปรปรวน และ เป็นทุกข์ อยู่อย่างนี้แล้ว มนุษย์จึง ไม่ควร ผินธรรมดา สะเออะ เข้าไปรับเอา ความทุกข์นั้น โดยเข้าใจอ้างตัวเอง เป็นเจ้าของ ร่างกายนี้ และ ร่างกายอื่น มันไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่กรรมสิทธิ์ ของเรา เห็นได้ตรงที่ไม่อยู่ ในอำนาจเรา เราไม่ได้ ทำมันขึ้น นอกจาก อำนาจธรรมชาติ แห่ง นาม และ รูปเท่านั้น ผู้ที่เข้าไป ผูกใจ ในสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นของ ภายใน และ ภายนอกตน ก็ดี ว่าเป็นสิ่ง ที่จะ เป็นไป ตามความประสงค์ ของตน ทุกเมื่อแล้ว จะเกิดเป็นปัญหา ยุ่งยากขึ้น ในใจ ของผู้นั้น มีติดเกิดกว่า ที่เขาจะสะสางได้ พระองค์ จึงทรงสอน ให้หน่าย และ ละวาง สิ่งต่างๆ ด้วยการไม่ยึดถือ ทางใจ แม้ว่า ตามธรรมดา คนเรา จะต้อง อิงอาศัย สิ่งนั้นๆ เพื่อมีชีวิตอยู่ หมายความว่า เราปฏิบัติ ต่อมัน ให้ถูกต้อง ก็แล้วกัน

เมื่อเรา ไม่เข้าไป ผูกใจ ในสิ่งใด สิ่งนั้น ก็ไม่เป็นนาย บังคับใจเรา ให้อยาก ให้โกรธ ให้เกลียด ให้กลัว ให้เหียวแห้ง หรือ ให้อาลัย ถึงมันได้ เราจะอยู่ เป็นสุข เมื่อใจ หลุดพ้นแล้ว ก็เป็นอันว่า ไม่มีอะไร มาทำให้เรา กลับเป็น ทุกข์ ได้อีก จนตลอดชีวิต การคิดแล้วคิดอีก เพื่อตีปัญหานี้ให้แตก จนใจ หลุดพ้น เรียกว่า **วิปัสสนากัมมฐาน** และ เมื่อใจเรา ไม่ค่อย ยอมคิด ให้จริงจัง ลึกซึ้ง เพราะ

อาจ ฟุ้งซ่าน ด้วยความรัก ความโกรธ ความกลัว ความขี้เกียจ หรืออะไรก็ตาม จะต้องทำการ ช่มใจ ให้ปลอดจาก อุปสรรคนั้นๆ เสียก่อน การช่มใจนั้น เราเรียกกันว่า **สมถกัมมัฏฐาน** ถ้าไม่มี อุปสรรคเหล่านี้ สมถกัมมัฏฐาน ก็ไม่เป็น ของจำเป็นนัก นอกจาก จะเข้าฌาน เพื่อความสุข ของ พระอริยเจ้า เช่นเดียวกับ การหลับนอน เป็นการ พักผ่อน อย่างแสนสุข ของพวกเราๆ เหมือนกัน คำสั่งสอน ส่วนมาก ของพระองค์ เราจึงพบแต่วิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นส่วนใหญ่

ความยึดถือ หรือ อุปาทาน

เราจะมองเห็น อย่างแจ่มแจ้ง ได้แล้วว่า สภาพแห่งทุกข์ มีอยู่ในโลกนี้ จริง แต่บุคคล ผู้จะรับทุกข์ นั้นหาไม่มี ถ้าหากเขา จะไม่หลง เข้าไปรับเอา ด้วยความ เข้าใจผิด ว่า สิ่งนั้นเป็นสุข และ อยาก ได้ หรือ หวงแหน จนเกิดการ ยึดมั่น หรือเข้าใจไปว่า ทั้งมัน ทั้งเขา เป็นตัวตน ที่จะอยู่ใน อำนาจ ของตน ได้ทุกอย่าง ตามแต่จะปรารถนา คิดดูก็เป็นการ น่าขัน และ น่าสลดใจ อย่างไม่มีเปรียบ ที่ เราพากัน สมมุติเอา สิ่งที พระพุทธองค์ ทรงตรัสว่า "ว่างเปล่า" ให้ เป็นตัว เป็นตน ขึ้น แล้ว ทำใจ ตัวเอง ให้ดีขึ้น ก่อความ ยุ่งยาก ให้เกิดขึ้นในใจ รัก โกรธ เกลียด กลัว ไปตาม จาก แห่งความ แปรปรวน ของสิ่งนั้นๆ ซึ่งที่แท้ มันเป็นของ "ว่างเปล่า" อยู่ตลอดเวลา ตามที่ พระองค์ตรัส ไว้ นั้นเอง

คำว่า "ว่างเปล่า" ในที่นี้ คือ ไม่มีแก่นสาร ตัวตน ที่จะมายืนยันกับเราว่า เอาอย่างนั้น อย่างนี้กัน ได้ เพราะของทุกอย่างล้วนแต่มีสิ่งอื่นปรุงแต่ง คำจุนกัน มาเป็นทอดๆ จึงตั้งอยู่ได้พร้อมกับ การ ค่อยๆ แปรไป สิ่งทีสิ่งอื่น ปรุงแต่ง จึงเป็นของว่างเปล่า ไม่มีน้ำหนัก ไม่มีอิสระแก่ตน ใครจะเอา สัญญา มันเหมาะ กับสิ่งเหล่านั้น อย่างไรได้ ในเมื่อทั้ง ผู้ถือสัญญา และ ผู้ให้สัญญา ก็ล้วนแต่ ไม่ มีความเป็นใหญ่แก่ตน หรือมีความเป็นตัว เป็นตน ไปตามๆ กันทั้งนั้น ผู้ที่ขึ้น เข้าไปสัญญา หรือ ยึดมั่น ในสัญญา ก็เท่ากับ เอาความว่างเปล่า ไปผูกพัน กับ ความว่าง^๒ จะได้ผล อันพึงใจ จาก อะไรเล่า ทั้งนี้ ก็เพราะ การหลงยึดมั่น ของว่าง ขึ้นเป็น ตัวตน เราเรียกกันว่า อุปาทาน วัตถุ อัน เป็นที่ตั้ง แห่งความ ยึดมั่น นั้น เรียกว่า อุปาทานขันธ มีห้าอย่าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงตรัสรู้ ว่า ขันธทั้งห้า เป็นที่ตั้ง แห่งความ ยึดมั่น อันเป็นทุกข์

หลักอริยสัจ

เราจะเรียนรู้ หลักความจริง เหล่านี้ ได้จากโรงเรียน คือร่างกายเรานี่ เท่านั้น ของใคร ก็ของมัน ต้องอาศัยร่างกาย เป็นที่ค้นหาความจริง เป็นครู สอนความจริง เพราะในร่างกายนี้ มีลักษณะ พร้อม ทั้งเหตุ และผล พอเพียง ที่จะให้เราศึกษา หาความรู้ และ ทำความมั่นใจ ให้แก่เราได้ พระองค์ จึงตรัสไว้ว่า

"...แน่เธอ! ในร่างกาย ที่ยาว วาหนึ่งนี้ นั่นเอง อันมีพร้อมทั้ง สัญญา และ ใจ ฉันได้บัญญัติ โลก (คือความทุกข์), ได้บัญญัติ โลกสมุทัย (คือ เหตุให้เกิด ทุกข์), ได้บัญญัติ โลกนิโรธ (คือความดับ

ไม่เหลือ แห่ง ทุกข์), และได้บัญญัติ โลกนิโรธคามินีปฏิปทา (คือการทำเพื่อให้ถึง ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้น) ไว้"

ในที่นี้ ตรัสเรียก สภาพธรรมตา อันเต็มไปด้วยทุกข์ว่า โลก, เรียก ความอยาก ทะเยอทะยาน ของสัตว์โลก เพราะความยึดมั่น เข้าใจผิดว่า เหตุให้เกิดโลก, เรียก การดับความอยากเสียแล้ว อยู่สงบเป็นสุขใจ เพราะไม่ยึดมั่น และเข้าใจถูก ในสิ่งต่างๆ ว่า เป็นที่ดับของโลก, และทรงเรียก มรรคมีองค์แปดประการ ว่า เป็นวิธีให้ถึง ความดับของโลก นั้น อันเป็นสิ่งที่ สัตว์ทุกคน ควรกระทำ เป็นหน้าที่ ประจำชีวิต ของตนๆ ตามนัยนี้ เป็นอันว่า หลักใหญ่ ของพุทธศาสนา คือ การสอน ให้ดับทุกข์ ภายในใจ ด้วยการศึกษ หาความจริง ในกายตน และ หยั่งรู้ ไปถึงสิ่ง และ บุคคล ที่แวดล้อมตน อยู่ตามเป็นจริง ไม่ติดมั่น จนเกิดทุกข์ เพราะเห็น กฎแห่งอนัตตา แล้วมีใจปลอดโปร่งสบาย การไม่ยึดมั่นว่า เป็นตัวตน อันจะก่อ ให้เกิดการเห็นแก่ตนนั้น เป็นประโยชน์ ทั้งแก่ตน และผู้อื่น หรือแก่โลกทั้งสิ้น คือตนเอง จะเป็นมีความสุขสงบ เยือกเย็นแสนจะเย็น ส่วนผู้อื่นนั้น นอกจาก ไม่ถูกผู้อื่น มาเบียดเบียนแล้ว ยังอาจประพฤติ ตามเขา จนได้รับความสุขอย่างเดียว ไฟทุกข์ ของโลกจะดับสนิท หลักธรรมทั้งหลาย แม้จะมีชื่อเรียกต่างๆ กันหมดนั้น รวมลงได้ในหลัก คือ ความดับทุกข์ ทั้งสิ้น ความรู้ชนิดนี้ ย่อมก่อให้เกิด ความเมตตา สงสารเพื่อน ที่กำลังอยู่ในทะเล แห่งสังสารวัฏ ด้วยกันอย่างแรงกล้า เพราะฉะนั้น เป็นอันไม่ต้องกล่าว ก็ได้ว่า เมตตา เป็นหลักอันสำคัญ ใน พุทธศาสนา นี้ด้วย อีกประการหนึ่ง

หลักโลกิยะ และโลกุตตระ

ผู้สำคัญในสิ่งว่างเปล่า ว่าเป็นแก่นสาร ก็คือผู้หลง หรือ เรียกตรงๆ อีกอย่างหนึ่งว่า ผู้ปลูกสร้าง ฉางบรรจุกุศลทุกข์ไว้ สำหรับตน และนั่นคือ ปกติ หรือธรรมดา ของมนุษย์ทั้งโลก ที่เรียกว่า ยังอยู่ในวิสัย โลกิยะ ไม่ใช่ โลกุตตระ คือ ผู้พ้นจากโลก ด้วยน้ำใจ บางสมัย หรือ บางเรื่อง ผู้แสวงหาทุกข์มาไสดน ได้มาก กลับได้รับ ความยกย่องนับถือ ทั้งนี้ เพราะพากัน หลง ในสิ่ง ที่ยังไม่รู้จัก มันดี และนับถือ โลกิยะ คนยากจน ซึ่งมีอยู่เป็นส่วนมาก ทะเยอทะยาน เงินทอง ของ มหาเศรษฐี อย่างแรงกล้า แต่มหาเศรษฐี นั้น ไม่ได้ ทะเยอทะยาน หรือ รู้สึกอะไร ก็มากนัก ในเงินทอง ของตนเองเลย เป็นแต่ทะเยอทะยาน ต่อส่วน ที่มากขึ้น ไปกว่านั้นอีก ส่วนความหนักใจ ความหวั่นใจ เมื่อคิด เทียบส่วนแล้ว ย่อมมีเสมอกัน ไปหมด มันมีส่วนเล็กน้อย เท่ากับ ที่ตน สมมุติเอา ความว่างเปล่า ขึ้นเป็นตัว เป็นตน ตามมาก และ น้อย เพียงไร ใครสมมุติขึ้นมาก ก็ต้องแบกไว้มาก และหนักกว่า! พระพุทธเจ้าเอง ก็เคยทรงแบกก่อนหิน อันหนักนี้ แต่แล้ว กลับทรงสลัดทิ้งเสีย !! เพราะพระองค์ ทรงค้นพบว่า มันคือความทุกข์ ทรมาน ของผู้เข้าใจผิด หลงเข้าไปยึดถือ เป็นของ น่าสะอิดสะเอียน และตรงกันข้าม กลับเป็นของเบา สบาย สำหรับผู้ไม่หลงยึดถือ หรือสลัดทิ้งเสีย ได้แล้ว นี่เรียกว่า ทรงค้นพบ โลกุตระธรรม เพราะฉะนั้น พุทธศาสนา ก็คือ คำสอนให้สลัดความทุกข์ ออกทิ้งเสีย ให้พ้นจาก ความทุกข์ อันเป็นของมีประจำ อยู่ในโลกแต่อย่างเดียว ไม่หลงประกอบทุกข์ ขึ้นแบกไว้ ไม่ใช่ให้อ่อนแอ ร้องขอแต่ความสุข ทั้งที่ไม่รู้จักทุกข์ และ สลัดมัน

ออกไปเสีย โดยรู้ว่า ภาวะที่หมดทุกข์ นั้นแล เป็นความสุข ที่แท้, มันเป็นการ กระทำชีวิต ให้กลับ กลาย มาเป็น อิสระจากสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ ตามธรรมชาติ อันยั่ววนใจ ในโลก ภายหลังจากที่เราเอง ได้ยอมตน เข้าไปเป็นทาส ด้วยความโง่ อย่างยิ่ง ของเรามาแล้ว ตลอดสังสารวัฏ อันยาวยืดยาว ซ้ำซาก ไม่มีที่สิ้นสุด ลงได้ จนกว่า เราจะรู้เท่าทันมัน ดวงใจอันข้ามขึ้น อยู่เหนือ โลก เช่นนี้ เรียกว่า โลกุตตรจิต ภาวะที่เป็นเช่นนั้น เรียกว่า โลกุตตรธรรม โลกุตตรวิสัย, หรือ โลกุตตรภูมิ

ในวงแห่งศาสนาอื่นๆ เมื่อศาสนิกใกล้จะตาย ย่อมร้องว่า "สวรรค์! พระเจ้า!" แต่สำหรับ พุทธ ศาสนิก ที่แท้จริง จะร้องว่า "ความดับสนิท อย่างไม่มีเหลือ เป็นเชื้ออีกต่อไป !" นี่แสดงว่า เขา เหล่าไหน ยังอยากอยู่ในโลก-โลกสวรรค์ หรือ โลกพระเจ้า ส่วน พุทธศาสนิก มีจุดหมาย ปลายทาง คือ ความดับไม่มีเหลือ, โลกุตตระ จึงมีแต่ใน พุทธศาสนา เท่านั้น

เมื่อมนุษย์ ยังเป็นป่าเถื่อน, รู้จัก และปรารถนา สุขอย่างสูงสุด เพียงการได้กิน ได้เสพย์ ของอร่อยๆ พออิ่มไป ขณะหนึ่งๆ เท่านั้น แต่ความคิด ของมนุษย์ ในอันแสวงหาความสุขที่ ยิ่งขึ้นไป ไม่ได้หยุดเฉยอยู่ นานเข้า ค่อยมีความเห็นแปรไปสู่วิถีที่สูงขึ้น จนรู้จัก และปรารถนา ทรัพย์สมบัติ แว่นแคว้น ปรารถนากามสุข จนถึงสวรรค์ อันเป็น ที่สุดยอด ของกาม นานต่อมา มี พวกหัวคิดสูง เห็นว่า สุขในกาม ก็ยังเป็น ของเสียดแทง หัวใจ เท่าๆ กับ ความหวาน อร่อยของ มัน เลยนึก หาความสุข อันสูงขึ้นไป และได้ยึดเอาว่า ความมี ความเป็น แห่งชีวิต ที่ปราศจาก กาม เป็นยอดสุด คือ ความเป็น พรหม นั่นเอง และบัญญัติขึ้น ในยุคนั้น ว่า ความเป็นพรหม นั้น แหละ เป็นนิพพาน คำว่า นิพพาน ที่แปล ตามศัพท์ว่า ปราศจากการเสียดแทง ได้เกิดขึ้นแต่ครั้ง นั้น

ต่อมาอีกนาน พระพุทธเจ้า อุบัติขึ้น และทรงค้นพบว่า ภาวะ แห่งพรหม ก็ยังไม่เที่ยง แปรปรวน และแตกดับ เช่นเดียวกับ สิ่งที่ดีกว่า อื่นๆ จะเรียกว่า นิพพาน หาได้ไม่ ยังเสียดแทงอยู่อย่าง ละเอียด เพราะยังมี ความสำคัญว่า ตัวตนอยู่ จะต้องเสียดแทงใจ ในเมื่อมันแตกดับ เพราะยังมี ความอยาก ความปรารถนาในทางที่แม้ไม่ใช่กาม ก็จริง ตัณหา ยังมีอยู่ จึงทรงบัญญัติ ความดับ ไม่มีเหลือ เป็นตัวตน สำหรับยึดถืออีกต่อไปว่า เป็นตัวนิพพาน อันแท้จริง อันจะไม่มีใครมาบัญญัติ สุขให้สูงกว่านี้ ขึ้นไปได้อีก โลกุตตรธรรม หรือ นิพพาน ที่แท้จริง จะมีแต่ในพุทธศาสนา นอกนั้น ยังอยู่ในวิสัยโลก ทั้งสิ้น ต่างกันสักว่า ชื่อ เป็นมนุษย์โลกบ้าง เทวโลกบ้าง พรหมโลกบ้าง

พุทธศาสนา กับ วิทยาศาสตร์

หลักแห่งพุทธศาสนา แปรจากศาสนาอื่น ทั้งหลาย โดยเป็น ศาสนา แห่งวิชาความรู้ ที่ทนต่อการพิสูจน์ ของใครๆ ได้ทั้งสิ้น ดังที่ตรัสไว้ว่า ธรรม ในพุทธศาสนา ย่อมทนต่อการพิสูจน์ได้³ คือ ทำให้ใครพิสูจน์ได้ทุกอย่าง จนผู้พิสูจน์ พ่ายแพ้ภัยตัวเอง หมดมานะ กลับใจ ยอมรับถือ พุทธ ศาสนา คำที่กล่าวกันว่า พุทธศาสนา เหมือนกัน หรือเข้ากันได้ กับ วิทยาศาสตร์นั้น มีผู้ตีความ

กันว่า เพราะพุทธศาสนา แยกสังขาร ร่างกาย ออก วิเคราะห์ หาความจริง เช่นเดียวกับ วิทยาศาสตร์ แผนปัจจุบัน แยกธาตุต่างๆ ออกหา คุณสมบัติ ช้นละเอียด ข้าพเจ้าเห็นว่า คำกล่าวนั้น ยังไม่เพียงพอ กับคุณค่า อันสูงสุดแท้จริง ของพุทธศาสนา เพราะถ้า กล่าวเช่นนั้นแล้ว วิชา สรีรศาสตร์ หรือ แพทย์ศาสตร์ อันเกี่ยวกับการแยกตรวจร่างกาย ก็จะกลายเป็น พุทธศาสนาไป ส่วนหนึ่งด้วย ที่แท้ ควรกล่าวว่า เหมือนกันโดยที่ หลักวิทยาศาสตร์ ก็ทนต่อการพิสูจน์ อาจทำการ พิสูจน์ให้ตัวเอง หรือยอมให้ใครพิสูจน์ ได้ทุกท่า ทุกทาง จนเขาหมดท่าจะพิสูจน์ เพื่อโต้แย้ง อีกต่อไป และหมดความสงสัย เช่นเดียวกับพุทธศาสนา ยอมให้ใครเพ่งพิสูจน์ซักไซ้หรืออย่างไร ก็ได้ ยอมทนอยู่ได้ จนเขาหมดวิธีพิสูจน์ และต้องเชื่อ สัจจะยอมไม่ตาย! คำว่า วิทยาศาสตร์ ในที่นี้ หมายถึง วิชา (Science) ที่แท้จริง ทุกๆ อย่าง ไม่เฉพาะแต่การแยกธาตุ (Chemistry) เท่านั้น แม้ คณิตศาสตร์ (Mathematics) ก็เป็นวิทยาศาสตร์ ในที่นี้ด้วย ถ้าท่านสงสัยว่า วิชาเลข หรือ คณิตศาสตร์ จะทนต่อการพิสูจน์ ได้เหมือน พุทธศาสนา อย่างไร ก็จงลองคิดดูอย่างง่าย ๆ ที่สุดว่า $2+3=5$ เป็นต้นนี้ มันเป็นความจริงเพียงไร มีใครบ้างที่อาจพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า 2 บวก 3 ได้ผลเป็น อย่างอื่นนอกจาก 5 ใครจะพิสูจน์ โดยวิธีไร ก็ร้อยก็พันเท่า ก็ตาม มันยังคงเป็น $2+3=5$ อยู่เสมอ เป็นหลักที่แข็งแรง ยิ่งกว่าภูเขาหินแท่งทึบ อันอาจหวั่นไหวได้ โดยธรรมชาติ หรืออุตุนิยม แปรปรวน หลักความจริง แห่งวิทยาศาสตร์ เหล่านี้มันคง มีอุปมาฉันใด พุทธศาสนา ก็มีหลักแห่ง ความจริง หนักแน่นมั่นคง ฉะนั้น แม้จะชนเอาการแยกธาตุ และตรวจค้นพิสูจน์ อย่างที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์แผนใหม่ ทั้งหมดมาเป็นเครื่องมือพิสูจน์ ก็ไม่อาจ พิสูจน์ พุทธศาสนา ให้เศร้าหมอง ไปได้ เช่น พิธีต่างๆ เป็นต้น มาพิสูจน์ในนามว่า พุทธศาสนา ก็แล้วกัน ความจริง หรือพุทธ ศาสนา จะยังคงอยู่ชั่วโลก ไม่มีสมัย หรือขีดชั้น กำหนดเวลาอายุ เพราะเป็นการเรียนรู้ธรรมชาติ เพื่อชำระ ธรรมชาติด้วยความจริง เช่นนี้ ยังมีเป็นเครื่องชี้ อันเด่นชัดว่า พุทธศาสนา เข้ากันได้กับ วิทยาศาสตร์ ซึ่งโลกปัจจุบัน ย่อมบูชาอย่างสนิททั่วหน้า โดยลักษณะการอย่างไรเจียวหรือ? และ ข้อสำคัญที่สุด ก็คือ เมื่อมีแต่พุทธศาสนาเท่านั้น ที่เข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ของโลกแล้ว จะยังมี ศาสนาไหนอีกเล่า ที่จะเป็นศาสนาแห่งสากลโลก นอกจากพุทธศาสนา ?"

โมกขพลาาราม

๑ กรกฎาคม ๒๕๗๗

หมายเหตุส่วนตัว :- ที่จริงศาสนาทั้งหลายมี จุดมุ่งหมาย อย่างเดียวกัน คือความสุข ถ้าจะปรับ กันเข้าให้สนิทก็จะลงกันได้เป็น ศาสนาเดียวกัน! ใครมีคุณสมบัติแค่ไหน ย่อมอยู่ในระดับแค่นั้น เหมือนพี่น้อง หรือ ผู้มีคุณวุฒิ ยิ่งหย่อนกว่ากัน ยืนเรียงแถวกันตามลำดับวุฒิ ก็จะมีแต่ ศาสนา เดียวในโลก ! ขอแต่ อย่าถือเราถือเขา ถึงกับพยายาม ทำลายเพื่อนศาสนาอื่น เพื่อประโยชน์ตน ด้วย "การรุกเจียบๆ" อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็แล้วกัน หลักศาสนาอื่นทั้งหลาย มีเพียง โลภะ ไม่พ้น ไปได้ ส่วนพุทธศาสนา ยังมีสูงขึ้นไปถึงโลกุตระด้วย มีทั้งสองอย่าง ใครจะเลือกเอาอย่างไหนก็

ได้ หลักโลกุตตระ หรือที่เกี่ยวกับ โลกุตตระ เท่านั้น ที่พุทธศาสนา มีอยู่อย่างที่ศาสนาอื่นไม่มี เสียเลย จึง "อม" ศาสนาอื่นๆ ไว้ได้ทั้งหมด

พุทธทาส.

หมายเหตุประกอบ

๑. ศาสนาคริสต์และอิสลาม แม้เกิดที่หลังพุทธศาสนา แต่กลับไปมีหลักอย่างเดียวกับ ศาสนาพราหมณ์ในอินเดีย ซึ่งมีอยู่ก่อนศาสนาพุทธ ก็เพราะมีมูลรากไปจากศาสนานั้น โดยพวกที่ถือพระเจ้าแต่องค์เดียวของพราหมณ์ยุคนั้น แยกพวกจากอินเดียข้ามแดนไปทางตะวันตก คือ ปาเลสไตน์และอาหรับ (ดูพิสดารในเทศนาเสือป่า)
๒. ดูเรื่อง"ใครทุกข์? ใครสุข?" ประกอบ จะได้ความชัดเจน เมื่อสงสัยว่า ไม่มีตัวตนแล้ว ใครทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
๓. ตรัสว่า "...เมื่อเขาใคร่ครวญต่อเนื้อความแห่งธรรมอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อการพิสูจน์ได้ เมื่อธรรมทั้งหลายทนต่อการพิสูจน์ได้ เขาย่อมเกิดความพอใจและความขยันขันแข็ง.." จังกีสูตร ม.ม. ไตร, ล. ๑๓ น. ๖๐๕ บ. ๖๕๘.

พุทธศาสนา เป็น Pessimism หรือ Optimism

พุทธศาสนา ไม่ใช่ทั้ง Pessimism (ลัทธิเห็นสิ่งทั้งปวงเป็นไปในแง่ร้าย) และ Optimism (เห็นเป็นไปในแง่ดี) เพราะ Pessimism และ Optimism เป็นลัทธิ ที่ดิ่งลงไป จนถึงที่สุด ฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่งทั้งสองอย่าง ส่วนพุทธศาสนา สอนสอนธรรม อันเดิน ไปตาม สายกลาง, **Pessimism** นั้น จัดได้ว่าเป็นมูลแห่ง **อรรถกถาญาณุโยค**, **Optimism** ก็เป็นทางมาแห่ง **กามสุขัลลิกานุโยค** ทั้งสองลัทธิ นั้น ไม่กล่าวถึง การแก้ไข ให้ความ เป็นเช่นนั้นๆ กลายเป็นตรงกันข้าม กับที่เป็นอยู่หรือที่เป็นมาแล้วได้ ส่วนพุทธศาสนา สอนให้ดูโลกในแง่ของ Pessimism ก่อนแล้ว และสอน หนทางแก้ไข ให้มันกลายเป็นดีไป ซึ่งเป็นอันว่า ไม่ปิด Optimism เสียทีเดียว พุทธศาสนาสอนว่า ชีวิตนี้ เต็มไปด้วย อาการที่ทนยาก เป็น มายา เหลวไหล ถูกกักขัง และทรมาน อยู่โดยอวิชชา ไม่ได้ อย่างใจหวัง สักอย่างเดียว ทั้งส่วนร่างกาย หรือ ส่วนจิตใจ ก็ตาม นี่แสดงว่า คล้ายกับ จะเอียงไป ฝ่าย Pessimism แต่ พุทธศาสนา ไม่ได้สอน เพียงเท่านั้น ได้สอนวิธี ที่จะทำชีวิตให้ ตรงกันข้าม กับ อาการเช่นนั้นได้ด้วย คือ **อวัชฐคัมมัคค์ หรือ มัชฌิมาปฏิปทา** อันมีหลักสั้นๆ ว่า ชีวิตอาจ บริสุทธิ์ และ หลุดพ้น จากการทรมานได้ ด้วยการ ประพฤติ อย่างถูกต้อง ของเราเอง จนเรา อาจ เป็น ผู้ที่มีความ เยือกเย็นใจ ของเราเอง ได้เสมอทุกๆ ฉาก ที่โลกมันจะ ปรวนแปรไป ความคิด นึกในใจ ของพุทธบริษัท ไม่ได้ถูกบังคับให้เชื่อ หรือ เห็นอยู่ในวงจำกัด ดูพวก Pessimist หรือ Optimist เมื่อเขายังพอใจ ที่จะหมกมุ่น ไปกับโลก อันเวิ้งว้าง ไปด้วยความดีใจ และเสียใจ เขาก็ มีอิสระ ที่จะทำเช่นนั้น เมื่อเขาเห็นว่า มันน่าเบื่อหน่าย เขาก็มีอิสระ และหนทาง ที่จะเอาชนะ มัน เสียได้ อย่างเด็ดขาด เพราะเหตุนี้เอง พุทธศาสนาจึงมีทั้ง Pessimism หรือ Optimism เลย เป็น แต่มี แง่บางแง่ ที่อาจลวงตา คนบางคน ให้เห็นเป็น Pessimism หรือ Optimism อย่างใดอย่าง หนึ่ง ตามที่ เขาจะเห็น ไปใน บางคราวเท่านั้น

"จะมัวหัวเราะอะไรกัน บันเทิงอะไรกัน ก็เมื่อโลก อันเป็นที่อยู่อาศัย ของหมู่สัตว์นี้ มันลุ่มโพร่งอยู่ เป็นนิจ" นี่เป็นพระพุทธานุญาต (ชราวัคค์, ธ. ข.) ซึ่งแสดงว่าพระองค์ ก็ทรงเห็นโลก เช่นเดียวกัน กับ พวก Pessimist เห็น แต่ติดต่อกับ คำข้างต้นนั่นเอง พระองค์ ได้ตรัสสืบไปว่า "พวกท่านทั้งหลาย ถูกความมืดบอด ครอบงำ หุ้มห่อ ไว้เต็มที่แล้ว ก็ยังไม่แสวงหา ประทีปเครื่องนำของ ตนเอง" ซึ่งแสดงว่า แสงสว่าง แห่งความรอดพ้น นั้นมีอยู่ นี่เราจะเห็นได้ว่า ไม่ทรงปฏิเสธ พวก Optimist และพระองค์ เป็นพวกกลาง คือ มัชฌิมาปฏิปทา โดยแท้

ในที่อื่นตรัสว่า "สิ่งที่มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง ตัวมันเอง ทุกๆ สิ่ง ไม่เที่ยงแท้ถาวร, เป็นทุกข์ และทั้ง สิ่งที่มี เหตุปัจจัย และไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ปรุงแต่ง ตัวมัน ทั้งสองอย่าง ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ เป็นตน หรือมีตัว มีตน อยู่ในมัน" นี่แสดงว่า ทุกๆ สิ่งในโลกนี้ เป็นพิษ แก่ผู้ที่เข้าไปยึดถือ โดย

ประการทั้งปวง แต่มิได้แสดงว่า เราไม่มี หนทาง ที่จะวาง สิ่งนั้นๆ หรือเอาชนะ อยู่เหนืออิทธิพล ของสิ่งนั้นได้ เพราะเหตุว่า พร้อมกันนั่นเอง พระองค์ได้ทรงสอน วิธีแห่ง โลกุตตรปฏิบัติ- ทางที่จะเป็น อิสระอยู่เหนือโลก ไว้อย่าง แจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งด้วย เมื่อเรามีใจหลุดพ้นแล้ว โลกก็ ไม่เป็น พิษต่อเรา เช่นนี้ เราจะมาบัญญัติว่า โลกนี้เป็นยาพิษ หรือ เป็นอาหารที่ดี ของมนุษย์ เด็ดขาด ลง ไปอย่างไรได้ สุรา หรือ แอลกอฮอล์, เมื่อเราแพ้มัน ดื่มด้วย ความโง่เขลา มันก็เป็นของให้โทษ เมื่อใช้เป็นยา ด้วยความมี สติสัมปชัญญะ ก็ปรากฏว่า มันเคยช่วยชีวิตมนุษย์ไว้แล้ว มีจำนวนไม่น้อย เราจะกล่าวว่า สุราเป็นโทษ หรือ เป็นคุณ โดยส่วนตัว อย่างใดอย่างหนึ่ง ยังมีขอบขันใด การที่จะกล่าวว่า โลกนี้เป็น Pessimism หรือ Optimism โดยเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่ได้ฉันทัน นั้น เรา หลงไหล ต่อโลก โลกก็เป็นพิษต่อเรา เมื่อเราเอาชนะโลกได้ มันก็เป็น เครื่องอุปกรณ์ แก่ เราได้ อย่างดี เช่นเดียวกับ ช่างที่เราฝักฝักมันไม่ได้ กับเมื่อเรา ฝัก มันจนเชื่องดีแล้ว ฉันทันใดก็ฉันทัน นั้น

พุทธทาสภิกขุ

๑ กันยายน ๒๔๗๕

พุทธศาสนา ศาสนาแห่งการบังคับตัวเอง

เมื่อกล่าวสรุปให้สั้นเชิง ในแง่แห่งการกระทำ หรือ การปฏิบัติแล้ว "พุทธศาสนา คือ ศาสนา แห่งการบังคับตัวเอง": มิใช่ศาสนา แห่งการ อ่อนน้อม พระเป็นเจ้า ผู้มีอำนาจ หรือ เป็น ศาสนา แห่งการแลกเปลี่ยน ทำนอง การค้าขาย ทำบุญ ทำทาน แลกนางฟ้า ในสวรรค์ หรือ อะไรทำนองนี้ แต่ประการใด เลย และ เพราะ ความที่พุทธศาสนา เป็น ศาสนา แห่ง การบังคับตัวเอง โดยมีเหตุผลเพียงพอ แก่ตนเอง จึงได้ชื่อว่า เป็น "ศาสนา แห่ง เหตุผล" ด้วย

พุทธศาสนา คือคำสั่งสอน อันเป็นแบบฝึกหัด บังคับตนเอง แต่ว่า ลำพังคำสั่งสอน อย่างเดียว หาใช้เป็น แก่น หรือ เป็นตัว พุทธศาสนา อันแท้ไม่ แม้ว่า คำว่า "**ศาสนา**" จะแปลว่า คำสอน ก็ตาม ตัวศาสนาแท้ หรือ ตัวพรหมจรรย์ นั้น ได้แก่ การปฏิบัติ ตามคำสั่งสอน นั้นๆ ซึ่งเรียกโดย ภาษาศาสนาว่า สीलสิกขา - จิตตสิกขา - ปัญญาสิกขา

พุทธมามกะ เป็นอันมาก เข้าใจว่า "สิกขา" ตรงตามรูปศัพท์ เกินไป คือ สิกขา แปลตามรูปศัพท์ว่า การศึกษา แต่พระพุทธองค์ ตรัสไว้ เป็นหลัก ว่า การศึกษาเล่าเรียน ปริยตินั้น ไม่ใช่ สิกขา แต่การกระทำจริง ๆ ตามหลักที่เป็น การบังคับตนเอง ในส่วนที่เป็น ความ เสื่อมเสีย ทางกาย และ วาจา เรียกว่า "สีลสิกขา" ในส่วนใจ เรียกว่า "จิตตสิกขา" และ ในส่วนที่เกี่ยวกับ ความคิดนึก เพื่อรู้สิ่งที่ชีวิต จะต้องรู้ เรียกว่า "ปัญญาสิกขา"

ในส่วน สีลสิกขา โดยประเภท คือ การบังคับตน ให้ตั้ง หรือดำเนิน ไปด้วย กาย วาจา ตามกฎอันเป็นระเบียบ มรรยาท หรือ จรรยา อัน ตนจะ พึ่งประพฤติ ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และ ต่อวัตถุสิ่งของ อันเกี่ยวเนื่องกัน เป็นข้อบังคับตายตัว ในเบื้องต้น เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรสีล *[มีหลายพวก เกี่ยวกับ ขนบธรรมเนียม ของนักบวช ก็มี เกี่ยวกับ อนามัย ของร่างกาย ก็มี เกี่ยวกับการเคารพ ปฏิสันถาร ประณีต ใดๆ ผู้อื่น ก็มี เกี่ยวกับการรักษาสัตว์ของ เครื่องใช้สอย ของตน หรือ หมู่ ก็มี และยังมีย่ออย่างอื่นอีก ซึ่งเป็นส่วน ต้องรู้แล้ว ทำในเบื้องต้น อนุโลม ทำนองเดียวกัน ทั้ง ฆราวาส และบรรพชิต]* การควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ไม่ให้ กำเริบ ไปตาม รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อันเป็นโลกธรรม เรียกว่า อินทริยสังวรสีล การควบคุมตน ให้มีการ แสวง การรับ การบริโภค ปัจจัย เครื่องอาศัย อันจำเป็น แก่ชีวิต อย่างบริสุทธิ์ จากการ หลอกลวงตน และผู้อื่น เรียกว่า อาชีวปาริสุทธิสีล และ การควบคุมตน ให้มีสติระลึก เพียงเพื่อยัง อดตภาพ ให้เป็นไปในการบริโภค ปัจจัยนั้นๆ ไม่บริโภค ด้วยตัณหา เรียกว่า ปัจจัยสันนิสสิตสีล รวมเรียกว่า ปาริสุทธิสีล หรือ จตุปาริสุทธิสีล เรียก ภาวะแห่งการกระทำจริง ๆ ตามนี้ว่า สีลสิกขา อันได้แก่ การ

บังคับตัวเอง โดยตรง เป็นเหมือน ถากโกสน กล่อมเกล่า ในขั้นต้น แต่ประสงค์เฉพาะส่วน ที่เป็นไป ทางกาย และวาจา เท่านั้น

ในส่วน **จิตตสิกขา** คือ การบังคับจิตของตน ให้อยู่ในวง ความต้องการ ของตน ภายใน ขอบเขต ของวิสัย ที่บังคับได้ คือ ให้อยู่ดล่น ไปตามความกำหนด พยาบาท หรือ ไม่ให้วังงิม ฟุ้งซ่าน งอนแง่น คลอนแคลน รวมความว่า ฝึกจนดีพอ ที่ต้องการ ให้อยู่ดล่น ก็หยุด ให้คิดก็คิด ให้คิดเฉพาะสิ่งนี้ ก็คิดเฉพาะสิ่งนี้ ด้วยกำลัง ของจิตทั้งหมดอย่างเต็มที่ โดย ไม่กลับกลอก แต่อย่างใด การ พยายามฝึก จนทำได้แบบนี้ เรียกว่า จิตตสิกขา ซึ่งเมื่อมีแล้ว ทำจิต ให้สงบอยู่ใน อำนาจ ได้ ต่อนั้น ก็ใช้เป็น อุปกรณ์ แก่ ปัญญาสิกขา อย่างจำเป็นยิ่ง

ในส่วน **ปัญญาสิกขา** คือ การควบคุมจิต ที่ฝึกจน อยู่ในอำนาจแล้ว นั้น ให้คิดแล้วคิดอีก จนแทบ ตลอด ในข้อปัญหา ของชีวิต หรือ ที่จำเป็นแก่ชีวิต โดยย่อ คือ ปัญหาที่ว่า อะไรเป็น เหตุให้เกิด ทุกข์ ทำอย่างไร จึงจะพ้นทุกข์ ทั้งนี้ เพราะเหตุว่า สิ่งทั้งปวง รวมทั้ง ทุกข์สุข ของชีวิต เป็นเรื่องของใจ คือ ทุกข์ เพราะใจปลงไม่ตก ในสิ่งที่ตน เข้าใจผิด แล้ว หลงยึดถือไว้ จะสุขได้ ก็ด้วยบังคับ แนวของ ความคิด อย่างแรงกล้า ให้สั่นไปอย่างรู้แจ้งแทงตลอด จนปลงตก ในสิ่งที่ตน ยึดถือ ถึงกับรัก โกรธ เกลียด กลัว มัวเมา ฯลฯ นั้นๆ เสีย โดยไม่มี เชื้อเหลือ เพื่อความเป็นเช่นนั้น อีกต่อไป การพยายาม ทำจนทำได้ เช่นนี้ เรียกว่า ปัญญาสิกขา ซึ่งมีบริบูรณ์ แล้วก็จบกิจ แห่ง พรหมจรรย์ จบพรหมจรรย์ คือจบศาสนา ไม่มีเรื่องที่จะต้องทำอีกต่อไป นอกจาก การเสวยสุข

โดยนัยนี้ จะเห็นได้ว่า **พุทธศาสนา คือศาสนา แห่งการ บังคับตัวเอง** ถ้าหมายถึง คำสอน ก็ คือ คำสอน แห่งการ บังคับตัวเอง ถ้าหมายถึง การทำ หรือ การปฏิบัติ ก็ คือ การกระทำการ บังคับตัวเอง และ เมื่อหมายถึง ผลสุดท้าย คือปฏิเวธ ก็คือ ชิมชาบรส แห่งผลของ การ บังคับตัวเอง อันเดียวกัน นั่นเอง เมื่อเรียน หรือ เมื่อทำ หรือ เมื่อได้รับผล ของการทำ ก็มีเหตุ พร้อมพอ ที่จะให้ตน เชื่อถือ มั่นใจตนเองได้ โดยไม่ต้องเชื่อ ตามคำผู้อื่น จึงเป็นการบังคับตัวเอง อย่างมีเหตุผล ของตนเอง โดยตนเอง เพื่อตัวเอง อย่างที่เป็นอัน แนใจได้ว่า ไม่เป็น ศาสนา แห่ง ความโง่เขลา ถึงกับต้องการ ล่อหลอก หรือ ชูเชิญ อย่างไรก็ดี แม้แต่น้อย

ลัทธิศาสนาบางลัทธิ หวังความช่วยเหลือ จากผู้อื่น จนไร้หลัก แห่งการช่วยตนเอง ไฉน จะมีการบังคับตัวเอง บางลัทธิ มีการบังคับตัวเอง แต่ไร้เหตุผล เพราะเป็นเพียง การนึกเอา อย่าง ตื้นๆ หรือเป็นการเดา จึงเลยเถิด เป็น อัตตกลิมาณุโยค ไปก็มี ที่อ่อนแอ เอาแต่ความสนุกสนาน กลายเป็น อย่างที่เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค ก็มี จึงแปลกกับ พุทธศาสนา ซึ่งมีหลักการ บังคับตัวเอง อย่างมีระเบียบ เรียบร้อย ชัดเจน มั่นคง ปรากฏ เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา หรือ อภิวิมุตติกรรม และเมื่อมีเหตุผล พร้อมอยู่เสมอ เป็นอันกล่าวได้ว่า **พุทธศาสนา คือ ศาสนา แห่งการบังคับตัวเอง ชะตัวเอง เชื่อตัวเอง พึ่งตัวเอง ฯลฯ** โดยแท้

เนื้อความเท่าที่บรรยายมาแล้วนี้ เป็นเพียงมุ่งให้ผู้อ่าน มองเห็น จุดสำคัญ อันเป็นที่ สรุป
รวมใจความ ของธรรมบรรยาย อันกว้างขวาง ลึกซึ้ง ดุจมหาสมุทร เท่านั้น คือว่า เมื่อมีหลัก ก็ไม่
พ้นเพื่อ รู้อะไรเพิ่มเติม เข้ามาอีกเท่าไร ก็ไม่ยุ่งอะไร จะไม่รู้ว่าจะจำไว้ อย่างไรไหว แต่อาจ
สงเคราะห์ รวมเข้าชั้น เข้าเชิง ของหลักธรรม ซึ่งที่แท้ ก็มีอยู่เพียง ๓ คือ **ศีล-สมาธิ-ปัญญา** เท่า
นั่นเอง จึงเมื่อถ้า ยังไม่เข้าใจ ในส่วนไหน ก็พึงศึกษา ค้นคว้า จากเนื้อความ ที่ได้บรรยาย ในที่อื่น
เฉพาะส่วนนั้น สืบไปเทอญ

พุทธทาสภิกขุ

๒๗ กันยายน ๒๔๗๘

ความกลัว

ความกลัว เป็นสิ่งที่มีอำนาจมากสิ่งหนึ่ง ในบรรดา สิ่งที่ทำลาย สุขภาพ สำนวน หรือ ครอบงำประสาท ของมนุษย์ เป็นอย่างยิ่ง ด้วยกัน ความกลัวนี้ ย่อมมีลักษณะ และพิษสง มากน้อยกว่ากัน เป็นชั้นๆ ตามความรู้สึก อันสูงต่ำ ของจิต เด็กๆ สร้าง ภาพ ของสิ่งที่น่ากลัว ขึ้นในใจ ตามที่ผู้ใหญ่ นำมาชู หรือได้ยิน เขาเล่า เรื่อง อันน่ากลัว เกี่ยวกับผี เป็นต้น สืบๆ กันมา แล้วก็กลัว เอาจริงๆ จนเป็นผู้ใหญ่ ความกลัว นั้น ก็ไม่หมดสิ้นไป ความกลัว เป็นสัญชาตญาณ อันหนึ่งของมนุษย์ เหมือนกันหมด แต่ว่า วัตถุที่กลัว นั้นแตกต่างกัน ตามแต่เรื่องราว ที่ตนรับ เข้าไว้ในสมอง วัตถุอัน เป็น ที่ตั้งของความกลัว ที่กลัว กันเป็น ส่วนมาก นั้น โดยมาก หาใช้วัตถุ ที่มี ตัวตน จริงจัง อะไรไม่ มันเป็น เพียงสิ่งที่ใจ สร้างขึ้น สำหรับกลัว เท่านั้น ส่วน ที่เป็น ตัวตน จริง ๆ นั้น ไม่ได้ ทำให้เรา กลัว นาน หรือ มากเท่า สิ่งที่เรา สร้าง ขึ้นเอง มันมักเป็น เรื่องเป็นราว ลุ่ลวงไปเสียในไม่ช้านัก บางที เราไม่ทันนึก กลัว ด้วยซ้ำ ไป เรื่องนั้นก็ไต่มาถึงเรา เป็นไปตามเรื่อง ของมัน และ ผ่านพ้นไปแล้ว มันจึงมิได้ กระทบ จิต ของมนุษย์มาก เท่าเรื่อง หลอก ๆ ที่ใจสร้างขึ้นเอง

เด็กๆ หรือคนธรรมดา เดินผ่านร้านขายโลง ซึ่งยังไม่เคย ไล่ศพเลย ก็รู้สึกว่าเป็นที่น่ารังเกียจ หรือเป็นที่ อวมงคล เสียจริงๆ เศษกระดูก ชนิตที่เขา ใช้ปิดโลง ขาดตก อยู่ในที่ใด ที่นั่น ก็มี ผี สำหรับเด็กๆ เมื่อเอาสีดำ กับกระดูก เขียนกันเข้า เป็น รูปหัวกะโหลก ตากลวง ความรู้สึกว่ามี ผี มาสิง อยู่ใน กระดาษ นั้นทันที เอากระดาษฟาง กับกาวและสี มาประกอบกัน เข้าเป็น หัวคนป่า ที่น่ากลัว มีสายยันต์ ชักให้แลบลิ้น เหลือกตา ได้ มันก็พอที่ทำให้ใคร ตกใจเป็นไขได้ ในเมื่อนำไป แอบ คอยที่ชักหลอกอยู่ในป่า หรือที่ขมุกขมัว และแม้ที่สุด แต่ผู้ที่เป็นนายช่าง ทำมันขึ้นนั่นเอง ก็ รู้สึกไปว่า มันมิใช่กระดาษฟาง กับกาวและสี เหมือนเมื่อก่อน เสียแล้ว ถ้าปรากฏว่า มันทำให้ใคร เป็นไข ได้สักคนหนึ่ง เราจะเห็นได้ ในอุทาหรณ์ เหล่านี้ ว่า ความกลัวนั้น ถูกสร้างขึ้น ด้วย สัญญา ในอดีต ของเราเอง ทั้งนี้ เพราะปรากฏ ว่า สิ่งนั้นๆ ยังมีได้ เนื่อง กับผีที่แท้จริง แม้แต่ชนิดเดียว และสิ่งที่เรียกว่า ผี ผี , มันก็ เกิดมาจากกระแส ที่เต็มไปด้วย อารมณ์ อันหนึ่ง อันเกิดมาจาก กำลัง ความเชื่อ แห่งจิต ของคน เกือบทั้งประเทศ หรือ ทั้งโลก เชื่อกัน เช่นนั้น อำนาจนั้นๆ มัน แผ่ซ่าน ไปครอบงำ จิตของ คนทุกคน ให้สร้างผี ใหม่โน้ดติ ตรงกันหมด และทำให้เชื่อ ในเรื่องผี ยิ่งขึ้น และผี ก็มีชีวิต อยู่ในโลกลี้ได้ จนกว่า เมื่อใด เราจะ หยุด เชื่อเรื่องผี หรือ เรื่องหลอก นี้กันเสียที ให้หมดทุก ๆ คน ผีก็จะตายหมดสิ้นไป จากโลกเอง จึงกล่าวได้ว่า ความกลัวที่เรากลัวกันนั้น เป็นเรื่องหลอก ที่ใจสร้างขึ้นเอง ด้วยเหตุผล อันผิด ๆ เสียหลายสิบเปอร์เซ็นต์

ความกลัว เป็นภัยต่อความสำราญ เท่ากับความรัก โกรธเกลียด หลงใหล และอื่นๆ หรือบางทีจะมากกว่าด้วยซ้ำ ดูเหมือนว่า ธรรมชาติ ได้สร้างสัญชาตญาณ อันนี้ให้แก่สัตว์ ตั้งแต่ เริ่มออกจากครรภ์ ที่เดียว, ลูกนก หรือ ลูกแมว พอลืมตา ก็กลัวไปแล้ว แสดงอาการหนี หรือป้องกันภัย ในเมื่อเรา เข้าไปใกล้ เด็กๆ จะกลัวที่มีด หรือการถูกทิ้ง ไว้ผู้เดียว ทั้งที่ เขายังไม่เคย มีเรื่องผูกเวรกับใครไว้ อันจะนำไปให้กลัวไปว่า จะมีผู้ลอบทำร้าย เพียงแต่ผู้ใหญ่ ชี้ไปตรงที่มีด แล้วทำท่ากลัว ให้ดูสักครั้งเท่านั้น เด็กก็จะกลัว ติดอยู่ในใจไปได้นาน คนโตแล้วบางคน นั่งฟังเพื่อนกันเล่า เรื่องผีเวลากลางคืน มักจะค่อยๆ ยับๆ จนเข้าไป นั่งอยู่กลางวง โดยไม่รู้สึกลัว และยังไปนอนกลัว ในที่นอนอีกมาก กว่าที่จะหลับไปได้ เดินผ่าน ป่าช้า โดยไม่รู้ เพิ่งมารู้และกลัว เอาที่บ้านก็มี สำหรับบางคน ทั้งหมดนี้ เป็น เครื่องแสดงว่า ความกลัว เป็นเรื่องของจิต มากกว่า วัตถุ ผู้ใด ไม่มี ความรู้ ในการควบคุม จิตของตน ในเรื่องนี้ เขาจะถูกความกลัว กลุ้มรุม ทำลาย กำลังประสาท และ ความสดชื่น ของใจ เสียอย่างน่าสงสาร ในทำนอง ตรงกันข้าม สำหรับผู้มี อุบาย ชมซี ความกลัว ย่อมจะได้รับ ความผาสุก มากกว่า มีกำลังใจ เข้มแข็งกว่า เหมาะที่จะเป็น หัวหน้าหมู่ หรือ ครอบครั

เมื่อปรากฏว่า ความกลัว เป็นภัย แก่ความผาสุก เช่นนี้แล้ว บัดนี้ เราก็มารู้ ขอบปัญหาว่า เราจะเอา ชนะความกลัว ได้อย่างไร สืบไป เพราะเหตุว่า การที่ทราบแต่เพียงว่า ความกลัว เป็นภัย ของความผาสุกนั้น เรายังได้รับผลดีจากความรู้ นั้น น้อยเกินไป เราอาจปิดเป้า ความกลัวออกไป เสียจากจิต โดยวิธีต่างๆ กัน แต่เมื่อจะสรุปความ ขึ้นเป็นหลักสำคัญๆ แล้ว อย่างน้อย เราจะได้สามประการ คือ

๑. สร้างความเชื่ออย่างเต็มที่ ในสิ่งที่ยึดเอาเป็นที่พึ่ง
๒. สงใจไปเสียในที่อื่น ผูกมัดไว้กับสิ่งอื่น
๓. ตัดต้นเหตุ ของความกลัวนั้นๆ เสีย

ในประการต้น อันเราอาจเห็นได้ทั่วไป คือวิธีของ เด็กๆ ที่เชื่อ ตะกรุด หรือ เครื่องราง ฯลฯ ตลอดจน พระเครื่ององค์เล็ก ที่แขวนคอ และเป็นวิธีของผู้ใหญ่ บางคน ที่มีความรู้สึก อยู่ในระดับ เดียวกับ เด็กด้วย คนในสมัยอนารยะ ถือภูเขไฟ ต้นไม้ ฟ้า หรือ สิ่งที่ตนเห็นว่า มีอำนาจน่ากลัว ควรถือเอา เป็นที่มอบกายถวายตัว ได้อย่างหนึ่ง นี่ก็อยู่ในประเภท เดียวกัน ที่ยังเหลือมาจนทุกวันนี้ เช่น พวก ที่บนบาน ต้นโพธิ์ พระเจดีย์ เป็นต้น เพื่อความเบาใจ ของตน ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง วิธีนี้ เป็นผลดีที่สุด ได้ตลอดเวลา ที่ตน ยังมีความเชื่อ มันคงอยู่ ความเชื่อที่เป็นไปแรงกล้า อาจ หลอกตัวเอง ให้เห็นสิ่งที่ควรกลัว กลายเป็นสิ่งที่ไม่ควรกลัว ไปก็ได้ ถ้าหากจะมีอุบาย สร้างความเชื่อชนิดนั้น ให้เกิดขึ้น ได้มากๆ เมื่อใดความเชื่อหมดไป หรือมีน้อย ไม่มี กำลังพอ ที่ จะหลอกตัวเองให้กลัวหายแล้ว วิธีนี้ ก็ไม่มีประโยชน์ กลายเป็นของน่าหัวเราะเท่านั้น เล่ากันมาว่า เคยมีคนๆ หนึ่ง อมพระเครื่อง เข้าตะลุมบอน ฆ่าฟันกัน เชื่อว่า ทำให้อยู่คง ฟันไม่เข้า เป็นต้น ดูเหมือนได้ผล เป็นที่น่าพอใจ เขาจริงๆ ขณะหนึ่ง พระตกจากปากลงพื้นดิน ในท้องนา ตะลิตะลานคว่ำใส่ปากทั้งที่เห็นไม่ถนัด แทนที่ จะได้พระ กลับเป็นเขียดตัวหนึ่ง เข้าไปคั่นอยู่ใน

ปาก ก็รีบ เรือไป โดยยิ่งเชื่อมั่นขึ้นอีกว่า พระในปาก แสดงปาฏิหาริย์ ดั้นไปดั้นมา เมื่อเลิกรับ รัศมายออกดู เห็นเป็นเขียด ตาย ก็เลย หมดความเชื่อ ตั้งแต่นั้นมา ไม่ปรากฏว่า พระเครื่ององค์ ใด ทำความพอใจ ให้เขาได้อีก พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า วิธีนี้ ไม่ใช่ ที่พึง อันเกษม คือ ทำ ความปลอดภัยให้ได้อย่างแท้จริง ไม่ใช่ วิธีสูงสุด, เนต์ สรณ เขม เนต์ สรณมุตตม

ประการที่สอง สูงขึ้นมาสักหน่อย พอที่จะเรียกได้ว่า อยู่ในชั้นที่จัดว่าเป็นกุศลโลบาย หลัก สำคัญอยู่ที่ส่งความคิดนึก ของใจไปเสียที่อื่น ซึ่งจะเป็นความรักใคร่ที่ไหน โกรธใคร่ที่ไหน เกลียด ใคร่ที่ไหน ก็ตาม หรือหยุดใจเสียจากความคิดนึก ทุกอย่าง (สมาธิ) ก็ตาม เรียกว่า ส่งใจไปเสียใน ที่อื่น คือจากสิ่งที่เรากลัว นั้น ก็แล้วกัน ที่เราเห็นกันได้ทั่วไป เช่น กำลังเมารัก บ้าเลือด เหล่านี้ เป็นต้น จะไม่มีความกลัว ผี กลัวเสือ กลัวเจ็บ แม้เรื่องราวในหนังสือข่าวรายวัน ก็เป็นพยาน ใน เรื่องนี้ได้มาก แต่เรื่องชนิดนี้ เป็นได้โดย ไม่ต้องเจตนา ทำความรู้สึก เพื่อส่งใจไปที่อื่น เพราะมัน ส่งไปเองแล้ว ถึงกระนั้น ทุกๆ เรื่อง เราอาจปลุก อาการเช่นนี้ขึ้นได้ ในเมื่อต้องการ และมันไม่ เป็นขึ้นมาเอง การคิดนึกถึง ผลดีที่จะได้รับ คิดถึงสิ่งที่เรารักมาก จนเผลอ คิดถึง ชาติประเทศ คิดถึงหัวหน้า ที่กล้าหาญ ดูสิ่งที่ยั่วใจให้กล้า เช่น ระเบียบให้มองดู ธงของผู้นำทัพ ในเมื่อตนรู้สึก ขลาด อันปรากฏอยู่ในนิยาย เทวสุรสงคราม ในพระคัมภีร์ เป็นต้น เหล่านี้ ล้วน แต่ช่วยให้ใจ แล่นไปในที่อื่น จนลืมความกลัว ได้ทั้งนั้น ในชั้นนี้ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ระลึกถึงพระองค์ หรือพระธรรม หรือพระสงฆ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ในเมื่อภิกษุใด เกิดความกลัวขึ้นมา ในขณะที่ตน อยู่ในที่เงียบสงัด เช่น ในป่า หรือถ้ำ เป็นต้น อาการเช่นนี้ ทำนองค่อนข้างสมาธิ แต่ยังมิใช่ สมาธิแท้ทีเดียว แต่ถ้าหากว่า ผู้ใดแม้ระลึกถึง พระพุทธองค์ก็จริง แต่ระลึกไปในทำนองเชื่อมั่น มันก็ไปตรงกันเข้ากับประการต้น คือความเชื่อ เช่น เชื่อ พระเครื่อง หรือคนป้า เชื่อปู่เจ้าเขาเขียว ต่อเมื่อระลึก ในอาการ เลื่อมใส ปิติในพระพุทธคุณ เป็นต้น จึงจะเข้ากับประการที่สองนี้

ส่วนอาการที่สงบใจไว้ด้วยสมาธินั้น เป็นอุบายข่มความกลัว ได้สนิทแท้ เพราะว่า ในขณะที่แห่ง สมาธิ ใจไม่มีการคิดนึก อันใดเลย นอกจากจับอยู่ที่สิ่งซึ่งผู้นั้น ถือเอาเป็นอารมณ์ หรือนิมิต ที่ เกาะของจิตอยู่ในภายในเท่านั้น แต่หัวใจที่ เต็มไป ด้วยความกลัว ยากที่จะเป็นสมาธิ เพราะฉะนั้น ต้องเป็นสมาธิ ที่ชำนาญ อย่างยิ่งจริงๆ จนเกือบกลายเป็นความจำอันหนึ่งไป พอระลึกเมื่อใด นิมิตนั้นมาปรากฏเด่นอยู่ที่ "ดวงตาภายใน" ได้ทันทีนั้นแหละ จึงจะเป็นผล แม้ข้อที่ พระองค์ สอน ให้ ระลึกถึง พระองค์ หรือพระธรรมพระสงฆ์ ตามนัยแห่งบาลี ธชัคคสูตรนั้น ก็หมายถึง พุทธานุ สติ ัมมมานุสสติ สังฆานุสสติ อยู่แล้ว แม้ว่า จะเป็นเพียง อุปจารสมาธิ ยังไม่ถึงขีดตามก็ตาม ล้วน แต่ ต้องการ ความชำนาญ จึงอาจ เปลี่ยน อารมณ์ ที่กลัว ให้เป็น พุทธานุสสติ เป็นต้นได้ ส่วน สมาธิ ที่เป็นได้ถึงตาม เช่น พรหมวิหาร เป็นต้น เมื่อชำนาญแล้ว สามารถ ที่จะ ข่มความกลัว ได้ เต็มขาด จริงๆ ยิ่งโดยเฉพาะ เมตตา พรหมวิหาร ยิ่งเป็นไปได้ง่ายที่สุด แต่พึงทราบทั่วกันว่า ทั้งนี้ เป็น เพียง ข่มไว้ เท่านั้น เชื่อของความกลัว ยังไม่ถูกรื้อถอนออก เมื่อใด หยุดข่ม มันก็เกิดขึ้นตามเดิม อีกประการหนึ่ง ไม่ใช่วิธีที่ง่าย สำหรับคนทั่วไป สำหรับการข่ม ด้วยสมาธิ คนธรรมดา เหมาะ สำหรับ เพียงแต่เปลี่ยนเรื่องคิดนึก ของใจเท่านั้น หากจะทำ การหยุด พุทธิการณของจิต ให้

จะกังวล ได้ง่ายๆ เหมือน นักสมาธิไม่ และค่อนข้าง จะเป็นการแนะนำให้เอา ลูกพรวน เข้าไป แขนง ผูกคอแมว ไป ในเมื่อสอนให้ คนธรรมดาใช้ชีวิตนี้ และ นำประหลาดใจ อีกอย่างหนึ่งว่า วิธีที่สาม ที่ จะกล่าว ต่อไปข้างหน้า ซึ่งเป็นวิธี ที่สูง นั้น กลับจะ เหมาะสำหรับ คนทั่วไป และได้ผล ดีกว่า เสีย อีก วิธีนั้น คือ ตัดต้นเหตุ แห่งความกลัวเสีย ตามแต่ที่ กำลังปัญญา ความรู้ ของผู้นั้น จะตัดได้ มากน้อยเพียงไร ดังจะได้ พิจารณา กันอย่าง ละเอียต กว่า วิธีอื่น ดังต่อไปนี้

เมื่อมาถึงประการที่สามนี้ ขอให้เรารเริ่มต้นด้วย อุทาหรณ์ง่ายๆ ของท่านภิกขุ อานันท์ เกาศัล ยายนะ [เขียนไว้ในเรื่อง คนเราเอาชนะความกลัวได้อย่างไร ในหนังสือพิมพ์มหาโพธิ และบริติช พุทธิสต์ แต่เขียนสั้นๆ เพียงสองหน้ากระดาษเท่านั้น และกล่าวเฉพาะการประพฤติกายวาจาใจ ให้สุจริตอย่างเดียวว่า เป็นการตัดต้นเหตุแห่งความกลัว] เขียนไว้เรื่องหนึ่ง เพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ใน ข้อที่ว่า การสะสม ที่มูลเหตุ นั้น สำคัญเพียงไร อุทาหรณ์ นั้น เป็นเพียงเรื่องที่ผูกขึ้นให้เหมาะสม กับความรู้สึกของคนเราทั่วไป เรื่องมีว่า เด็กคนหนึ่งมีความกลัวเป็นอันมาก ในการที่จะเข้าไปใน ห้องมืด ห้องหนึ่ง ในเรือน ของบิดาของเขาเอง เขาเชื่อว่า มีผีตัวหนึ่งในห้องนั้น และจะกินเขา ในเมื่อเขาเพียงแต่เข้าไป บิดาได้พยายาม เป็นอย่างดีที่สุด ที่จะทำได้ ทุกๆ ทาง เพื่อให้บุตรของ ตน เข้าใจถูกว่า ไม่มีอะไร ในห้องนั้น เขากลับไปเอง อย่างไม่มีเหตุผล แต่เด็กคนนั้น ได้เคยนึก เห็นตัวผีมาแล้ว เขาเชื่อว่า ไม่มีทางใดที่จะช่วยบุตรของตน ให้หลุดพ้นจาก การกลัวผี ซึ่งเขาสราง ขึ้น เป็นภาพใส่ใจ ของเขาเอง ด้วยมนโคติได้จริงแล้ว ก็คิดวางอุบาย มีคนใช้คนหนึ่ง เป็นผู้ร่วมใจ ด้วย ถูกรังมามยามดีวันหนึ่ง เขาเรียกบุตร คนนั้นมา แล้วกล่าวว่า "ฟังซิ ลูกของพ่อ ตั้งนานมาแล้ว ที่พ่อเข้าใจว่า พ่อเป็นฝ่ายถูก พ่อเป็นฝ่ายผิด ก่อนหน้านั้น พ่อคิดว่า ไม่มีผีใด ในห้องนั้น บัดนี้ พ่อ พบด้วยตนเองว่า มันมีอยู่ตัวหนึ่ง และเป็นชนิด ที่น่า อันตรายมาก เสียด้วย พวกเรา ทุกคน จัก ต้องระวังให้ดี"

ต่อมา อีกไม่กี่วัน บิดาได้เรียกบุตร มาอีก ด้วยท่าทาง เอาจริง เอาจัง กล่าวว่า "หลายวันมาแล้ว ผี ฟังปรากฏตัววันนี้อย่าง พ่อคิดจะจับและฆ่ามันเสีย ถ้าเจ้าจะร่วมมือกับพ่อด้วย ไปเอาไม้ถือ ของเจ้า มาเร็วๆ เข้าเถิด ไม่มีเวลา ที่จะรอ แม่นาทีเดียว เพราะมันอาจหนีไปเสีย" เด็กน้อย ตื่นมาก แต่ไม่มีเวลาคิด ไปเอาไม้ถือมาทันที พวกกันไปสู่ห้องนั้น เมื่อเข้าไป ก็ได้พบผี (ซึ่งเรารู้ดีว่า เป็นผีมือของ คนใช้ทำขึ้น และคอยเซ็ดมันในห้องมืดนั้น) สองคนพ่อลูกช่วยกันระดมตีผี ด้วยไม้ถือ และไม้ พลอง จนมันล้มลง มีอาการของคนตาย พ่อลูกดีใจ คนในครอบครัวทั้งหลาย มีการรื่นเริง กินเลี้ยง กันในการปราบผี ได้สำเร็จ ฉลองวันชัย และเป็นวันแรก ที่เด็กนั้น กล้า เข้าไปในห้องนั้น โดย ปราศจากความกลัวสืบไป นี่เราจะเห็นได้ว่า เพียงทำลายล้างผี ที่เด็กสร้างขึ้น ด้วยมันสมอง ของ เขาเอง บิดาต้องสร้างผี ขึ้นตัวหนึ่งจริงๆ จึงทำลายได้สำเร็จ โดยอาศัยความฉลาด รู้เท่าทันการ รู้จักตัดต้นเหตุ คนโง่ กับคนฉลาด นั้น ผิดกันในส่วนที่ ระวังเหตุร้าย ลงไปจากทางปลาย หรือตัด รากเหง้า ขึ้นมาจากภายใต้ เสื่อย่อมกระโดด สวนทาง เสี่ยงปิ่น เข้าไปหาผุ้ยิง ในเมื่อรู้สึก ว่า ตน ถูกยิง แต่สุนัข ย่อมมัว ขบกัด ตรงปลายไม้ ที่มีผุ้ยิง ตนนั่นเอง หากคิดว่าต้นเหตุสำคัญ อยู่ที่ผุ้ยิง ผุ้ยิงไม่

เมื่อเราพบจุดสำคัญว่า การตัดต้นเหตุเป็นวิธีที่ดีที่สุด ดังนี้แล้ว เราก็ประจักษ์กันเข้ากับปัญหาว่าอะไรเล่า ที่เป็น ต้นเหตุแห่ง ความกลัว ?

เมื่อเราคิดดูให้ดีแล้ว อาจตอบได้ว่า เท่าที่คนเราส่วนมาก จะคิดเห็นนั้น ความกลัวมี ต้นเหตุมากมาย คือความไม่เข้าใจ ในสิ่งนั้นบ้าง การมีความกลัวติดตัวอยู่บ้าง ใจอ่อน เพราะเป็น โรคประสาทบ้าง อาจมาจองเวร ไว้กับคน ไม่ชอบพอกันบ้าง รักตัวเอง ไม่อยากตายบ้าง เหล่านี้ ล้วนเป็น เหตุแห่งความกลัว มูลเหตุอันแท้จริง เป็นรวบยอด แห่งมูลเหตุทั้งหลาย คืออะไรนั้น ก่อนข้างยาก ที่จะตอบได้ เพราะเท่าที่เห็นกันนั้น เห็นว่า มันมีมูลมากมายเสียจริงๆ แต่แท้ที่จริงนั้น ความกลัวก็เป็นสิ่งที่ เกิดมาจาก มูลเหตุอันสำคัญอันเดียว เช่นเดียวกับ ความรัก ความโกรธ ความเกลียด และความหลง เพราะว่า ความกลัว ก็เป็นพวกเดียวกันกับ ความหลง (โมหะ หรือเข้าใจผิด) มูลเหตุอันเดียวที่ว่านั้น ก็คือ อุปาทาน ความยึดถือต่อตัวเองว่า ฉันมี ฉันเป็น นั่นของฉัน นี่ของฉัน เป็นต้น อันเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัสมิมานะ (เรื่องนี้ ข้าพเจ้าเคย อธิบายไว้บ้างแล้ว ในเรื่อง "สุขกถา" ที่คณะธรรมทาน เคยพิมพ์โฆษณาแล้ว)

ความรู้สึก หรือ ยึดถืออยู่เอง ในภายในใจ ตามสัญชาตญาณนั้น มันคลอเคลียสิ่งที่เราเรียกกันว่า "ฉัน" ขึ้นมา และความรู้สึกนั้น ขยายตัวออกสืบไปว่า ฉันเป็นผู้ทำเช่นนั้น เช่นนี้ ฉันจะได้รับนั้น รับนี้ หรือเสียมัน เสียนี้ ไป นั่นจะส่งเสริมฉัน เป็นมิตรของฉัน นี่จะศัตรูของฉัน ทำลายฉัน เป็นศัตรูของ ฉัน "ฉัน" สิ่งเดียวนี้ เป็นรากเหง้า ของความรัก โกรธ เกลียด กลัว หลงไหล อันจักทำลาย ความผาสุก และอิสรภาพ ของคนเรา ยิ่งไปกว่าที่ เพื่อนมนุษย์ด้วย กันทำแก่เรา มากกว่ามากมายเท่าหลายส่วนนัก อุปาทาน ผูกมัดเรา ทำเชื้อมให้เรา ยิ่งกว่าที่หากเราจะถูกแสลงหาเรื่องจับจองจำในคุกในตารางเสียอีก เพราะปรากฏว่า มันไม่เคยผ่อนผันให้เราเป็นอิสระ หรือพักผ่อน แม้ชั่วครู่ ชั่วยาม เมื่อมี "ฉัน" ขึ้นมาในสันดานแล้ว "ฉัน" ก็อยากนั้น อยากนี้ อยากให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ อยากไม่ให้ เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ซึ่งเมื่อพิจารณาดู ซ้ำอีกทีหนึ่งแล้ว จะเห็นว่า เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตนเอง หรือ "ฉัน" นั้น ร้อยเปอร์เซ็นต์ "ฉัน" ไม่อยากเจ็บปวด ไม่อยากตาย หรือ แผลง ละลายไปเสีย ฉัน จึงกลัวเจ็บกลัวตาย เป็นสัญชาตญาณ ของ "ฉัน" เมื่อกลัวตาย อย่างเดียว อยู่ภายในใจแล้ว ก็กลัวง่าย ไปทุกสิ่งที่เชื่อกันว่า มันจะทำให้ตาย หรือทำให้เจ็บป่วย ซึ่งเป็นน้องของ ตาย ทำให้ฉัน กลัวผี จะหักคอฉัน กินฉัน หลอกฉัน ขู่ฉัน กลัวเสือ ซึ่งไม่เคยปรากฏว่าเป็นเพื่อนกันได้ และกลัว สัตว์อื่นๆ แม้แต่ภูตวันิตๆ กลัวที่มืด ซึ่งเป็นที่อาศัย ของสิ่ง น่ารังเกียจ เหล่านั้น กลัวที่เปลี่ยว ซึ่งไม่มี โอกาส ที่ตนจะ ต่อสู้ ป้องกันตัว ได้ กลัว คู่เวร จะลอบ ทำฉันให้แตกดับ กลัวฉันจะ อับอาย ขายหน้า สักวันหนึ่ง เพราะฉัน มีความผิด ปกปิดไว้ บางอย่าง ฉันกลัว เพราะไม่เข้าใจว่า สิ่งนั้น จะเป็นอะไร ก็ไม่รู้ เช่น ผลไม้ดีๆ บางอย่าง แต่ไม่เคยรู้จัก มาก่อน ถ้ารูปร่าง หรือ สีสันชอบกลแล้ว ฉันก็กลัว ไม่กล้ากิน หรือแม้แต่ จะชิมก็ ขนลุก และในที่สุด เมื่อ "ฉัน" บั่นป่วน ในปัญหา การอาชีพ หรือ ชื่อเสียง เป็นต้น ของฉัน กลัวว่า ฉันจะ เสื่อมเสีย อยู่เสมอ ฉันก็เป็นโรคใจอ่อน หรือโรคประสาท สะดุ้งง่าย ใจลอย ความยึดถือว่า ฉันเป็นฉัน เหล่านี้

เป็น มูลเหตุของความกลัว ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว ก็กวาด ความสดใส ชุ่มชื้น เยือกเย็น ให้หมดเตียน ไป จากดวงจิตนั้น

เมื่อพบว่า ต้นเหตุ ของความกลัว คืออะไร ดังนี้แล้ว เราก็มาถึง ปัญหา ว่าจะตัดต้นเหตุนี้ได้ อย่างไร เข้าอีกโดยลำดับ ในตอนนี้เป็น การจำเป็น ที่เราจะต้องแบ่ง การกระทำ ออกเป็น สองชั้น ตาม ความสูงต่ำ แห่งปัญญา หรือความรู้ ของคนผู้เป็นเจ้าทุกข์ คือถ้าเขามีต้นทุนสูงพอ ที่จะ ทำลาย อุปาทาน ให้แหลกลงไปได้ ก็จะได้ ตรงเข้าทำลาย อุปาทาน ซึ่งเมื่อทำลายได้แล้ว ความ ทุกข์ ทุกชนิด จะพากันละลาย สาบสูญไปอย่างหมดจดด้วย นี่ประเภทหนึ่ง และอีกประเภทหนึ่ง คือ พยายาม เพียงบรรเทา ต้นเหตุ ให้เบาบาง ไปก่อน ได้แก่ การสะสม มูลเหตุ นั้น ให้สะอาด หมดจด ยิ่งขึ้น

ประเภทแรก สำเร็จได้ด้วยการปฏิบัติธรรมทางใจ ให้ก้าวหน้า สูงขึ้น ตามลำดับๆ จนกว่าจะหมด อุปาทาน ตามวิธี แห่ง การปฏิบัติธรรม อันเป็นเรื่องยาว อีกเรื่องหนึ่ง ผู้สำเร็จ ในประเภทนี้ คือ พระอรหันต์ จึงเป็นอันว่า จักงดวิธีนี้ไว้ก่อน เพราะไม่เป็นเรื่องที่สาธารณะแก่บุคคลทั่วไป และเป็น เรื่อง ที่เคยอธิบายกันไว้ อย่างมาก ต่างหากแล้ว

ส่วนประเภทหลัง นั่นคือ การพยายาม ประพฤติ ความดี ทั้งทางโลก และทางธรรม ทั้งในที่ แฉ่ง และในที่ลับ จนตน ตีเตียน ตนเองไม่ได้ ใครที่เป็นผู้รู้ แม้จะมีทิพยโสต หรือทิพยจักขุ มาค้นหา ความผิด เพื่อตีเตียนก็ไม่ได้ เป็นผู้เชื่อถือ และเคารพตัวเองได้เต็มเปี่ยม ไม่ เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนท่าน ไม่มีเวรภัย ที่ผูกกันไว้ กับใคร รู้กฎความจริงของโลก ศึกษาให้เข้าใจ ในหลักครองชีพ หาความ หนักแน่น มั่นใจให้แก่ตัวเอง ในหลักการครองชีพ และรักษา ชื่อเสียง หรือคุณความดี พยายาม ทำแต่สิ่งที่เป็น ธรรมด้วย ความหนักแน่น เยือกเย็น ไม่เปิด โอกาสให้ใคร เขี่ยดหยาบได้ ก็จะไม่ต้องเป็น โรคใจอ่อน หรือ โรคประสาท เพราะมีความ แน่ใจตัวเอง เป็นเครื่องป้องกัน และสำเหนียก อยู่ในใจ เสมอว่า สิ่งทั้งปวงเป็น อนัตตา เป็นไปตามเรื่อง คือ เหตุปัจจัยของมัน ไม่เป็นของแปลก หรือ ได้เปรียบ เสียเปรียบ อะไรแก่กัน ในเรื่องนี้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ความกลัว ก็หมดไป ใจได้ที่พึง ที่เกษม ที่อุดม ยิ่งขึ้น สมตาม พระผู้มี พระภาคเจ้า ตรัสการเห็นแจ้ง อริยสัจ สี่ประการ ไว้ในรองลำดับ แห่งการถือ ที่พึงด้วยการถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ อริยสัจ ก็คือการรู้ เหตุผลของ ความทุกข์ และของ ความ พ้นทุกข์ ความกลัว ก็รวมอยู่ในพวกทุกข์ เห็นอริยสัจอย่างเพลา ก็คือ การเห็น และตัด ต้นเหตุแห่ง ความกลัว ประเภทที่หลังนี้ เห็นอริยสัจ เต็มที่ถึงที่สุด ก็คือ พระอรหันต์ หรือการตัดต้นเหตุ ประเภทแรก ได้เด็ดขาด

ข้าพเจ้าขอจบ เรื่องนี้ลง ด้วย พระพุทฺธภาสิต ที่เราควร สำเหนียก ไว้ในใจ อยู่เสมอ อันจะเป็นดุจเกราะ ป้องกันภัย จาก ความกลัว ได้อย่างดี ดังต่อไปนี้

"มนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก ถูกความกลัว คุกคาม เอาแล้ว ย่อม ยึดถือเอา ภูเขาบ้าง ป่าไม้ที่
ศักดิ์สิทธิ์บ้าง สวนที่ศักดิ์สิทธิ์บ้าง รุกขเจดีย์บ้าง เป็นที่พึ่งของตนๆ นั้นไม่ใช่ ที่พึ่ง อันทำความ
เกษม ให้ได้เลย นั้นไม่ใช่ที่พึ่งอันสูงสุด ผู้ใดถือสิ่งนั้นๆ เป็นที่พึ่งแล้ว ก็ยังไม่อาจ หลุดพ้น ไปจาก
ความทุกข์ ทั้งปวงได้"

ส่วนผู้ใดที่ถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งแล้ว เห็นอริยสัจทั้งสี่ ด้วยปัญญาอันถูกต้อง
คือ เห็นทุกข์ เห็นเหตุ เครื่องให้เกิดทุกข์ เห็นการก้าวล่วงไปเสียได้จากทุกข์ และ เห็นหนทาง อัน
ประกอบด้วยองค์แปดประการ อันประเสริฐ อันเป็นเครื่องยังผู้นั้น ให้เข้าถึง ความรำบับแห่งทุกข์
นั้นแหละ คือ ที่พึ่งอันเกษม นั้นแหละ คือที่พึ่งอันสูงสุด ผู้ใด ถือเอา ที่พึ่ง นั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้น
จากทุกข์ทั้งปวงได้ (ธ. ขุ. ๔๐)

ความโศก ย่อมเกิดแต่ความรัก ความกลัว ย่อมเกิดแต่ความรัก สำหรับผู้ที่พ้นแล้ว จากความรัก
ย่อมไม่มีความโศก ความกลัว จักมีมาแต่ที่ไหนเล่า

ความโศก ย่อมเกิดมาจาก ตัณหา (ความอยากอย่างนั้นอย่างนี้) ความกลัว ย่อมเกิดมาจาก
ตัณหา (เพราะกลัวไม่สมอยาก) สำหรับผู้ที่พ้นแล้วจาก ตัณหา ย่อมไม่มีความโศก ความกลัว จัก
มีมา แต่ที่ไหนเล่า (ธ. ขุ. ๔๓)

ขอให้ความกลัว หมดไปจากจิต ความสุข จงมีแต่ สรรพสัตว์ เทอญ

พุทธทาสภิกขุ

๑ สิงหาคม ๒๕๗๙

อาหารของดวงใจ

ความอึดอึด ด้วยอารมณ์ ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นั้น เป็นอาหารของฝ่ายโลก ความอึดอึดด้วยปิติและปราโมช อันเกิดจาก ความที่ใจสงบจากอารมณ์ เป็นอาหารของฝ่ายธรรม. อุดมคติของชีวิต คือ ความถึงที่สุดแห่งอารยธรรม ทั้งฝ่ายโลก และฝ่ายธรรม เพราะฉะนั้น ชีวิตย่อมต้องการอาหาร ทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม ถ้ามีเพียงอย่างเดียว ชีวิตนั้น ก็มีความเป็นมนุษย์ เพียงครั้งเดียว หรือ ชีวทีเดียว.

เราหาความสำราญ ให้แก่กายของเรา ได้ไม่ลွ้ายากนัก แต่ การหาความสำราญ ให้แก่ใจ นั้นยากเหลือเกิน ความสำราญกาย เห็นได้ง่าย รู้จักง่าย ตรงกันข้ามกับ ความสำราญทางใจ แต่ไม่มีใครเชื่อ เช่นนี้ ก็คนนัก เพราะเขาเชื่อว่า ไม่มี ความสำราญ อย่างอื่น ที่ไหนอีก นอกจาก ความสำราญทางกาย และเมื่อ กายสำราญแล้ว ใจก็สำราญเอง คนพวกนี้ ไม่ฟังธรรม หรือ ศึกษาธรรม และ ไม่ไหว้พระสงฆ์ ซึ่งเป็น นิमित อันหนึ่งของ ธรรม.

ความสำราญทางกาย หรือฝ่ายโลกนั้น ต้อง"ดื่ม" หรือ ต้อง"กิน" อยู่เสมอ จึงจะสำราญ แต่ที่แท้ มันเป็นเพียง การระงับ หรือ กลบเกลื่อน ความหิว ไว้ทุกชั่วคราที่หิว เท่านั้น ส่วนความสำราญ ฝ่ายใจ หรือ ฝ่ายธรรมนั้น ไม่ต้องดื่ม ไม่ต้องกิน ก็สำราญอยู่เอง เพราะมันไม่มีความหิว ไม่ต้อง ดื่มกิน เพื่อแก้หิว ที่กล่าวนี้ ผู้ที่นิยม ความสำราญทางกาย อย่างเดียว อาจฟังไม่เข้าใจก็ได้ แต่อย่าเพ่อ เบื่อหน่าย ขอให้ทนอ่าน สืบไปอีกหน่อย

พวกที่นิยม ความสำราญกาย ในทางโลก กล่าวว่า "ใจอยู่ในกาย" แต่พวกนิยม ความสำราญใจ ในทางธรรม กล่าวว่า "กายอยู่ในใจ" พวกแรก รู้จักโลก เพียงซีกเดียว พวกหลัง อยู่ในโลกนานพอ จนรู้จักโลกดี ทั้งสองซีกแล้ว ขณะที่ พวกที่ชอบสำราญกาย กำลังปรนเปรอ ให้เหยื่อแก่ ความหิว ของเขา อย่างเต็มทีนั้น พวกที่ชอบสำราญใจ กำลังเอาชนะ ความหิว ของเขาได้ ด้วย การบังคับ อินทรีย์ จนมันดับสนิท สงบอยู่ภายใต้อำนาจ ของเขาเอง พวกแรก เข้าใจเอา คุณภาพของการให้ "สิ่งสนองความอยาก" แก่ความหิว ของเขาว่า เป็นความสำราญ พวกหลัง เอาคุณภาพ ของ การที่ยังไม่ต้องให้ สิ่งสนอง ความอยาก เท่าใดยิ่งดี ว่าเป็นความสำราญ พวกหนึ่ง ยิ่งแพ้ ตัณหา มากเท่าใดยิ่งดี อีกพวกหนึ่ง ยิ่งชนะมาก เท่าใด ยิ่งดี !

พวกที่ชอบสำราญกาย ย่อมจะ แพ้ตัณหา อยู่เองแล้ว โดยไม่รู้สึกรู้สีกั ทำเอง และ ชักชวน ลูกหลาน ให้หา ความสำราญกาย อย่างเดียว เพราะไม่รู้จักรู้จักสิ่งอื่น นอกจากนั้น ครั้นได้ เครื่อง สำราญกายมา ใจก็ไม่สงบสุข เพราะ มันยังอยาก ของแปลก ของใหม่ อยู่เสมอไป (ได้เพียงความ

สำราญ ชั่วแล่น เหมือนกินข้าว มือหนึ่ง ก็สบหิว ไปได้ชั่วมือหนึ่ง) เมื่อความหม่นหมองใจเกิดขึ้น ก็คิดเอาว่า ตนเป็นคนมีกรรม หรือ โชคร้าย ไม่เหมือนคนอื่นเขา เมื่อต้องเจ็บป่วย ตามธรรมดา ของสังขาร ก็น้อยใจ โชคของตัว อย่างหาที่เปรียบมิได้ ยิ่งเมื่อแสวงหาโชค โดยทางใด ก็ไม่ได้เสียเลยแล้ว ก็เลยเห็นไปว่า ในโลกนี้ ไม่มี ความยุติธรรม มีแต่ความดูร้าย คนชนิดนี้ ในที่สุด ก็มอบตัว ให้แก่ ธรรมชาติฝ่ายต่ำ ประกอบกรรม ชนิดที่โลก ไม่พึงปรารถนา ต่อสู้ สิ่งที่เราเรียกว่า โชคชะตา ไป แม้อย่างดีที่สุด คนพวกนี้ จะทำได้ ก็เพียง แต่ เป็นผู้ทน ระทมทุกข์ อยู่ด้วย การแข่งด่า โชคชะตา ของตัวเอง เท่านั้น ในสโมสร หรือสมาคม ของพวกที่แสวง ความสำราญทางกาย ซึ่งกำลังร่ำเรง กันอยู่นั้น พวกเทพยดา ย่อมรู้ดีว่า เป็นการเล่นละคร ย่อมสีหน้า ก็มี หลงทำไป ทั้งที่ตัวเอง หลอกตัวเอง ให้เห็นว่า เก่ง สุข ก็มาก บางคนต้องร้องไห้ และหัวเราะ สลับกัน ทุกๆ วัน วันละ หลายครั้ง จิตใจฟูขึ้น แล้วเหี่ยวห่อลง, ขึ้นๆ ลงๆ ตามที่กระเป๋าทองขึ้น หรือยุบลง หรือ ตามแต่ จะได้เหยื่อ ที่ถูกปาก และไม่ถูกปาก ใจของพวกนี้ ยังเหลือ อยู่ชนิดเดียวเสมอ เท่าที่เขาารู้สึก จึงทำให้ เขาเข้าใจว่า ใจอยู่ในกาย คือ แล้วแต่กาย หรือ สำคัญอยู่ที่กาย เพราะต้องต่อเมื่อ เขาได้รับ ความสำราญกาย เต็มที่แล้ว ต่างหาก ใจของพวกเขาก็เป็น อย่างที่เขาเรียกว่า "สุข" แม้คนพวกนี้ จะพูดว่า ความสำราญใจ ! ความสำราญใจ !! อยู่บ้าง ก็เป็นเพียง การหลงเอา ความสำราญฝ่ายกาย ขึ้นมาแทน เท่านั้น จะสำราญใจ ได้อย่างไร ในเมื่อใจ ถูกทำให้ฟุ้งขึ้น ยุบลง เสมอ ความฟุ้งขึ้น หรือยุบลง ก็ตาม ย่อมเป็นสิ่งธรรมดาใจ ให้เหินห่างเหินไกล เพียงแต่เป็น รูปร่างที่ต่างกัน เท่านั้น ลาม ยศ สรรเสริญ และความเพลิดเพลน ทำให้ฟุ้งแบ่งเสื่อมลาม เสื่อมยศ ถูกสบประมาท และหาความ เพลิดเพลน มิได้ ทำให้ยุบเหี่ยว แต่ทั้งสองอย่าง ทำความหวนไหว โยกโคลง ให้เท่ากัน อย่างเด็ดขาด เมื่อเขาได้ สมใจอยาก เขาก็ได้ ความหวนไหว เมื่อไม่ได้ ก็ได้ความหวนไหว เมื่อมีดมน หนักเข้า ก็แน่ใจลงเสียว่า ความอร่อย หรือ ขณะที่อร่อย นั้นแหละเป็น "พระนิพพาน" ของชีวิต แต่เมื่อคิดดู เราพอจะเห็นได้ว่า นั้นยังไม่ได้ถอยห่าง ออกจาก กองทุกข์ แม้แต่นิดเดียว, มันเป็นเพียง ความสำคัญผิด เท่านั้น และ เป็นความสำคัญผิด ที่จะมัตตจริง ตัวเอง ให้ติดจม อยู่กับ บ่อโคลน นั้นตลอดเวลา

เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเห็นได้สืบไปว่า การสำราญทางฝ่ายโลก หรือจะเรียก อีกอย่างหนึ่งว่า ฝ่ายกาย หรือวัตถุ นั้น คืออะไร และเมื่อได้ หมกมุ่นมัว แต่แสวงอาหาร ให่กาย ทำเดียว แล้วจะเป็นอย่างไร หรือ อีกอย่างหนึ่งว่า ถ้ารู้จักความสุข เฉพาะในด้านนี้ ด้านเดียว แล้ว ก็จะรู้จักโลกเพียงซีกเดียว ใดๆ และยิ่งกว่านั้น คนที่รู้จักโลก เพียงซีกหนึ่งเช่นนี้ หากจะทำ อารมณ์เหล่านี้ ให้เป็น เครื่องอำนวยความสะดวก หรือ ความเพลน แก่เขาได้ เช่นเดียวกับ ผู้ที่เข้าใจโลกดี ทั้งสองซีกไม่; เพราะ ต้องตกเป็นทาส ของความมัวเมา รื้อไม่สร้าง บุษามันให้เป็น สิ่งสูงสุด กว่าสิ่งใดอยู่เสมอ

ส่วนผู้ที่รู้จักโลก ดีแล้วนั้น ย่อมบูชา ความสำราญทางธรรม หรือ **ฝ่ายใจอันแท้จริง** เป็นส่วนสำคัญ และถือเอาส่วนกาย หรือวัตถุ เป็นเพียง เครื่องอำนวยความสะดวก ในฐานะเป็นนินใช้สำหรับรับใช้ ในการแสวงหา ความสำราญ ทางฝ่ายจิต เท่านั้น พวกนี้จึงมีอุดมคติว่า **"กายอยู่ใน**

ใจ คือแล้วแต่ใจ กายเป็นของนิตติเดียว, และอาศัยใจ ซึ่งมีอำนาจเด็ดขาด และ คุณภาพสูงสุด อยู่
 ทุกๆประการ และทุกๆเวลา **"แสวงหาอาหาร ให้ดวงใจดีกว่า ! "**

ความเจริญ งดงาม ของดวงใจ นั้น ยังไปได้ไกล อีกมากมายนัก คือว่าจะถึง พระนิพพาน
 เมื่อไร นั้นแหละ จึงจะหมด ขีดของทางไป แล้วมีอุดมสันติสุข อยู่ตลอด อนันตกาล ส่วนความ
 เจริญทางกายนั้น ไม่มีทางไปอีกต่อไป สูงสุดอยู่ได้เพียงแค่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ อารมณ์
 ทางใจ บางอย่าง เช่น ยศศักดิ์ เท่านั้น แต่ไม่มีใคร เคยทำให้เกิด ความอึด ความพอใจ ในเรื่องนี้
 เลย แม้ในอดีต, ในปัจจุบัน และ อนาคต. เพราะว่า การแสวงหาทางฝ่ายนี้ ต้องการ **"ความไม่
 รู้จักพอ"** นั่นเอง เป็นเชื้อเพลิงอันสำคัญแห่งความสำเร็จ ถ้าพอเสียเมื่อใด ก็หมดสนุก ! ใครจะ
 ขวนขวายอย่างไร ก็ไม่อาจได้ผลสูงไปกว่า **"การสยบชบชิมอยู่ ท่ามกลางกองเพลิง แห่ง
 ความถูกลูกเรือของตัณหา"** ซึ่งเมื่อใดมอยหรือลง ก็จะต้องหาเชื้อเพลิงเพิ่มให้ใหม่อีก และไม่มี
 เวลาพอ เช่นเดียวกับ ไฟธรรมดา กับ เชื้อเพลิงธรรมดา เหมือนกัน เพราะฉะนั้น การแสวงหา
 อาหารทางฝ่ายใจ เพื่อดวงใจ จึงเป็นสิ่งที่มีความ น่าทำกว่า, เป็นศิลปะกว่า เป็นอุดมคติที่สูงกว่า, ทำ
 ยาก หรือ น่าสรรเสริญกว่า, หอมหวานกว่า เยือกเย็นกว่า ฯลฯ กว่า โดยทุกๆ ปริยาย.

การแสวงหาความสำเร็จ ทางฝ่ายกาย เป็นต้นเหตุแห่งสงคราม, การแสดงความสำราญ ฝ่าย
 จิต เป็นต้นเหตุ แห่งสันติภาพ. ถ้าชาวโลก ยังบูชาลัทธิวัตถุนิยม มัวแสวงแต่ ความสำเร็จ
 ทางกาย อย่างเดียว อยู่เพียงใด ก็ไม่มีหวังในสันติภาพ แม้จะเปิด สภาสันนิบาตชาติ ขึ้น
 อีกสัก ๑๐ สันนิบาต ก็ตาม นักวัตถุนิยม เห็นกายเป็นใหญ่ ย่อมเสียสละ ได้ทุกอย่าง เพื่อให้กาย
 หรือโลกของตน อิ่มหนำพีมัน ส่วนนักจิตนิยม เห็นแก่จิตเป็นใหญ่ ย่อมเสียสละได้ ทุกอย่าง
 เหมือนกัน เพื่อแลกเอา ความสงบ เยือกเย็น ของจิต. ผู้แสวงหาความสำเร็จ ทางกาย นั้น การแสวง
 ของเขา จำเป็นอยู่เอง ที่จะต้องกระทบ กับผู้อื่น เพราะความสำเร็จทางกาย นี้ เป็นของเนื่องด้วยผู้อื่น
 หรือ สิ่งอื่น ที่แวดล้อม อยู่โดยรอบ เมื่อความเห็นแก่ตัว มีอยู่ ก็ต้องมีการ กระแทกกัน เป็นธรรมดา
 การสงครามก็คือ การปะทะ ของคนหลายคน ที่ต่างฝ่ายต่าง มีความเห็นแก่ตัว เพื่อความสำเร็จ
 ทางกาย นั่นเอง สงครามโลก ซึ่งเป็นเพียง ความเห็นแก่ตัว ของคนหลายชาติ รวมกัน ก็ไม่ต่าง
 อะไรกันอีก ส่วนการแสวงหา ความสุขทางฝ่ายจิต นั้น จะไม่กระทบกระทั่ง ใครเลย แม้แต่
 น้อย, เพราะเหตุว่า มีอะไรๆ ให้แสวง อยู่ในตน ผู้เดียว เสร็จ ไม่ต้องเนื่องด้วยผู้อื่น การ
 สงคราม ไม่สามารถ เกิดจาก ผู้แสวงหาสุขทางจิต! เช่นเดียวกับ ไฟ ไม่สามารถ เกิดจาก ความ
 เย็น.

การแสวงหาอาหาร ทางฝ่ายกาย ง่ายหรือตื่น และ เป็น ต้นเหตุ แห่งสงคราม การแสวงหาอาหาร
 ของดวงใจ ยาก และ ลึก และ เป็นต้นเหตุ ของสันติภาพ ดังกล่าวมาแล้ว. แต่มนุษย์ในโลกนี้
 ส่วนมาก ปล่อยตน ไปตามสัญชาตญาณ หรือ ธรรมดาฝ่ายต่ำ มากเกินไป จึงเท่าที่เรารู้เห็นกัน จึง
 มีแต่ ผู้ถือลัทธิวัตถุนิยม ยืงนานเข้าเท่าใด วิธีการแสวงหา อาหารของดวงใจ ก็ยิ่งลบลือน หายไป

จาก ความทรงจำ และ ความเอาใจใส่ ของมนุษย์ มากขึ้น เพียงนั้น ในที่สุด ก็ไม่มีอะไรเหลือ อยู่ใน มั่นสมอง ของมนุษย์ นอกจาก ความเห็นแก่ตัว และนั่นคือ สมัยที่ ไฟประลัยกัลป์ จะล้างโลก

ข้าพเจ้าอยากจะกล่าวว่า ผู้แสวงหาสุขทางใจ มีอยู่เพียงกี่คน ก็ตาม ก็เป็นเหมือน ลูกตุ้ม ที่ถ่วงโลกไว้ มิให้หมุนไป ถึงยุค ไฟประลัยกัลป์ เร็วเกินไปเพียงนั้น

"เรายอมรับว่า เป็นลูกตุ้มจริง แต่ว่า เป็นลูกตุ้ม ที่ถ่วง ไม่ให้ พวกท่าน วิ่งเข้าไปสู่กองไฟ เร็วเกินไป ถ้าพวกข้าพเจ้า จะพลอยเป็น อย่างท่าน ไปด้วย เชื่อแน่ว่า โลกคงจะแตกดับ เร็วกว่า ที่พวกข้าพเจ้า จะแยกเป็นอยู่ เช่นนี้" นี่เป็นคำ ซึ่ง พวกแสวงหา สุข ทางฝ่ายจิต ควรจะพูดได้ โดยชอบธรรม !

พระพุทธองค์ ทรงเป็น นายกแห่ง สมาคม ผู้แสวงหาสุขทางใจ เพียงพระองค์เดียว และ สมัยเดียว ก็ชื่อว่าเป็น โลกนาถ ที่พึงของโลก หลายสมัย เพราะว่า อิทธิพล แห่งธรรม ที่พระองค์ ทรงเปิดเผยขึ้นนั้น ได้ถ่วงให้โลก ที่กำลังหมุนไปหา ความแตกดับ หมุนไปช้าเข้า มากกว่ามากนัก เมื่อหมุนไปช้า เช่นนี้ คนทั้งโลก แม้ที่สุด แต่ คนที่ไม่เคย ได้ยินชื่อ ของพระองค์ ก็พลอยมีส่วน ได้รับ ความสุข ด้วย แต่เมื่อโลก ละทิ้ง การแสวงหา อาหารทางใจ มารับเอา อาหารทางกาย มากขึ้น เช่นนี้ พระพุทธองค์ ก็ช่วยไม่ได้ เพราะ โลกเป็นฝ่าย ที่ทิ้ง พระพุทธองค์

พุทธบริษัททุกคน ยังภักดีต่อ การแสวงหาความสุขทางใจ กันอยู่ นับว่า ตระกูลของพระองค์ ยังไม่ขาดทายาท เสียทีเดียว และจะยังเป็น เหมือน ลูกตุ้มน้อยๆ ที่เหลืออยู่ เพื่อตัวเอง และ โลก ด้วย, ทั้งขณะที่ พวกอื่น เขาอาจกำลัง เกลียด พวกน้อยๆ.

พุทธบริษัท คงต้องถือว่า กายอยู่ในใจ, อาหารทางใจ สำคัญกว่า อาหารทางกาย และยังคงต้องภักดี ต่อลัทธิ แสวงหาสุขทางใจ อยู่เสมอ. การเป็นพุทธบริษัท แต่ปากนั้น ไม่ทำให้เป็น พุทธบริษัท ได้เลย พุทธบริษัทที่แท้ เป็นนักนิยมนัตถุ หรือ ถิธลัทธิหลงชาติ ไปไม่ได้ พุทธบริษัทที่ขวางๆ รั้ง นั้นยิ่งจะร้ายไปกว่า ผู้ที่มีได้เป็นพุทธบริษัท เมื่อเกิด "มิลลัญญ" พุทธบริษัท ที่แท้จริง เท่านั้น ที่จะเป็นผู้เหลืออยู่ แม้ก็เป็น อานิสงส์ แห่งการนิยมน อาหารของดวงใจ

เมื่อได้พำนัก กล่าวถึง ความดี ของ อาหารทางดวงใจ มามากแล้ว กระทั่ง ในแง่การเมือง เป็นที่สุด จึงต่อไปนี้จะได้กล่าวถึง ลักษณะของ อาหารทางใจ โดยตรงบ้าง, ให้ควรกัน.

คำสองคำซึ่งใครๆ ก็เคยได้ยินมีอยู่ว่า โลก กะ ธรรม โลก กับธรรม จะเป็น อันเดียวกัน ไม่ได้. โดยที่โลกเป็นฝ่ายนิยมนัตถุ, ธรรมเป็นฝ่ายนิยมน "ความเป็นอิสระ เหนืออวัตถุ" และ "ความเป็นอิสระ เหนืออวัตถุ" นี้เอง คือ อาหารของดวงใจ" กายต้องการอาหาร ทางฝ่ายโลก, ใจต้องการอาหาร ฝ่ายธรรม, ผู้ที่เห็นว่า ใจเป็นใหญ่ จนถึงกับเป็น ที่อิงอาศัยของกาย ย่อมแสวงหาอาหาร ให้กาย เพียงเพื่อสักว่า ให้มันเป็นอยู่ได้ (ยาปนมัตต) เท่านั้น นอกนั้นใช้แสวง เพื่อใจอย่างเดียว

อันความเป็น อิสระเหนือวัตถุ นั้นเห็นได้ยาก ตรงที่ตามธรรมดา ก็ไม่มีใครนึกว่า ตนได้ตกเป็น
ทาสของวัตถุ แต่อย่างใด ใครๆ ก็กำลังหาวัตถุ มากินมาใช้ มาประดับ เกียรติยศ ของตน และ
บำเรอ คนที่ตนรัก ทำให้เห็นไปว่า นั่นเป็น นาย มีอิสระเหนือวัตถุ พอแล้ว เช่น มีเงินจะใช้มัน
เมื่อไรก็ได้ ส่วน ความหม่นหมองใจ ที่เกิดขึ้น มากมาย หลายประการ หามีใครคิดไม่ว่า นั่นเป็น
อิทธิพลของวัตถุ ที่มันครอบงำ ย่ำยีเล่น ตามพอใจ ของมัน ดวงใจ ได้เสีย ความสงบเย็น ที่ควรจะ
ได้ ไปจนหมด ก็เพราะ ความโง่งม ของตัวเอง, ที่ไปหลง บูชาวัตถุ จนกลายเป็น ของมีพิษสง
ขึ้นมา ดวงใจที่แท้จริง ก็ไม่อาจพักตัว เจริญองกาม ขึ้นมา เพราะ ขาดการบำรุง ด้วยอาหาร โดย
ที่เจ้าของ ไม่เคยคิดว่า มันต้องการอาหาร เป็นพิเศษ ยิ่งกว่ากาย สัญชาติญาณ ทั้งหลาย ขวนกัน
ขึ้น นิ่งบัลลังก์ ปัญหาการเต็มที ออกคำสั่ง ทับถมดวงใจ ที่แท้จริง หรือธรรมชาติฝ่ายสูง ที่เป็นชั้น
ปรมาตมธรรม จนไม่ปรากฏ สาละวันแต่ แสงหาอาหาร ตามอำนาจฝ่ายต่ำ หรือที่เรียก ในที่นี้ว่า
กาย (โวรหารธรรม) เมื่อใจขาดอาหาร แม้แต่ที่เป็นเบื้องต้น เช่นนี้แล้ว ก็ไม่องกาม พอที่จะแจ่มใส
ส่องแสง ให้ผู้นั้นมองเห็น และถืออุดมคติ แห่งความสุขทางใจได้ ชีวิตก็เป็นของมีดมน ต้อง
ร้องไห้ ทั้งที่ ไม่รู้เห็นว่า มีอะไรมาทำเอา

เมื่อเด็ก ๆ ที่เกิดมาในโลก ไม่อาจสำนึก ในปริยานี้ ได้ด้วยตนเอง เช่นนี้แล้ว การศึกษาธรรม
เท่านั้น ที่จะช่วยได้ในเบื้องต้น การศึกษาธรรม ทางฝ่ายหลักวิชา จึงเป็น อาหารของดวงใจ ในขั้น
แรก และขั้นกลาง ก็คือ การย่อยหลักวิชาๆ นั้น ออกด้วย มันสมอง ของตนเอง ได้ความรู้ ความ
แจ่มแจ้ง ความโปร่งใส เยือกเย็น อะไรมานั่นเป็น อาหารชั้นปลาย ส่งเสริมกัน สืบไปให้เจริญ จน
สามารถ ทำพระนิพพาน ให้ปรากฏ จึงจะนับว่าถึงที่สุด

ปริยัติธรรม หรือ ธรรมในส่วนหลักวิชานั้น ช่วยได้โดยเป็น เครื่องสะกิดใจ ให้รู้สึก ในเบื้องต้นว่า
เรามีกายสองซีก คือ ซีกรูปกาย และธรรมกาย รูปกาย เจริญได้เอง ด้วยการมี บิณฑบาต เป็น
แดนเกิด เติบโตขึ้น ด้วยข้าวปลา อาหาร ส่วนธรรมกายนั้น มี กาย วาจา ใจ ที่สุจริตผ่องใส เป็น
ที่ตั้ง ที่ปรากฏ, มีผลของ ความสุจริต เป็นอาหาร ที่จะบำรุง ให้เติบโต สืบไป และทำให้เรา รู้สึก
สืบไป เป็นลำดับว่า ถ้าบำรุงแต่รูปกาย อย่างเดียว มันก็จะอ้วนดี แต่ซีกเดียว อีกซีกหนึ่ง ซึ่งเป็น
ซีกใน จะเหี่ยวแห้งอยู่ ผลที่ได้ ก็คือ ร่างกายที่สมบูรณ์ แต่ใจเต็มไปด้วย ความหม่นหมอง เมื่อยัง
เด็ก ความหม่นหมอง มีปรากฏนัก ก็เพราะยังเป็น ผู้ที่ผู้อื่นเลี้ยงดูให้ และ กายก็ยัง มิได้ขยายตัว
เต็มที่ จนสามารถ ทำความรู้สึกได้สุดขีด ทุกๆ อินทรีย์ (คือเต็มที่ ทั้งทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)
ครั้นเมื่อ กายเจริญเต็มที่เข้า ความหม่นหมอง ก็เกิดมากขึ้น เพราะยิ่งขาดดุลยภาพ (ของความรัก
รูปกาย และ ธรรมกาย จะต้องมีความเจริญคู่เคียง สม่่าเสมอกันไป จึงความหม่นหมอง จะไม่อาจ
เกิด) นั่นเอง สรุปความว่า ปริยัติธรรม ช่วยให้เรารู้ว่า เราจะต้องประพฤติธรรม เช่นนั้นเช่นนั้น
เพื่อธรรมกายของเรา มิฉะนั้น เราตายด้านไปซีกหนึ่ง, เมื่อเรารู้ ปริยัติธรรม พอสมควรแล้ว เราก็
ได้ อาหารของดวงใจ ในส่วนหลักวิชา และ ภาคพื้น ของการปฏิบัติ สัมมาทิฏฐิ หรือ รุ่งอรุณ ได้
ปรากฏแก่เราแล้ว เป็นแรกเริ่ม

ปฏิบัติธรรม หรือ ธรรมคือตัวการปฏิบัติ นั้น เป็นการทรมานอินทรีย์ (sense) เพื่อเอาชนะอินทรีย์, ชนะได้เท่าใด ความเยือกเย็น พร้อมทั้ง ความรู้แจ้ง ก็เกิดขึ้น เท่านั้น ความเยือกเย็น เกิดจากความที่ อินทรีย์ สงบราบเรียบ ความเห็นแจ้ง ความจริงในตัวเอง ปรากฏเพราะ ไม่ถูกม่าน แห่งความ กัดกรุ่น ของอินทรีย์ ปิดบังไว้ เช่นแต่ก่อน วิธีเอาชนะ อินทรีย์ ตามหลัก แห่งพุทธศาสนา ได้แก่ การบังคับตัวเอง ให้งดเว้นจากสิ่งชั่ว, บังคับตัวเอง ให้ทำ แต่สิ่งที่ดี เข้าแทน และต่อจากนั้น พยายามหาวิธี ชำระจิต ให้เป็นอิสระ จากความหม่นหมอง ทั้งที่เปิดเผย เห็นได้ง่ายๆ และที่นอนนึ่ง เงียบๆ อยู่ในสันดาน อันเป็นเหมือน เชื้อ ที่ก่อเกิด ของอย่างแรก หรือ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ การบังคับกาย และ วาจา ให้อยู่ในอำนาจ เรียกว่า **ศีล**, บังคับจิต ให้อยู่ในอำนาจ เรียกว่า **สมาธิ**, และใช้จิตที่อยู่ในอำนาจแล้ว คือ ค้นหาความจริง ที่ยาก ที่ลึก จนปรากฏ แจ่มแจ้ง เรียกว่า **ปัญญา**, การบังคับหรือ ควบคุมอินทรีย์ เช่นนี้ ทำให้ดวงใจ ได้รับ ความสะบักสะบอม น้อยลง วัตถุ หรือ อารมณ์ ทั้งหลาย มีพิษสง น้อยเข้า หรือ หดไป เพราะ ค่าที่เรา สามารถบังคับ ตัวเอง ไว้ในภาวะ ที่จะ ไม่หลงไหลไป ตามทั้งใน ทางชอบ และ ทางชั้ง เมื่อใจเรา ได้รับความ พักผ่อน อย่างผาสุก เนื่องจาก การบังคับอินทรีย์ ของเรา เช่นนี้แล้ว เราก็ได้ อาหารของดวงใจ ในส่วนของการปฏิบัติ, อันจะเป็น อุปกรณ์ ให้ได้รับ อาหารชั้นสูงสุด สืบไป

ปฏิวะธธรรม หรือ ธรรมในส่วน การรู้แจ้ง แสงตลอดในสิ่งที่เคยหลงไหล ไม่รู้เท่าทันมาก่อน เป็นความรู้ ชนิดที่จะ ตัดราก ความหม่นหมอง ของดวงใจเสีย โดยประการทั้งปวง, เช่น ความสงสัย ความเข้าใจผิด หลงรัก หลงชั้ง ฟุ้งซ่าน ฯลฯ เสียแล้ว ทำความแจ่มแจ้งใจ โปร่งใจ เยือกเย็นใจ ให้เกิดขึ้นแทน นี่เป็นผล ที่ปรากฏแก่ใจ สมจริง ตามที่เรารู้ ทางหลักวิชา โดยปริยัติ ซึ่งเป็นเพียง "การรู้อย่างคาดคะเน ด้วยเหตุผล ล่วงหน้าไปก่อน" การแห่งตลอดนี้ หมายถึง การแห่งตลอด มานะอวิชชา คือ ความเียงหลง ซึ่งเป็นของเฉพาะตัว อย่างยิ่ง. น่าอัศจรรย์มาก ที่คนบ้าคลั่ง อาจรักษาโรค ของตนเอง ด้วยการฟัง วิธีรักษา มาจากผู้อื่น แล้วรักษาตัวเอง พิจารณาตัวเอง ไปเรื่อยๆ อย่างค่อยเป็น ค่อยไป จนหายได้ ในที่สุด! ช่างไม่ว่า หรือนักย่นตรกรรม ที่ติดขัด ในปัญหาขัดข้อง บางอย่าง ในหน้าที่การงานของตน อาจผ่านปัญหานั้นๆ ไปได้ โดยการ พยายาม คิดค้นหาเอาเอง หรือ ถามท่านผู้รู้ แล้วมา แก้ไขไปเอง เมื่อพบเงื่อนไขถูก ผ่านไปได้ ก็ได้รับความสุขใจ ผู้ที่รู้ว่า ตนกำลังติดขัด ในปัญหาชีวิต (คือ ความที่ชีวิต ถูกกดถ่วง ด้วยความ หม่นหมอง อยู่เสมอ ตั้งแต่ ชนิดที่ หยาบที่สุด จนถึง ที่ละเอียดที่สุด) ก็ฉนั้น, คือเมื่อได้คิดค้น ไปเองบ้าง ได้ถามท่านผู้รู้ มาคิดค้น ไปบ้าง จนได้รับความแจ่มแจ้ง เขาโปร่ง ปรากฏกับใจเอง ก็เป็นสุข นักคิดป็นที่แท้จริง เขาหาความสุข จากความพอใจ ตัวเอง ในการที่ ทำสิ่งที่ยากๆ ได้สำเร็จ มิใช่เพราะ พอใจในเงิน หรือ รางวัลที่จะได้รับ ซึ่งเป็นนิสัย ของ นักการค้า ในที่นี้จะ เห็นได้ว่า ความสุขที่เกิดจากความพอใจ หรือ ความรู้แจ้งนั้น เป็นอีกขั้นหนึ่ง ซึ่งนักการค้า หรือ ผู้นิยมวัตถุ จะเห็นเป็นความสุข ไปไม่ได้เลย ผลอันนี้คือ อาหารของดวงใจ ในส่วนปฏิวะธ, ซึ่งเมื่อ แสงตลอด ถึงที่สุด ไม่มีอะไรเหลือจริงๆ ก็คือ การพบกันเข้ากับ พระนิพพาน และ การแห่งตลอด ที่ถึงขีด ระยะเวลา ข้างต้นๆ นั้น คือ มรรคผล ชั้นหนึ่งๆ ตามหลัก ที่ท่านกำหนดไว้

เมื่อได้ อาหารทางใจ เป็นลำดับมา จนลู่ถึง พระนิพพาน เช่นนี้แล้ว ต่อจากนั้น ก็เป็น **ใจ** **ที่มีรสของ พระนิพพาน เป็นอาหาร** ศานติเป็น รสของพระนิพพาน ! และ ใจมีศานตินั้น เป็น อาหาร !! ศานติ ในที่นี้ หมายถึง ความเยือกเย็น ของพระนิพพาน หรือ สภาพอันหนึ่ง ซึ่งเป็น สภาพแห่ง ความว่างโปร่ง เป็นอิสระเหนือสิ่งทั้งหลายเหนือรูปธรรม นามธรรม เหนือกฎแห่ง รูปธรรม และ นามธรรม ทั้งหมด และเป็นสิ่งที่ ใครจะบัญญัติกฎเกณฑ์อะไร ให้ไม่ได้เลย

เมื่อเราอาบน้ำ เราได้รับความเย็นของน้ำ หรือ เพราะน้ำ, เมื่อใจลู่ถึง พระนิพพาน มัน ย่อมเยือกเย็น เพราะ ความเย็นของ พระนิพพานนั่นเอง ความเยือกเย็นอันนี้ เป็น ยอดอาหาร ชั้น พิเศษ ของดวงใจ ก็ความหม่นหมอง ต่างๆ ของดวงใจนั้น ถูกสลัดทิ้ง เสียหมดแล้ว ตั้งแต่ได้รับ อาหาร ชั้นปฏิวะชั้นสูง มาบัดนี้ ได้รับความเยือกเย็น ของพระนิพพาน เข้าอีก จึงเป็นการยาก ที่ จะกล่าว ให้เป็นที่เข้าใจ กันอย่างทั่วไปว่า รสชาติอันนี้ ในขณะนี้ จะเป็นอย่างไร ท่านจึงกล่าวว่า **เป็นสิ่งที่ แม้แต่ อยากรู้ ให้ฟัง ก็ไม่รู้ว่าจะพูดอย่างไร (Subjective)** อย่าว่่าแต่ รสชาติ ของ พระนิพพานเลย แม้เพียงแต่ รสของวิเวก หรือ สมาริขึ้นต้นๆ ก็เป็นของยากที่จะอธิบายว่า มี รสชาติเป็นอย่างไรเสียแล้ว เพราะเป็นรสที่ต้องจัดเป็นรสแปลกใหม่อีกรสหนึ่ง จากบรรดารส ที่คน ธรรมดา เราเคยรู้รสกันมาในวงแห่ง โลภียารมณ์ ความจริง ตามธรรมดา สิ่งที่เรียกกันว่า รส นั้น เป็นของอธิบายยากมาก บางอย่าง ไม่มีทาง จะเทียบเคียง เสียเลย เช่น นาย ก. ไม่เคยกิน ของ หวาน เลย นาย ข. ก็ไม่อาจที่จะ อธิบายให้ นาย ก. ทราบได้ว่า รสหวานนั้น เป็นอย่างไร จะว่า ตรงกันข้ามกับ ขม กับ เค็ม กับเปรี้ยว หรือ อะไรทุกอย่าง นาย ก. ก็ไม่อาจทายได้ว่า รสหวาน นั้นเป็นอย่างไร แม้ นาย ข. จะคิดค้นหา คำใดมาพูด ก็ไม่ได้ คงได้แต่ว่า หวานๆ อยู่อย่างเดิม นั่นเอง นี่คือ ความเป็น บัณฑิต และ ความเป็น ของอธิบายให้ชัด ไม่ได้ ของรส ส่วนรสของ พระ นิพพาน ก็ทำนองเดียวกัน เป็นแต่ ยิ่งยากขึ้นไป กว่านั้น อีกหลายเท่าตัว แม้ในทาง ที่จะให้ เปรียบเทียบ หรือ คาดคะเน ก็เมื่อ นาย ก. ไม่ควรจะต้องเถียง นาย ข. ว่า รสหวานไม่มีในโลก, และ ทางที่ดีที่สุด นาย ก. ควรใช้ความพยายาม จนหาน้ำตาล มาชิมดูได้ ด้วยตน ก็จักรู้ว่า หวาน เป็นอย่างไร ฉะนั้น ผู้ที่ยังไม่ถึงนิพพาน ก็ไม่ควรปฏิเสธ รสของนิพพาน. แต่ควร ตะเกียกตะกาย จนได้ชิมรสของพระนิพพาน ด้วยตนเองฉันนั้น

ก่อนแต่จะจบเรื่องนี้ อยากรู้จะเล่าให้ท่าน ฟังกันเล่น สักหน่อยหนึ่ง เค้าตัวหนึ่ง เป็นสหาย กับ ปลา ตัวหนึ่ง วันหนึ่งได้พบกัน ปลาถามว่า "สหายเอ๋ย, ท่านไปที่ไหนเสียเป็นนาน?"

"ไปเที่ยวบนบกมา" เค้าตอบ

"บกเป็นอย่างไร?" ปลาถาม

"อ้อ บกงดงามมาก มีอะไรสวยๆ แปลกๆ ลมพัดเย็นสบาย มีอาหารดีเยาะ มีเสียงแปลกๆ ซึ่งเราไม่เคยได้ยิน ในที่นี้เลย"

"ฉันไม่เข้าใจเลย สหายเอ๋ย บกนั้น อ่อนละมุน ให้ศรีษะของเราแหวกว่าย ไปได้สะดวก เช่นนี้หรือ?"

"ไม่ใช่"

"บกไหลเอ่อไปได้ตามร่อง เช่นนี้หรือ?"

"ไม่ใช่"

"บกเย็นชุ่ม ชุ่มซาบ เอิบอาบ เช่นนี้หรือ?"

"ไม่ใช่"

"บกเป็นละลอก ริ้วๆ เมื่อถูกลมพัดหรือ?"

"ไม่ใช่"

แม้ปลาจะตั้งคำถามมาอย่างไร คำตอบก็มีแต่ "ไม่ใช่" ทั้งนั้น ในที่สุด ปลาก็หมดศรัทธา ประณามเต่าว่า "สหายเอ๋ย ท่านโกหกเสียแล้ว เอาสิ่งที่ไม่จริง เป็นจริง มากล่าว" แต่เต่าก็ไม่รู้ที่จะตอบสหายของตน อย่างไรดี ในที่สุด ก็ได้แต่ ค่อยคลาน กลับขึ้นบกอีก เต่าได้เที่ยว ไปบนบก อีกใหม่, บนบก ซึ่งสหายของเขา ไม่เคยนึก และ ไม่ยอมเชื่อว่ามี! เต่าได้เที่ยวไปวันแล้ว วันเล่าๆ บนบก ซึ่ง สหายของเขา หาวว่า เขาโกหก !!

นิทานเรื่องนี้ จะอาจเป็น เครื่องรองรับ ความเป็นปัจเจก และ การพูดบรรยาย ไม่ได้ ของศาสนิก-อาหารของดวงใจ ชั้นพิเศษ ชั้นยอดสุด, ได้บ้างกระมัง, น้ำ กับ บก ต่อดิดกันอยู่ ห่างกัน เพียงชั่วเส้นริมน้ำ เส้นเล็กๆ ที่ริมสระเท่านั้น แต่ปลาก็ไม่อาจรู้ หรือ แม้แต่ คาดคะเนว่า บกเป็นอย่างไร ได้เลย พระพุทธองค์ตรัสว่า โลก คือ โอกะ หรือ โอฆะ (แปลว่า น้ำ ทั้งสองศัพท์) สัตว์โลก ก็คือ ผู้ที่จม อยู่ในโลก หรือ น้ำ นั้นเอง พระนิพพาน เป็นฝั่งเกาะ ที่รอดพ้น แต่น้อยคนนัก ที่จะว่ายออกไปถึงเกาะ ดุจพวกนก ที่ติดบ่วงแล้ว น้อยตัวนักที่จะหลุดไปได้ ไม่ต้องตกเป็นเหยื่อ ของนายพราน ฉนฺได ก็ฉนฺได

ผู้ที่ตกโลก หรือ จมโลก ก็คือ ผู้ที่รู้จักแต่โลก หรือ กามคุณ ซึ่งเรียก ในที่นี้ว่า อาหารของฝ่ายกาย หรือ โลภะนั่นเอง เมื่อรู้จัก แต่อย่างเดียว ก็ไม่ (หรือ มักจะไม่) เชื่อว่า บก หรือ โลภะมีอยู่ ณ ที่ใดอีก เช่นเดียวกับปลา ก็บัดนี้ การที่จะเดินทางไปสู่บกนั้น ผู้เดินต้องกิน "อาหารของดวงใจ" ดังที่กล่าวมาแล้ว การที่ไม่ค่อย มีใครสนใจ ในเรื่องอาหารของดวงใจ ก็เพราะ ไม่เคยคิด ที่จะเดินทางไปสู่ "บก" นั้นเอง !

อาหารของดวงใจ มีหลายชั้นนัก เพราะฉะนั้น ย่อมจะมีผู้แสวง และ เสพได้ในชั้นต่างๆ บางชั้น เป็นธรรมดา เราอยู่ในขั้นนี้ได้ ก็โดยที่ จะเห็นได้ว่า คนบางคน หาได้ตกโลก เต็มที่ เหมือนกับ บางคนไม่ เช่นเดียวกับ ถ้าเราจะมองดู ภาพสมมติ สักภาพหนึ่ง เป็น ภาพแห่ง ริมฝั่งทะเล เราเห็นคนบางพวก ตกน้ำ จมมิดอยู่ บางพวก ชูศีรษะ ร่อนขึ้นเหนือน้ำ ได้มองดูรอบๆ สังเกตหา ฝั่งบกอยู่ บางพวก มองเห็นฝั่งแล้ว บางพวก กำลังว่ายมุ่งเข้าฝั่ง บางพวก ใกล้เคียง เข้ามามากแล้ว บางพวก ถึงที่ต้น ยืนถึง เดินตะคุ่มๆ เข้ามาแล้ว บางพวก เดินท่อง เพียงแค่เข้า เข้า

มาแล้ว บางพวก นั่งพักอย่างสบาย หรือ เทียวไป อย่างอิสระบนบก ! เราจะเป็นพวกไหน ย่อมไม่มีใครรู้ได้ เท่าตัวเราเอง !! เป็นของน่าคิด

ที่สุดนี้ หวังว่า ตลอดเวลา ที่มนุษย์ยังคงได้รับรส ของพระพุทธรวณะ อยู่เพียงใด คงจะมีสักพวกหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ พวกบริโศค อาหารของฝ่ายกาย อย่างสมบูรณ์อยู่แล้ว ซึ่งจะเกิดความรู้สึกอึดอัด ในความซ้ำซาก และหมด "ทางไปในฝ่ายสูง" ของโลกียาหาร หรือ ลัทธิวัตถุนิยม (Materialism) แล้วเกิดความสนใจ ในคุณภาพอันสูงสุด ของ โลกุตตราหาร หยิบเอา ลัทธิมโนนิยม (Spiritualism) ขึ้นมาพิจารณาดูบ้าง ด้วยกิริยา อันเคารพ และแยบคาย เพราะ ยังมีทางไปอีกสูงมาก

ในนามแห่งพุทธทาส ข้าพเจ้าขอแสดงความยินดี ที่จะรู้จักท่าน และขอแสดงความนับถืออย่างสูง ต่อท่านล่วงหน้า

พุทธทาสภิกขุ

๑๙ กันยายน ๒๔๘๐

นิพพาน

จุดหมายปลายทางของชีวิต

คำนำ

เรื่องพระนิพพาน มิใช่เป็นเรื่องที่พูดให้จบหรือให้เข้าใจกันได้ด้วยคำพูดเพียงสองสามคำ, เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาจะต้องอ่านทบทวนไปมา และทำการศึกษาคิดค้น ตีความและเทียบเคียง หยั่งให้ถึงความหมายของศัพท์และประโยคไปโดยลำดับจริงๆ ไม่อ่านอย่างสะเพร่าลวกๆ หรือข้ามไปทั้งที่ไม่เข้าใจ, จึงจะมีความรู้จักตัวพระนิพพานชัดเจนเพิ่มขึ้นเป็นลำดับๆ จนกว่าจะลู่ถึงได้จริงๆ ด้วยการ **ปฏิบัติธรรม** ทางใจ, ต่อไปนี้เป็นแนวการคิดค้นหาความเข้าใจ หรือคุณค่าของพระนิพพาน เพื่อก่อให้เกิดฉันทะในการบรรลุพระนิพพานแรงกล้ายิ่งขึ้นบ้าง ไม่มากก็น้อย.

พระนิพพานไม่ใช่เป็นจิต, ไม่ใช่เป็นเจตสิกหรือสิ่งที่เกิดขึ้นกับจิต โดยอาศัยจิตนั้น, ไม่ใช่มีรูปร่าง, เป็นก้อน เป็นตัว อันเป็นประเภทรูปธรรม, ไม่ใช่บ้านเมือง ไม่ใช่ดวงดาว หรือดวงโลกในโลกใดโลกหนึ่ง, และยิ่งกว่านั้น พระนิพพานไม่ใช่สิ่งที่มีความเกิดขึ้นมา, ไม่ใช่สิ่งที่มีความดับลงไป, หรือทั้งเกิดและดับสลับกันไปในตัว, ไม่ใช่สิ่งที่มีความดับลงไป, หรือทั้งเกิดและดับสลับกันไปในตัว, แต่พระนิพพานเป็นสภาวะแห่งธรรมชาติชนิดหนึ่ง และเป็นสิ่งเดียวเท่านั้น ที่ไม่ต้องตั้งต้นการมีของตนขึ้นเหมือนสิ่งอื่นๆ แต่ก็มิได้อยู่ได้ตลอดไป และไม่รู้จักดับสูญ เพราะไม่มีเวลาดับหรือแม้แต่แปรปรวน.

สิ่งทั้งหลายอื่นซึ่งมีอยู่ นอกจากพระนิพพานแล้ว; แรกที่สุด มันต้องมีการเกิดขึ้น มันจึงจะมีอยู่ได้ และต้องดับไปในที่สุด แม้จะช้านานสักเพียงไรก็ตาม และยังต้องแปรไปๆ ในท่ามกลางด้วย, เพราะสิ่งนั้นมันมีการเกิดขึ้น. แม้ที่สุดแต่ดวงอาทิตย์ ซึ่งวิทยาศาสตร์ บอกว่ามีอยู่นานก่อนสิ่งใดในสากลจักรวาล มันจะต้องกลายเป็นไม่มีสักวันหนึ่ง และเราจะไม่ได้เห็นมันในเวลาเช้า และสลายหายจากสายตาไปในเวลาเย็น เช่น เดียวนี้, แม้ ดิน น้ำ ไฟ หรือความร้อน ลม หรืออากาศ ก็เช่นกัน จักต้องถึงสมัยหนึ่ง ซึ่งมันจะไม่มีอยู่, เพราะสิ่งเหล่านี้ มีการเกิดขึ้นมา และเกิดขึ้นได้เป็นขึ้นได้โดยต้องอาศัยสิ่งอื่น.

ส่วนสิ่งที่เรียกว่า พระนิพพาน ไม่เป็นเช่นนั้น; ไม่มีการเกิดขึ้น ทำไมจะต้องมีการอาศัยสิ่งอื่น, เมื่อตัวเองมีของตัวเองได้ มันจึงไม่รู้จักดับ, และจะมีอยู่ตลอดไปโดยไม่มีที่สิ้นสุดหรือเบื้องต้น และเหตุนี้เอง พระนิพพานจึงไม่ใช่สิ่งที่ใครจะกล่าวได้อย่างมีเหตุผลเลยว่า พระนิพพานนั้นเป็นอดีต, อนาคต หรือเป็นปัจจุบัน ได้เลย, ทั้งนี้เพราะความมีอยู่แห่งพระนิพพานนั้น แปรกับความมีอยู่ของสิ่งอื่น อย่างสุดที่จะกำหนดมากกล่าวได้. พระนิพพานมีอยู่ตลอดกาล อันไม่มีที่สุด, มีเป็นของคู่

เคียงกับกาลเวลาอันไม่มีที่สิ้นสุด, แต่หากว่ากาลหรือเวลาจะเป็นสิ่งที่สิ้นสุดลงในวันหนึ่งได้ พระนิพพานก็ยังหาเป็นเช่นนั้นไม่.

พระนิพพาน เป็นสิ่งที่เปิดโอกาสเตรียมพร้อมอยู่เสมอ สำหรับที่จะพบกันเข้ากับดวงจิตของคนเราทุก ๆ คน. หากแต่ว่า ดวงจิตของเราตามธรรมดา มีอะไรบางอย่างเข้าเคลือบหุ้มเสียก่อน ไม่เปิดโอกาสให้พบกันได้กับพระนิพพานเท่านั้น, พระนิพพานจึงไม่ปรากฏแก่เราว่ามีอยู่ที่ไหน ทั้งที่พระนิพพานอาจเข้าไปมีได้ในที่ทั่วไป ยิ่งเสียกว่าอากาศ ซึ่งเรากล่าวกันว่ามีทั่วไปเสียอีก. เมื่อเราไม่อาจกำหนด หรือเคยพบกับพระนิพพาน ก็เลยคิดไปว่า พระนิพพานไม่ได้มีอยู่ดังที่ท่านกล่าวเข้าใจว่าเป็นการกล่าวอย่างเล่นสำนวนสนุก ๆ ไป. คนตาบอดมาแต่กำเนิดย่อมไม่รู้เรื่องแสงสว่าง หรือสีขาว แดง ทั้งที่มันมีอยู่รอบตัว หรือถึงตัวฉันใด, ผู้บอดด้วยอวิชชาซึ่งห่อหุ้มดวงจิต ก็ไม่รู้เรื่องพระนิพพาน ไม่อาจคาดคะเน พระนิพพานฉันนั้น, จนกว่าเขาจะหายบอด.

เราเกิดโผล่ออกมาจากท้องแม่สู่โลกนี้ บอดเหมือนกันหมดทุกคน จึงไม่อาจรู้เรื่องพระนิพพานได้ตั้งแต่แรกเกิด. ยิ่งผู้ที่มีตาเนื้อ ตาเนื้อก็บอดเสียอีกด้วยแล้ว ไม่อาจรู้จักแสง หรือสี ก็ยิ่งร้ายไปกว่านั้น. บอดตาไม่อาจรักษาได้ แต่บอดใจหรือบอดต่อพระนิพพานนั้นรักษาได้. ผู้ที่ตาบอด แต่ถ้าเขาหายบอดใจ เขาก็ประเสริฐกว่าผู้ที่แม้ไม่บอดตา แต่บอดใจ. นี่เราจะเห็นได้ชัด ๆ ว่า แสงแห่งพระนิพพานส่องเข้าไปถึงได้ในที่ที่แสงสว่างในโลกส่องเข้าไปไม่ถึง. ดวงจิตของคนตาบอดอาจพบกับพระนิพพานได้ไม่ยากไปกว่าของคนตาดี ๆ. แต่ว่าทุก ๆ คนที่ตาของเขายังเห็นแสงและสีได้ ก็ไม่ยอมเชื่อหรือสำนึกว่า ตาของตนบอด, ตาข้างนอกของเขาแย่งเวลาทำงานเสียหมด ตาข้างในจึงไม่มีโอกาสทำงาน แม้ที่สุดแต่จะรู้สึกกว่าตาข้างในของฉันทันยังบอดอยู่ก็ทั้งยาก, และยิ่งขึ้นไปกว่านั้น อาจไม่รู้สีกด้วยซ้ำไปว่ามีตาข้างในอยู่อีกดวงหนึ่ง ซึ่งเป็นดวงสำคัญที่สุดด้วย.

เมื่อเขาแก้ปัญหาชีวิตอันยุ่งเหยิง ซึ่งเป็นวิสัยส่วนของตานอกได้หมดจนสิ้นเชิง เขาก็ยังต้องพบกับความยุ่งยากอยู่อีก และเขาไม่ทราบว่ นั่นมันเป็นวิสัยส่วนของตาใน, ก็แก้ไขมันไม่ได้, ทำให้วุ่นไป โทษนั้น โทษนี้ เดาอย่างนั้น เดาอย่างนี้ ก็ไม่อาจพบกับความสุขอันแท้จริงเข้าได้เลย. นี่ ! จะเห็นได้แล้วว่า เพราะแก้มันไม่ถูก คือไม่ได้ใช้ตาในแก้, ที่ไม่ใช่เพราะตาในยังบอด, ที่ยังบอดเพราะยังไม่ได้รักษา. ที่ยังไม่ได้รับการรักษา ก็เพราะตนยังไม่รู้เลยว่า ตาในมีอีกดวงหนึ่ง, เป็นตาสำหรับพระนิพพาน คือความสุขอันเยือกเย็นแท้จริงของชีวิต.

ใจของเราบอดเพราะอวิชชา คือความโง่หลงยิ่งกว่าโง่หลงของเราเอง นั่นเอง. เปรียบเหมือนเปลือกฟองไข่ที่หุ้มตัวลูกไก่ในไข่ไว้, เหมือนกะลามะพร้าวที่ครอบสัตว์ตัวน้อย ๆ ซึ่งเกิดภายในตัวนั้นไว้, ฯลฯ, เหมือนเปลือกแข็งของเมล็ดพืช ซึ่งหุ้มเยื่อสารในสำหรับงอกของเมล็ดไว้, แม้แสงสว่างมีอยู่ทั่วไป มันก็ไม่อาจส่องเข้าไปถึงสิ่งนั้น, จิตที่ถูกอวิชชาเป็นผ้าห่อหุ้ม ก็ไม่อาจสัมผัสกับพระนิพพานอันมีแทรกอยู่อย่างละเอียดยิ่งกว่าละเอียดในที่ทั่วไป ตลอดถึงที่ที่แสงอาทิตย์ส่องลงไปไม่ถึง ฉันทิดก็ฉันนั้น.

เมื่อใดเปลือกฟองไข่ กะลามะพร้าว เปลือกแข็งนั้นๆ ได้ถูกเพิกออก หรือทำลายลง. แสงสว่างก็เข้าถึงทั้งที่ไม่ต้องมีใครขอร้อง อ้อนวอน หรือขู่เข็ญบังคับมันเลย, นี่ฉันใด. เมื่อผ้าของใจ กล่าวคือ อวิชชา อุปาทาน ตัณหา อันเป็นผ้าทั้งหนาและบาง ทั้งชั้นนอก ชั้นกลาง ชั้นใน ถูกลอกออกแล้วด้วย "การปฏิบัติธรรม" แสงและรสแห่งพระนิพพานก็เข้าสัมผัสกันได้กับจิตนั้น เมื่อนั้น ฉะนั้น. เราจึงเห็นได้ชัดเจน, เห็นได้อย่างแจ่มแจ้งทันทีว่า พระนิพพานไม่ใช่จิต, ไม่ใช่เจตสิกอันเกิดอยู่กับจิต, ไม่ใช่รูปธรรม, ไม่ใช่โลกบ้านเมือง, ไม่ใช่ดวงดาว. ไม่ใช่อยู่ในเรา, ไม่ใช่เกิดจากเรา, ไม่ใช่อะไรปรุงขึ้น ทำขึ้น. มันเป็นเพียงสิ่งที่เข้าสัมผัสดวงใจเรา ในเมื่อเราได้ดำเนินการ**ปฏิบัติธรรม** ถึงที่สุด เป็นการเปิดโอกาสให้แก่พระนิพพานได้เท่านั้น.

ตัวพระนิพพานคืออะไรเล่า? เท่าที่กล่าวมาแล้ว กล่าวแต่ฝ่ายที่ไม่ใช่, ส่วนที่ใช่หรือลักษณะของพระนิพพานนั้นคืออะไร. ในที่นี้ก่อนอื่นทั้งหมด, ผู้อ่านต้องไม่เข้าใจว่าผู้บรรยายเป็นผู้ลูถึงนิพพาน หรือพบพระนิพพานแล้ว. พึงเข้าใจแต่เพียงว่าเป็นนักศึกษาค้นคว้าด้วยกันเท่านั้น. ถือเสียว่าเป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้แก่กันและกัน เท่าที่จะได้มาจากการค้นคว้าภายในห้องทดลอง คือ มันสมอง, และตามแนวทางพระบรมพุทโธวาท ของพระผู้มีพระภาคองค์อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าก็แล้วกัน. พระนิพพานคืออะไรเล่า, พระนิพพานคือ สภาพชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวความบริสุทธิ์ ความว่าง ความเบา ความสุขอันแท้จริง, ความชุ่มชื้น เยือกเย็น ฯลฯ อย่างสุดยอด, เป็นสภาพซึ่งแม้จะพูดว่ามีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง ก็ยังน้อยไป, พูดว่าอยู่คู่กับสิ่งทั้งปวง ก็ยังน้อยไป, เพราะเป็นสภาพที่เป็นอยู่เช่นนั้นโดยตัวเองตลอดอนันตกาล. เราจึงกล่าวได้แต่เพียงว่า พระนิพพานคือ อมตธรรม สิ่งที่ไม่มีการตาย.

จิตของเราพบกันเข้ากับอมตธรรมนี้จริง, แต่จิตนั้นหาใช่ อมตธรรมไม่. พระนิพพานจึงคือสิ่งที่มีอยู่สำหรับให้เราหรือจิตพบมันจะได้เยือกเย็นเป็นสุข ถึงยอดสุดเพราะเหตุนั้นได้, และทุกคนควรพยายามทำเพื่อจะได้เสียก่อนแต่จะตายลงไป. ถ้าจะปล่อยให้จิตท่องเที่ยวไปด้วยความบอดของมัน มันจะเที่ยวไปด้วยอาการอันซ้ำซาก เช่นกับที่เคยเที่ยวมาแล้วไม่รู้กี่แสนชาติ ในวัฏสงสารอันยืดยาวนี้ การซ้ำแล้วซ้ำเล่าด้วยการเกิดแล้วตายๆ และในระหว่างเกิดตายก็เต็มไปด้วยความกดดัน นั่นมันจะดีอะไร, เพราะมันเป็นไปเองตามประสาความมืดบอด เช่นเดียวกับความล้มลุกคลุกคลานของคนตาบอด ซึ่งปราศจากไม้เท้าและผู้จูง. การลืมนตาและพบกับแสงสว่างกล่าวคือพระนิพพานนั้น มันเป็นยอดที่สุดของความสุขเป็นความหยุดจบลงของความอยากความปรารถนา, เป็นความหมดสิ้นของความสงสัยในสิ่งที่อยากจะรู้, เป็นยอดสุดของความรู้ทุกๆ โลกทุกๆ สมัย และทุกๆ คน. เพราะฉะนั้นเพียงเท่านี้ ก็เป็นการแสดงให้เห็นได้บ้างแล้วว่า พระนิพพาน คือจุดหมายปลายทางของชีวิตทุกคน, ถ้าใครจะถาม ข้าพเจ้าก็ตอบดังนี้ เคยตอบมาแล้วก็ดังนี้, และจะตอบต่อไปก็ดังนี้.

ทุกคนต้องไปพระนิพพาน! ทุกคนจะต้องลูถึงพระนิพพานไม่วันใดก็วันหนึ่ง ทั้งที่ในบัดนี้ จะเป็นคนโง่หรือคนฉลาดก็ตาม. ทุกคนจะจบการเดินทางของเขาลงในชาติที่บรรลุนิพพาน

นิพพาน, ในชาติที่ตาภายในของเขาหายบอด, เพราะทุกคนมีที่สวดแห่งสงสารวัฏ เว้นแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น. ทุกคนถูกรวมชาติฝ่ายสูงค่อยๆ พุ่งเขาขึ้นๆ เรื่อยๆ แต่จะได้ช้าหรือเร็ว นั้นแล้วแต่ความหนักมากหรือน้อยของเขา, มันเป็นน้ำหนักแห่งความโง่หรือกิเลส, หรืออีกอย่างหนึ่ง คือความบอดมากหรือน้อย. เพราะฉะนั้นทุกคนแม้จะกลับมีการกลับตกต่ำบ้าง ทางกายหรือทางจิต ในขณะที่ท่องเที่ยวไปในวัฏสงสาร, แต่ตารางที่แสดงบทยอดใหญ่ของเขา จะต้องเลื่อนสูงขึ้นๆ เสมอ แม้เขาจะเคยดิ่งลงสู่เวจีครั้งหนึ่งแล้ว หรือหลายครั้ง. ทุกคนไปตามคติและผลกรรมของตนเองก็จริง แต่ที่ เขาเกิดครั้งหนึ่งนั้นมันเป็นการศึกษาของเขาทุกครั้ง, แม้ในบางชาติเขาจะเป็นเด็กดี แต่ในภายหลังหรือชาติหลัง เขาย่อมเซ็ด ทั้งที่ตามธรรมดาเขาจะรู้สึกราวว่าชาตินั้นๆ ที่เขาเคยเกิดมาแล้ว ไม่มีอะไรติดต่อกับเนื่องกันเลย.

ตามกฎแห่งวิวัฒน์ ตามแนวแห่งวิทยาศาสตร์แผนปัจจุบัน เช่น ชีววิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือลัทธิแห่งดาร์วินก็ตาม หรือตามแนวแห่งพุทธศาสนา คือกฎแห่งปัจจัยสี่สปีการ และปัจจัยสมุปบาท ก็ตาม, แม้ที่สุดแต่ตามที่เราจะสังเกตได้ง่ายๆ ทั่วไปว่า โลกนี้ค่อยๆ เลื่อนสู่ระดับสูงขึ้นๆ ไม่ทางฝ่ายรูปธรรม ก็ต้องฝ่ายจิต; ที่จะหยุดนิ่งหรือตกต่ำลงนั้น เป็นไม่มี, แล้วแต่ยุคนั้นโลกจะยึดเอาฝ่ายจิต หรือฝ่ายรูปเป็นส่วนสำคัญ, ก็ตาม; ทั้งหมดนี้ ย่อมแสดงว่า สัญชาตญาณที่เป็นภายในพร้อมทั้งสิ่งส่งเสริมข้างนอก มันล้วนแต่จะดึงไปในฝ่ายดีขึ้นๆ เพราะต้นหาของมนุษย์ เป็นเช่นนั้น. เมื่อใดพากันหนักไปในฝ่ายรูป ก็ถึงจุดปลายทางของฝ่ายรูป เช่นที่วิทยาศาสตร์แผนปัจจุบันกำลังก้าวพรวดๆ ไป, และเมื่อใดโลกพากันหนักไปในฝ่ายจิต ก็จะพากันลู่ถึงจุดปลายทางฝ่ายจิต เช่นเดียวกับยุคแห่งพระอรหันต์ที่ผ่านพ้นมาแล้ว. แต่อย่างไรก็ดี แม้โลกนี้จะเป็นเด็กดีอดทนทั้งไปในฝ่ายรูป เมื่อ "เซ็ดพัน" เข้า ก็ย่อมหมุนกลับไปสู่ฝ่ายจิตเอง. และในยุคนั้นแหละ จะมีสัตว์จำนวนมาก จำนวนหนึ่ง ซึ่งหลุดพ้นออกไปจากโลก ได้ทุกราวที่โลกหมุน มาสู่ราศีนี้. เมื่อเราจะรวบรวมค่าความที่ใหญ่ที่สุดให้สั้นที่สุดแล้ว เราจะกล่าวได้พร้อมทั้งเหตุผลว่า สัญชาตญาณของสัตว์โลกย่อมหมุนไปหาฝ่ายดี ไม่ฝ่ายรูปก็ฝ่ายจิตดังกล่าวแล้ว สองอย่างนี้เท่านั้น.

เมื่อทุกคนมีอำนาจ "กายสิทธิ์" อันนี้อยู่ในตน มันก็แน่นอนว่าจะถูกดึงดูดไปหาสถานะที่ถึงหรือพบกับพระนิพพาน ทุกคนเมื่อได้ออกโรงเป็นตัวละครโลก ในฉากที่เขาทะเยอทะยานกระลิมกระเหลิ้งใครจะแสดง ซ้ำซากเข้าก็เบื่อโลก ซึ่งเรียกว่ามี "นิพพิทา" เข้าสักวันหนึ่ง. ในวันนั้นแหละ เมื่อหนายก็คลายความกอดรัดยึดถือ, เมื่อไม่ยึดถือก็หลุดพ้นจากเปลือกหุ้ม และพระนิพพานเข้าสัมผัสจิตของเขาได้เมื่อนั้น เราจึงจกตัวเราด้วยสายตาสั้นๆ แค่นี้ จึงจับตัวความอยากและความเบื่อที่มีสายสัมพันธ์อันยาวยืดหลายร้อยชาติไม่ได้, ทั้งที่แม้เราจะเคยเห็นเด็กบางคนเกิดมาถึงก็เบื่อถาม มีโลก โกรธ หลง น้อยกว่าธรรมดา, เราก็ดูเข้าไปในทำนองว่า เป็นผลของชาติก่อนๆ ของเขาไม่. มีหน้าซำ มีความเห็นไปในทำนองว่า เด็กคนนั้นมีมันสมองไม่สมประกอบเสียอีก โดยอ้างหลักจิตวิทยา หรืออะไรที่ตนอยากอ้างมา ตามความอยากของตนเอง. ถ้าหากเรามีสายตายาว มองเห็นได้ข้ามชาติแล้ว เราก็ดูฉลาดมากกว่านี้หลายเท่าตัว ถึงกระนั้น

ก็ยังไม่มีใครอยากสร้างสายตาดูกัน เพราะไม่รู้จักบ้าง เพราะกลัวว่าโลกจะหมดรสชาติที่หอมหวานไปบ้าง. แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ที่เป็นเช่นนั้นแหละก็ตกอยู่ในจำพวกที่ถูกพัดพาไปหาพระนิพพานด้วยกัน เพราะไม่มีอะไรจะมามีอำนาจยิ่งไปกว่าผลกรรมอันประเสริฐชาตญาณ และยิ่งกว่าความจริงอันไม่รู้จักแปรผันไปได้เลย.

ครั้งหนึ่ง มีผู้กล่าวแก่ข้าพเจ้าว่า ถ้าเราทุกคนแน่อนว่าต้องถึงพระนิพพานวันยังค่ำแล้ว เราจะไปชวนขายปฏิบัติธรรมให้เหนื่อยยากทำไม, หาความสุขในทางโลกเรื่อยๆ ไปจนกว่าจะถึงกำหนดที่ถึงเข้าเอง มีดีกว่าหรือ. มิเป็นการฉลาดกว่าหรือ? ข้าพเจ้าตอบเขาว่า แน่อนนักที่ทุกคนก็กำลังเป็นเช่นนั้นเองแล้ว โดยไม่ต้องตั้งปัญหาหรือคิดว่าเราควรชวนกันดำเนินรูปนั้น. แต่เราไม่รู้สึกละ จึงมาตั้งปัญหาหรือคิดทำเช่นนั้นทับลงไปอีก. เรายังตาบอด, ยังกำลังปล่อยให้เรื่อยๆ ไปตามใจของเรา, ไม่มีอะไรที่มีอำนาจมากไปกว่าความรู้สึกหรือเห็นแจ้งภายในจิตของเราเอง และสิ่งนั้นมันก็บังคับควบคุมให้เราดำเนินไปโดยรูปนั้นอยู่อย่างเต็มเปี่ยมแล้ว. การที่ทำตามความคิดแนวใหม่นั้น จึงไม่เป็นการแปลกกว่ากัน หรือฉลาดกว่าเท่าแต่อย่างใดเลย นอกจากจะช่วยให้เข้าไปกว่าธรรมดา หรือที่ควรจะเป็นเสียอีก ข้าพเจ้าลองถามเขาบ้างว่า "ถ้าหากว่ามีใครสักคนหนึ่งอาจบันดาลให้ท่านถูกสลากกินแบ่งรางวัลจำนวนล้านได้ ตามแต่ที่ท่านจะประสงค์ให้ถูกเมื่อไร, เช่นนี้ ท่านจะขอร้องให้เขาดำเนินการเพื่อที่ท่านถูกพรุ่งนี้ หรือต่อเมื่ออีกสัก ๕๐ ปีผ่านไปล่ะ? " เขายิ้ม และละอายที่จะตอบว่า พรุ่งนี้.

เราจะเห็นได้สืบไปเป็นลำดับว่า สิ่งที่เรายากมากที่สุด ก็คือสิ่งที่เราเข้าใจ (ผิดหรือถูกก็ตาม) ว่ามันดี หรืออร่อยที่สุดนั่นเอง คนตาบอดมองไม่เห็นแสงแห่งนิพพานจะปรารถนาพระนิพพานได้อย่างไร. จะเห็นคุณค่าของพระนิพพานว่าสูงสุดกว่าสิ่งอื่นได้อย่างไร. ในเมื่อตาเนื้อๆ ของเขาซึ่งเอาเวลาไปรู้จักหรือแสวงหาเหยื่อในโลกเสียจนหมด, เขากำลังอยากมีเงินมากๆ เพื่อหาผู้บำเรอ (ซึ่งเขาเลื่องอ้างว่าภรรยา), ดึกสวยๆ, รถยนต์งามๆ, ยศศักดิ์ชั้นสูงๆ ฯลฯ. พยายามเพื่อให้ได้ในชาตินี้ หรืออีกกี่ชาติก็เอา ขอแต่ให้ได้ก็แล้วกัน, และขออย่าเพอให้พระนิพพานถลันเข้ามาขวางหน้าเสียก่อน. ถ้าเขารู้จักและเข้าใจพระนิพพานมากเท่าที่เขาเข้าใจเงินรางวัลล้านบาทนั้นแล้ว เขาจะต้องขอให้ท่านผู้วิเศษบันดาล เพื่อลู่ถึงพระนิพพานในชาตินี้ทีเดียว แม้จะผิดพรุ่งนี้ก็ยังไม่พอใจ ถ้าเป็นไปได้.

แต่มีพุทธบริษัทจำนวนมาก ที่ต้องการพระนิพพาน ทั้งที่ยังไม่ทราบว่า พระนิพพานคืออะไรแม้แต่หน่อย. คราวหนึ่งได้ลองตั้งปัญหาซึ่งไม่ใช่ข้อสงสัยต่างๆ ตามที่เรียกกันมาก่อน ถามขึ้นในที่ประชุมแห่งหนึ่งว่า มีสถานที่สองแห่ง แห่งหนึ่งต้องการสิ่งของอะไร เป็นได้อย่างนั้นทันที, อีกแห่งหนึ่งจะทำให้ใจของผู้ไปถึงว่างเฉย เยียบพ้นจากอำนาจของอารมณ์ทุกประการ จนในที่สุดดับหายไป อย่างไม่มีอะไรเหลือสำหรับมาเป็นอย่างนั้นอย่างนี้อีกต่อไปเช่นนี้ ใครจะเลือกไปในที่ไหน? ทุกคนที่ตอบ ตอบว่าเอาแห่งแรก, อีกสองสามคนหนึ่ง แต่ที่หนึ่งก็เพราะรู้ทันว่า เป็นปัญหาล่อถามของข้าพเจ้า. กลัวจะพลาดเลยหนึ่งเสีย, คาดว่าหากสองสามคนนี้ตอบ ก็คงตอบเช่นเดียวกัน. ที่นี้

ถามต่อไปว่า เมื่อถึงที่นั่นแล้วจะต้องการอะไร? เขาตอบว่า ต้องการของดี ๆ ที่สุด เพื่อทำบุญให้สูง ยิ่งสมใจรัก. ข้าพเจ้าถามอีกว่า เพื่ออะไรกัน? บางคนตอบว่า เพื่อไปสวรรค์, บางคนเพื่อไปพระ นิพพาน.

ขอให้ลองคิดดูทีหรือว่า สิ่งแรกในปัญหานั้นก็คือสวรรค์อยู่แล้ว, พวกนี้ไม่รู้จักแม้แต่สวรรค์ ที่ตนกำลังปรารถนาอยู่ ไปถึงสวรรค์แล้ว กลับเสียสละเพื่อหวังสวรรค์อย่างเดียวกันอีก เช่นนี้จะไป สวรรค์ได้อย่างไร สิ่งที่สองในปัญหานั้น ก็คือพระนิพพานอยู่แล้ว เขายังไม่ต้องการ, แต่ต้องการ บันไดสำหรับพาขึ้นชั้นพระนิพพาน ข้าพเจ้ารู้สึกสลดใจในการที่เขาทั้งหลายมีความอยากไป นิพพาน ทั้งที่ไม่รู้จักพระนิพพาน, หรือรู้น้อยเกินไป เพียงสักว่า ชื่อศักดิ์สิทธิ์ ชนิดหนึ่งซึ่งทุก ๆ คนว่าดีที่สุดในนั้น. และได้เห็นชัดทีเดียวว่า สำหรับผู้ที่ยังไม่รู้จักพระนิพพานนั้น จะต้องถือว่ามี ตัวมีตน และมีสิ่งที่ตนยึดถือไปก่อน, มิฉะนั้น ก็จะว่าง ๆ จับ ๆ อยู่ในสิ่งที่ตนสงสัยนั่นเอง และเติม ไปด้วยความว่าเหว หรือความกลัวอันเป็นความทุกข์ และในที่สุด ก็ตายเปล่า, หรือกลับซ้ำว่าผู้ที่ ยึดถือสาวคืบหน้าไปข้างหน้าตามลำดับ, ประโยชน์โลกนี้, ประโยชน์โลกหน้า ประโยชน์สูงสุด คือ พระนิพพาน ทั้งนี้ก็เพราะเขาไม่สามารถเข้าใจพระนิพพาน อันมีนัยลึกลับ เช่นว่าไม่มีการเกิดขึ้น แต่มีอยู่ตลอดอนันตกาลดังนี้เป็นต้น จนกว่าเมื่อไรเขาจะได้บรรลุพระนิพพานนั้นเข้าจริง ๆ การ รู้จักพระนิพพานโดยอนุমান หรือโดยอุปมาน ไม่อาจมีได้เลยสำหรับผู้ที่มีปัญญา หรือมีอุปนิสัย เช่นนี้.

ในที่จวนจะจบลงนี้ ขอสรุปกล่าวอย่างสั้น ๆ อีกแนวหนึ่งว่า พระนิพพานเป็นจุดปลายทาง ของทุกคน ความดึงดูดเข้าหาสถานะแห่งพระนิพพาน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ สัญชาตญาณ ของความอยากเป็นอิสระย่อมมีอยู่เสมอ แต่ถูกอำนาจแทรกแซงบางอย่าง เช่น ผลกรรมเป็นต้น คอยเหนี่ยวออกนอกทางอยู่เสมอเหมือนกัน, เพราะตนเป็นผู้ตาบอด ไม่รู้จักทำความเข้าใจแก่ ตัวเอง หรือการเดินทางของตน.

กายเปรียบเหมือนลำเรือ ใจเปรียบเหมือนนายเรือ สังสารวัฏเปรียบเหมือนกับทะเลหลวง, โลกนั้นโลกนี้เปรียบเหมือนท่าเรือสำหรับการค้าขาย, ผลบุญหรือผลบาปในชาติหนึ่ง ๆ ในโลก หนึ่ง ๆ คือการค้าขายของนายเรือที่ขาดทุนหรือได้กำไร ที่ท่าเรือแห่งหนึ่ง ๆ การได้ถึง "เกาะ" แห่ง หนึ่งซึ่งนายเรือพอใจถึงกับหยุดการท่องเที่ยวไปในทะเลอย่างเด็ดขาดนั้นคือ พระนิพพาน.

เราทุกคน คือเรือรวมทั้งนายเรือ. เมื่อเราหรือโลกพากันสาละวนแต่เรื่องรูปหรือลำเรือ จน ลืมใจหรือนายเรือ นายเรือก็จะตายเสียก่อนที่จะนำเรือไปพบเกาะที่ว่่านั้น. แต่ถ้าสนใจในนายเรือ หรือจิต จนลืมลำเรือเสียทีเดียว เรือก็จะเปื่อยพังทำลายลงเสีย ก่อนที่นายเรือจะได้ใช้อาศัยไปถึง เกาะที่กล่าวนั้น. เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ดำเนินสายกลาง อันเป็นสายแห่งปัญญา ไม่ประมาทไปในฝ่ายตั้งหรือฝ่ายหย่อน.

ความจริงตัวเราไม่มี. ที่มีคือเบญจขันธ์ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "กาย กับ จิต" หรือเรียกกับนายเรือเท่านั้น นายเรือก็ไม่ใช่เรา เพราะแม้มันจะได้ถึงเกาะคือพระนิพพานนั้นหรือไม่ก็ตาม มันก็ยังคงไม่อยู่ในอำนาจของใคร, รังแต่จักแตกดับไปเป็นธรรมดาของมันเท่านั้น เกาะหรือพระนิพพานนั้นเล่า ก็สักว่าเป็นเกาะหรือพระนิพพานของตัวสิ่งนั่นเอง, รับรู้กับใครไม่ได้ เหมือนแสงสว่าง เมื่อเราเปิดหน้าต่างมันก็เข้ามาสว่างให้เรา ปิดเสียก็มีดอีก แต่แสงสว่างนั้นคงเป็นแสงสว่างอยู่นั่นเอง.

ถ้าสิ่งใดควรถือว่าเป็นตัวตน, สิ่งนั้นนอกจากจะต้องไม่รู้จักแตกดับไม่อาศัยผู้อื่นหรือสิ่งอื่นแล้ว ยังจะต้องอยู่ในบังคับและรับรู้อะไรกันได้. นี่ ! เมื่อมีแต่สิ่งทั้งหลายซึ่งล้วนแต่เป็นไปตามเรื่องของต้นเหตุของตัวมันเอง: หรือไม่อยู่ในอำนาจของใคร และรับรู้อะไรก็ไม่ได้ดังนี้ มันก็ไม่มีตัวตน แม้กระทั่งพระนิพพาน ถ้าขึ้นมีเพราะอำนาจความรู้สึบบางชนิด มันหาใช่ตัวตนอันแท้จริงไม่, ยังเป็นฝักฝ่ายแห่งอวิชชาอยู่ดี. การลู่ถึงพระนิพพานจึงเป็นจุดหมายปลายทางของทุกคนเท่านั้น.

เบญจขันธ์ คือกายกับใจ กลุ่มใด ยังมีอวิชชาอยู่ภายในมัน เบญจขันธ์กลุ่มนั้น ก็มีอุปาทานอันเป็นเหตุให้ยึดถือตัวเองว่าเรา, เราเป็นเรา, ฉันเป็นฉัน ฯลฯ เป็นต้น. "เรา" จึงคงอาศัยมีอยู่ได้แต่เพียงในเบญจขันธ์ที่ยังมีอุปาทานอยู่ภายใน, และเบญจขันธ์ชนิดนี้ยัง "สัมผัส" กันไม่ได้กับพระนิพพาน จึงต้องเต็มไปด้วยทุกข์ และกลิ้งเกลือกไปในวัฏสงสาร อันสูงๆ ต่ำๆ ลุ่มๆ ดอนๆ ระเกระกะไปด้วยสิ่งเสียบแทงเผาลน.

เบญจขันธ์ใด ภายหลังจากที่ได้ช่วยตัวมันเอง ด้วยการปฏิบัติธรรม เป็นเบญจขันธ์ที่อวิชชาและอุปาทานตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว ก็ไม่มีเราในเบญจขันธ์นั้น เบญจขันธ์นั้น เหมาะพอสำหรับการสัมผัสกันเข้ากับพระนิพพาน, มันจึงได้รับรส คือความเยือกเย็นแสนที่จะเย็นของพระนิพพาน จนกว่ามันจะแตกดับไปอย่างไม่เหลือเชื้ออะไรไว้ สำหรับการเกิดอีก เช่น เบญจขันธ์ที่ยังมีอวิชชาหรือมี "เรา" มีความสำคัญว่า "เรา"

เบญจขันธ์ที่หมดอวิชชา แต่ยังไม่แตกดับ ยังดีมีรสพระนิพพานอยู่นั้น, ภาวะอันนี้ เราเรียกว่า **สุอุปาทิเสสนิพพาน**^๑ [เรียกโดยโวหารที่ใช้เรียกกันอยู่ทั่วไป ในเวลานี้ ด้วยการบัญญัติความหมายไว้เช่นนี้ในวงการศึกษาในประเทศไทยเรา แต่ที่จริงคำๆ นี้ยังเป็นปัญหาที่ต้องวินิจฉัยกันอยู่บางอย่าง] หรือนิพพานเฉยๆ. เมื่อใดเบญจขันธ์นั้น ทำการแตกดับลงอย่างหมดเชื้อ, ภาวะอันนี้เราเรียกกันว่า **อนุปาทิเสสนิพพาน** หรือปรินิพพาน. การปฏิบัติธรรม หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อริยมรรคมีองค์แปด นั้นเป็นตัวทางให้ถึงพระนิพพานนั้น. ข้าพเจ้าหรือท่านผู้อ่านทุกคน จะยังอยู่ห่างไกลต่อพระนิพพานเพียงใด นั้นยากที่ผู้อื่นจะรู้แทนกันได้ นอกจากตัวเอง. เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้อย่างน่าจับใจว่า ธรรมทั้งหลาย กระทั่งถึงพระนิพพานเป็นที่สุดนั้น เป็นสันติภูมิ คือ ของใครใครเห็น, ดังนี้ สำหรับข้าพเจ้า สามารถเพียงแต่ขอยืนยันว่า ทุกคนมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่พระนิพพานเท่านั้น.

๓๐ สิงหาคม ๒๕๗๕

มัลลเทศก์ของวิญญาน (Spiritual Guide)

วิญญานที่ยังเป็นทุกข์ หมายความว่า ยังกำลังเดินผิดทางอยู่ หรือกำลังมีภาระต้องเดินทางอันกันดารอยู่ ฉะนั้น วิญญานที่เป็นทุกข์จึงมีตนและต้องการมัลลเทศก์เป็นผู้นำ หลักแห่งศาสนาทุกศาสนาล้วนแต่เป็นมัลลเทศก์ของวิญญานในด้านทฤษฎีด้วยกันทั้งสิ้น แต่ว่าการนำไปของศาสนานั้นๆ ย่อมนำไปได้ใกล้เคียงกว่ากัน สูงต่ำกว่ากัน พุทธศาสนาจะนำท่านไปได้เพียงไร และอย่างไร เรื่องต่อไปนี้อาจให้คำอธิบายแก่ท่านได้บ้าง

มัลลเทศก์ของวิญญานทั้งหลาย ก็คือวิญญานที่ได้ผ่านการศึกษามาแล้วอย่างทั่วถึง มีความเข้าใจในทุกๆ สิ่งเต็มตามที่ที่ควรจะรู้ จนเพียงพอสำหรับการที่จะรู้ว่า ควรทำอย่างไรกับวิญญานของตัวเองจึงจะได้รับผล คือความเยือกเย็นไม่รู้จักสิ้นสุดและตนก็กระทำจนได้รับผลเช่นนั้นมาแล้ว อย่างเด็ดขาดจริง ๆ จิตหรือวิญญานที่สมมติว่า เป็นชั้นพระอรหันต์ มีพระพุทธรูปเป็นประธาน เป็นตัวอย่างแห่งวิญญานที่หลุดพ้นแล้วจากสิ่งที่พัวพันห่อหุ้ม อันจะทำให้เศร้าหมองให้มีติดขัด ซึ่งทำให้หลงใหล วนเวียนอยู่ในการเกิดท่องเที่ยวไปไม่รู้สุด วิญญานทุกๆ ดวงควรจะได้เป็นเช่นนั้น และถ้ามันรู้ความจริงในเรื่องนี้ มันจะปรารถนาที่จะเป็นเช่นนั้นอย่างเต็มที่ แต่มันเป็นเช่นนั้นไม่ได้ หรือโดยมากที่สุดเป็นไม่ได้ ทั้งนี้เพราะมันมีตัวไม่รู้เหนือได้ ทั้งขาดผู้นำนั่นเอง

ดวงวิญญานที่รุ่งเรือง ลูกโพลสงว่างไสว ไม่รู้จักดับหรือแม้แต่หรืออีกต่อไปนั้น ไม่มี, เพราะวิญญานเป็นสังขตธรรม แต่มีสภาพอันหนึ่งที่รุ่งเรืองสว่างไสวอยู่เสมอ ไม่รู้จักดับหรือแม้แต่หรือลง อันเป็นที่ซึ่งวิญญานจะต้องเข้าไปให้ถึง และดับตัวเองเสียในที่นั้น จึงนับว่าเป็นการรอดพ้นหรืออิสรภาพของวิญญาน ซึ่งหลุดพ้นแล้วจากการผูกมัดของโลกียธรรม ที่เป็นมายาทั้งปวง วิญญานที่เคยรู้สึกว่ามีตัวของตัว หรือตัวของมันเอง เป็นต้น ได้มาถึงสถานะอันสูงสุดและเป็นที่จบสิ้น และหมดความรู้สึกว่าเป็นตัวลงโดยสิ้นเชิงที่นี้ วิญญานต้องการมาให้ถึงที่นี้ อันเป็นที่จบที่สิ้นสุดของปวงทุกข์ แต่มันมาไม่ได้ เพราะขาดผู้นำ

บรรดาผู้นำหรือผู้อ้างตัวเองว่าเป็น สปริตจวลไกด์ ทั้งหมด มีจุดที่ตนจะนำไปสู่ต่างๆ กัน บางท่านว่า จะนำดวงวิญญานไปแนบไว้หรืออยู่รวมกันกับพระเป็นเจ้าในสวรรค์ ซึ่งเป็นสุขนิรันดร์ บางท่านว่า จะนำดวงวิญญานให้สูงขึ้น จนถึงขั้นที่ตัวมันเองจะรุ่งเรืองไม่รู้จักมีวามองและดับลงอีกต่อไป คือถึงสถานะที่อะไรจะมาทำให้วิญญานเกิดการเปลี่ยนแปลงอีกไม่ได้ และบางท่านว่า จะนำดวงวิญญานให้เข้าถึงสถานะที่ตัววิญญานเองจะได้ดับลงสนิท ไม่ต้องลูกโพลงๆ ขึ้นว้ายเวียนในวัฏสงสารอีกต่อไป ยังคงอยู่ตลอดอนันตกาลก็แต่นิพพาน ซึ่งเป็นสภาพหรือแดนอันเป็นที่เข้าไปดับของวิญญานทั้งหลาย เราต้องวินิจฉัยกันอย่างละเอียดลออ เปรียบเทียบกันดูเถิดว่า ผู้นำประเภทไหน จะเป็นผู้นำที่นำไปถึงขั้นสูงสุดได้จริง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่า เขตแดนอันนั้นเป็นสถานะที่สูงที่สุด ไม่มีสถานะอันอื่นสูงกว่าต่อไปอีกแล้ว แต่ควรเข้าใจว่า ทั้งนี้มิใช่เพื่อ

แก่งแย่งแข่งดีหรือชิงดีกัน แต่เป็นไปเพื่อการเลือกเอาสักอย่างหนึ่งหรือแนวหนึ่ง สำหรับเป็นแนวเครื่องดำเนินของตัว เพราะความอยากจะหลุดพ้นจริงๆ เท่านั้น

พวกที่หนึ่ง ถือว่าวิญญานของผู้ที่ได้ทำความดีจนเป็นที่พอพระทัยพระเป็นเจ้าแล้ว จะได้รับการต้อนรับของสวรรค์ และอยู่กับพระเป็นเจ้าตลอดกาลไม่รู้สิ้นสุด พวกนี้เป็นฝ่ายมีตัวที่ถาวรมาแต่เดิม มีตัวที่แม้ทำอะไรเสียก็ไม่ดับสูญไปไหน สำหรับจะได้ไปทนทุกข์ในนรกนิรันดร์หรือรับสุขในสวรรค์นิรันดร์ เป็นการยึดถือเต็มที่ในข้อที่ว่า เราเกิดมาโดยพระเจ้าสร้าง แล้วก็กลับไปรวมกับพระเจ้าได้

แต่ข้อที่ต้องถูกแยกหรือสร้างขึ้นโดยพระเป็นเจ้านั้นเป็นปัญหาอยู่ ถ้าเป็นเพียงการแยกออกมาจากพระเจ้า ก็ย่อมไม่มีเหตุผลอันใด ที่จะไม่ทำให้ถูกแยกออกอย่างเดิมอีก เพราะเหตุว่าก่อนแต่ที่จะถูกแยกก็เคยรวมอยู่กับพระเจ้า ซึ่งหมายความว่าบริสุทธิ์อยู่แล้ว ก็ยังถูกแยกออกมาให้เที่ยวก่อกรรมทำชั่วต่าง ๆ นานาจนกว่าจะได้กลับเข้าถิ่นเดิม นี่ไม่น่าจะไว้วางใจว่าเป็นอิสระ หรือกล่าวโดยตรง ก็คือ ยังเป็น “เครื่องเล่น” ของพระเจ้าอยู่นั่นเอง ไม่ว่าพระเจ้านั้นที่นี้หมายถึงเอาพระเจ้าที่เป็นตัวบุคคล หรือที่เป็นเพียงตัวกฎธรรมชาติ หรือกฎแห่งกรรมก็ตาม ผู้นั้นยังหาพ้นจากอำนาจของกรรม หรือธรรมชาติไม่ ยังไม่ใช่แดนหลุดพ้นที่สูงสุดจริงๆ ที่นี้ ถ้าหากเป็นไปในทางที่ว่าคนเรามีส่วนที่แยกออกมาจากพระเป็นเจ้า แต่เป็นสิ่งที่พระเป็นเจ้าสร้างขึ้นใหม่ต่างหาก เมื่อทำดีถึงที่สุดแล้ว วิญญานนั้นจะได้เข้าร่วมกับพระเจ้า ดังนี้ ก็ย่อมชวนให้คิดว่า ยิ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระเจ้ายิ่งมากขึ้น และเป็น “เครื่องเล่น” ของพระเป็นเจ้ามากกว่าอย่างแรก และย่อมจะพึงไม่ได้ว่าพระเจ้าผู้บริสุทธิ์จะสร้างสิ่งสกปรกขึ้นมา และพระเจ้าสร้างขึ้นให้สกปรกแล้ว ให้สัตว์สร้างความบริสุทธิ์เอาเอง เพื่อเข้าอยู่กับพระเจ้างั้น มีใช่แบบแห่งความยุติธรรม การยึดถือว่าตัวของเรา ตัวของพระเจ้า มีการกระทำต่อกันและต่อกันเช่นนั้น เป็นการยึดถือชนิดหนึ่ง ซึ่งยังมีอยากอย่างนั้นอยากอย่างนี้ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือเกิดมาจากความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง เช่นอยากจะได้ของชอบใจจากพระเจ้า อยากได้อยู่หรือได้เป็นส่วนหนึ่งกับพระเจ้า และในที่สุดอยากเพื่อไม่ให้หลุดหรือพรางไปจากพระเจ้า ซึ่งความอยากเหล่านี้ ล้วนแต่สร้างความยึดถือ อันจะทำให้ว้ายเวียนอยู่ในทะเลแห่งความรู้สึกและความปรารถนา หรือความเพิลิดเพิลินในที่สุด น่าจะไม่ใช่ว่าที่สุดของความทุกข์อันเด็ดขาดแท้จริง และเป็นเรื่องค่อนข้างขัดแย้งมากกว่าเรื่องของวิญญานแท้

พวกที่สอง ไม่ถือว่ามีพระเจ้าผู้สร้าง หรือผู้เผด็จการเช่นนั้น ถือว่ามีสิ่งที่เป็นเพียงธรรมชาติที่มีอยู่เองชนิดหนึ่ง ซึ่งบัญญัตินามให้ว่าเป็นตัววิญญานหรืออาตมัน(หรืออัตตา) หรือเจตภูตในเมื่อเรียกตามภาษาไทย เป็นตัวธรรมชาติที่ยืนโรงสำหรับให้สิ่งต่างๆ เข้าเกาะอาศัยเป็นไป เช่น รูปร่าง และนามธรรม หรือจิตใจ ซึ่งเป็นเหมือนตัวเรือนและเครื่องเรือนของวิญญานนั้น สิ่งแวดล้อมและหุ้มห่อเหล่านี้ เรียกว่า โลภะกรรม หรือโลกซึ่งเป็นตัวห่อหุ้มดวงวิญญานหรืออาตมัน หรือจิต ที่ไม่รู้จักตายไ้ ครั้นประชุมแห่งสิ่งทั้งหมดนี้ได้รับการศึกษา มีความรู้มากถึงที่สุด

โลกิยธรรมก็จะหลุดออกจากจิต หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาตมอันเป็นอิสระจากสิ่งที่ห่อหุ้ม แล้วก็ เป็นของสว่างรุ่งเรือง ไม่มีทุกข์ คงอยู่ในสภาพเช่นนั้นตลอดอนันตกาลสืบไป และอาตมอันนั้นเมื่อ หลุดเป็นอิสระออกมาแล้ว จะเป็นของใครผู้ใดก็ตามเป็นอันเดียวกัน หรือเหมือนกันหมด ไม่มีเจ้า ไม่มีไพร่ มีดี มีชั่ว ในอาตมอัน เปรียบเหมือนอากาศที่อยู่ในภาชนะต่าง ๆ ถูกภาชนะกั้นไว้ส่วนหนึ่ง จากอากาศส่วนใหญ่ในท้องฟ้าและพื้นโลก ครั้นต่อภาชนะนั้นๆ เสีย อากาศนั้นซึ่งไม่มีเครื่อง ห่อหุ้มกีดกันแล้ว ก็คืออากาศอันเดียวกันกับอากาศส่วนใหญ่ พวกที่ถืออย่างนี้ ก็เป็นพวกที่ถือให้ มีตัว เพราะอยากมีตัวเหมือนกัน ไม่อยากดับหายไปเสียเป็นความยึดถือขั้นสุดท้าย เพื่อให้ยังคงมี จิต หรือวิญญาน หรืออาตมอันเป็นตัวยืนโรงที่บริสุทธิ์เหลืออยู่ ปัญหาย่อมมีว่า ธรรมชาติจิตหรือ วิญญานหรืออาตมอันที่บริสุทธิ์แท้มาก่อน ทำไมจึงให้โลกิยธรรมซึ่งสกปรกเข้าห่อหุ้มได้ อาตมอันนั้น จะเป็นสิ่งที่มีความคิดนึกได้ หรือไม่คิดนึกได้ก็ตาม ทำไมจึงไม่สามารถกันเอาโลกิยธรรมออกไป เสียแต่แรก ถ้าว่าอาตมอันไม่มีความรู้สึกอย่างใด อวิชชาเป็นโลกิยธรรมเข้าห่อหุ้มอาตมอันทำให้มี อันเป็นไปต่างๆ จนกระทั่งได้รับการศึกษาเพียงพอ ทำอวิชชาให้หลุดออกไปเสียได้ และอาตมอัน เป็นอิสระดังนี้ การเข้าห่อหุ้มและการกลับละลายหลุดออก ก็หาใช้งานของอาตมอันไม่ เป็นงาน ของโลกิยธรรมแต่ฝ่ายเดียวนั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนั้นทำไมโลกิยธรรมหลุดออกไปแล้ว จะไม่สามารถ กลับติดและห่อหุ้มอาตมอันนั้นได้เล่า เมื่อกลับห่อหุ้มได้อีก ก็ยอมแปลว่า ความหลุดพ้นอันนั้นยัง ไม่ใช่ความหลุดพ้นอันเด็ดขาด ยังไม่เป็นอิสระ ไม่ปลอดภัย ถ้าจะว่าอาตมอันนี้เป็นตัวรู้ ก็น่าจะรู้ เสียตั้งแต่แรก และไม่ยอมให้โลกิยธรรมเข้าห่อหุ้มดังกล่าแล้ว ถ้าหากว่าในครั้งนั้นยังมีแต่ ความรู้สึกผิดๆ นั้นยอมแปลว่า ในอาตมอันมีเชื้ออวิชชาประจำมาแต่เดิมแล้ว ไม่ต้องสงสัยว่าเมื่อได้ ทำให้โลกิยธรรมหลุดไปในครั้งหลังแล้ว จะไม่มีเชื้อเดิมนั้นเหลืออยู่ ถ้าไม่เหลืออยู่ก็แปลว่า อาตมอันนั้นได้เปลี่ยนสภาพผิดไปจากเดิม และมันจะกลับรวมเข้ากับอาตมอันใหญ่ซึ่งยังมีสภาพ อย่างเดิมอยู่ได้อย่างไรได้ เราจึงมองไม่เห็นที่สุดของทุกข์ ในอาตมอัน!

พวกที่สาม ซึ่งเป็นพวกตรงกันข้าม ไม่ยอมถือว่ามีตัวตน หรือตัวยืนโรงเช่นนั้น ชีวิตนี้ลุก ขึ้นมาจากตัวความไม่รู้หรือสภาพที่มีใช้ความรู้ มีสิ่งข้างเคียงเป็นตัวสนับสนุนหรือปัจจัย สภาพที่ เรียกว่าวิญญานที่เป็นตัวจุดปฏิบัติสัณนิทธานั้น ไม่มีตัวตนของมันเองที่แท้จริง เป็นแต่เพียงกลุ่มของ ปฏิบัติการต่างๆ ซึ่งเกิดทยอยกันขึ้นมาตามอำนาจแห่งเหตุมีขณะแห่งตัวมันเพียงสั้นๆ เพราะ อำนาจการเกิดดับที่ยืนอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งที่เป็นเหตุ ครั้นได้กลายเป็นที่อาศัยก็เป็นทางให้ เกิดความรู้สึกต่างๆ ซึ่งทำให้เกิดวิวัฒนาการขึ้นในตัวสิ่งนั้นเองเป็นลำดับๆ มาตั้งแต่มันเริ่มก่อตัวขึ้น คือมีจิตใจอย่างเลวๆ จนกระทั่งมีจิตใจอันประณีต วิญญานเองจึงไม่มีตัวของตน นอกจากเป็น เพียงสายสืบอันยาวยืดของวิวัฒนาการ ในขณะที่ยังไม่ขาดตอนเหมือนลูกหนังที่มีคนหลายๆ คนคอย ตบไว้ไม่ให้ตกลงหรือหยุดกระดอนได้ เรียกว่า มันท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏแห่งการเกิดดับ การ เกิดในที่นี้ หมายถึงขณะที่มีรูปร่างเข้าประกอบกลมเกลียวกัน การตาย หมายถึงขณะที่ปราศจากรูปร่าง หรือปราศจากเครื่องมือแสดงตนให้ปรากฏเป็นตัววัตถุชัดๆ ตลอดเวลาที่วิญญานยังถูกส่ง ไว้โดยปัจจัยต่างๆ เช่น ตัณหา อุปาทาน เป็นต้นแล้ว มันก็ต้องแสดงอาการโพล่ง คล้ายกับเป็นตัว

ยืนโรงอยู่ได้ วิญญานเป็นสิ่งที่คลอออกมาจากความไม่รู้หรือวิชา จะเป็นตัวตนของเราหรือของใครอย่างใดก็ได้ แต่เมื่อมันได้มีกายเป็นเครื่องมือติดต่อย่อมเป็นทางให้ได้รับการศึกษาหรือได้ความรู้ที่เรียกว่า ญาณ อันจะเป็นเครื่องมือที่สามารถทำลายตัวเอง พร้อมทั้งปัจจัยเครื่องสนับสนุนแวดล้อมรอบข้าง ให้หมดความสามารถหรืออำนาจลง คือให้หยุดให้หมดความรู้สึกที่อยากได้ออยากเป็น อยากไม่ให้เป็น โดยสิ้นเชิง มายาที่ลูกโป่งขึ้นเหล่านั้น จึงดับสนิทลงไปได้ ไม่มีอะไรมาบังคับวิญญานกลุ่มนี้ให้แสดงละครอีกต่อไป สิ่งที่เราเรียกว่าจิต หรือวิญญานเป็นเพียงมายาดังนี้ ตัวสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร ก็คือเขตแดนหรือสถานะอันเป็นที่เข้าถึงและดับของวิญญานนั่นเอง ซึ่งจะ เป็นวิญญานสายไหนก็ตามเมื่อเข้าถึงเขตนี้แล้ว จะต้องดับลงสนิทไม่มีเชื้อเหลือ คนเราจึงเป็นเพียงของมายา แต่ในตัวมายนั่น มีความรู้สึกนึกคิดได้ประณีต ได้แก่ความรู้สึกนึกคิดของเราท่านทั้งหลายที่กำลังอ่านและกำลังคิดนี้ก็ก่นอยู่ในบัดนี้ ความคิดนึกเหล่านี้ เป็นผลสืบๆ มาของสิ่งหลายสิ่งที่เป็นมาแล้วแต่หลัง ซึ่งมีแอ่งรวมอยู่ที่ตัวที่เราเรียกนามมันว่า วิญญาน หรือ อินทรีย์วัตถุ ลี้ดี ในที่นี้ วิญญานเกิดขึ้นมาท่ามกลางความมืดบอดตามกฎแห่งสังขตธรรม ทุกๆ สิ่งที่เป็นไปตามธรรมชาติทำนองเดียวกับลักษณะวิวัฒนาการของสิ่งที่มีชีวิตอย่างอื่น ที่เป็นของหายาบๆ เห็นได้ง่ายๆ ตามกฎแห่งชีววิทยา หรือ ไปโอโลยี แต่ครั้นวิวัฒนาการมาถึงขั้นสูง ก็เกิดสิ่งที่กลับเป็นข้าศึกของตัวเอง คือวิชาเกิดขึ้นเป็นข้าศึกต่อวิชา เช่นเดียวกับสนิมเหล็ก แม้เกิดจากเหล็ก ก็กลับเป็นข้าศึกต่อแท่งเหล็กที่เป็นมารดาของมันเอง โดยกัดให้กร่อนและหมดสิ้นไป จนใดก็จนนั้น ครั้นวิชาทำลายวิชาให้หมดสิ้นไปตามกฎที่ว่า เมื่อแสงสว่างเกิดขึ้น ความมืดก็ต้องหายไป ดังนั้น ตัววิญญานก็พลันถึงการขาดเหตุขาดปัจจัย ครั้นขาดเหตุขาดปัจจัยก็ดับลงได้และดับสนิท อันเรียกโดยโวหารสมมติว่า วิญญานนั้นเข้าสู่นิพพานเป็นความพ้นที่เด็ดขาดไม่มีอะไรตามไปอย่า ยีได้ ไม่มีใครค้นหาพบเป็นที่ที่ความทุกข์ตามไปไม่ถึง เพราะความทุกข์เป็นเพียงสิ่งที่แนบอยู่กับ วิญญานเท่านั้น หรือโดยจำกัดความ ก็เป็นเพียงปฏิกิริยาชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของ วิญญานเอง อันเรียกว่าผลกรรม แต่เมื่อวิญญานเข้าสู่สภาพที่ไม่ทำกรรมอีกต่อไป เพราะ บัดนี้ไม่มีตัณหาอันเป็นเหตุให้ทำกรรมอีกต่อไปแล้ว ก็ย่อมเป็นอิสระเหนือกรรม อยู่เหนือฐานะแห่งการทำกรรมและการได้รับผลของกรรม ไม่อยู่ในอำนาจของพระเป็นเจ้าหรือของใครๆ แม้ที่สุดแต่ธรรมชาติ เพราะมันไม่เข้าถึงธรรมชาติซึ่งเป็นที่ดับของสิ่งทั้งปวง วิญญานที่ยังไม่เข้าถึงแดนเป็นที่ดับอันนี้ยังมีความคิดนึกเช่นนั้นเช่นนั้น รู้สึกเช่นนั้นเช่นนั้น เช่นอยากอยู่กับพระเจ้า หรือรู้สึกสบายเพลิดเพลินในการอยู่กับพระเป็นเจ้า ถ้าหากได้เป็นเช่นนั้นจริง จังยังเป็นวิญญานที่ไม่เป็นอิสระไปจากความรัก หรือความพอใจ ซึ่งเป็นเหตุให้มัวเมาอยู่ และกลัวว่าสิ่งนั้นจะหายไปเสียจากตน หรือตนจะตายไปเสียจากสิ่งนั้น หรืออย่างน้อยที่สุดก็ต้องมีความอยากมีอยู่ อยากเป็นอยู่ คือให้มีตัวของตัวอยู่ ซึ่งยังไม่เป็นอิสระไปจากอำนาจของสิ่งที่ต้อง ประสงค์ให้อำนวยสิ่งที่ตนต้องการ ยังคงแบกตัวเองไว้โดยไม่รู้สึกแบกหนักเต็มที ทั้งที่ไม่รู้สึกว่ หนัก ส่วนวิญญานที่วางสิ่งเหล่านั้นทั้งหมดเสีย สลัดกระสอบหินหนักโยนทิ้งออกไปเสียได้ และ ไม่หยิบเอาอะไรขึ้นมาแบกถือไว้อีกต่อไปนั้น ย่อมมีอิสระที่จะดับได้ตามความต้องการของญาณ หรือปัญญา มีอิสระที่จะเดินลอยนวลออกไปเสียจากความทุกข์ทั้งมวล เข้าสู่ความดับที่เยียบสงบ

ตลอดอนันตกาล ซึ่งเป็นภาวะที่วิญญานอันยังยึดถือในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ หรือแม้ที่สุดแต่ตัวเอง หาสามารถทำให้เหมือนได้ไม่ มันเป็นวิญญานที่ได้ผ่านการอยู่กับพระเป็นเจ้ามาแล้ว จึงสามารถทำเช่นนั้นโดยง่ายดาย และเป็นวิญญานที่ได้ผ่านการมีตัวมันเองอย่างบริสุทธิ์มาแล้ว จึงเลื่อนขึ้นมาสู่ชั้นที่ดับสนิทอีกครั้งหนึ่ง หรืออีกชั้นหนึ่ง อันเป็นชั้นสุดท้ายและเป็นอิสระแท้จริง และซึ่งวิญญานสองประเภทข้างต้นยังต้องทนแบกตัวของตัวเอง หรือรวมทั้งตัวของพระเป็นเจ้าอยู่ ซึ่งในไม่ช้าเมื่อเบื่อเข้า ก็จะต้องสลัดทิ้งตามอย่าง อย่างเดียวกัน

แน่นอน วิญญานต้องการผู้นำหรือมัลลเทศก์ เพื่อให้ถึงจุดปลายทางเร็วเข้ากว่าที่จะมัวคลำมัวค้นไปตามลำพังตัว กว่าจะพบได้ ก็ต้องทวนเวียนอยู่ในกลางกองแห่งไฟทุกข์นานเกินไป ซึ่งมันเป็นการซื้อที่แพงมาก และใครๆ ก็อยากซื้อของถูก ถ้าอาจหามัลลเทศก์ที่ดีได้ เขาย่อมยอมเสียค่านำทางที่แพง ดีกว่าที่จะต้องต่อสู้อุปสรรคให้เนิ่นช้า พระพุทธองค์ทรงสอนมติสุดยอดของปรัชญาทั้งปวง คือมติแห่งอนัตตา บัดอิตตาทั้งให้หมดเป็นครั้งสุดท้าย ย่อมเป็นเสมือนมัลลเทศก์ที่สูงที่สุด และทั้งไม่ทรงเรียกค่านำทางอย่างใดเลย

ทำไมจึงกล่าวว่า **มติแห่งอนัตตา เป็นยอดสุดแห่งปรัชญาทั้งปวง?** ทั้งนี้เพราะว่า มติอิตตาหรือยังมีตัวมีตนนั้น ยังมีตัวที่ติดพันอยู่ในความดีความชั่ว ในฝ่ายข้างใดนั้น แม้ถึงที่สุดหรือสมประสงค์ทุกอย่างแล้ว หรือถึงกับเป็นพระเจ้าเสียเองได้แล้ว ก็ยังมีความรู้สึกชนิดที่ติดตัวเองอยู่ หรือแบกตัวเองอยู่ด้วยความยึดถือในความดีของตัวเอง ยังมีเขามีเรา ซึ่งเป็นเหตุแห่งการเปรียบเทียบ หรือให้เกิดความรู้สึกนานาประการ. นานเข้าก็เบื่อต่อความเป็นเช่นนั้นได้ เหมือนตอนแรกทีถือเอาของมีน้ำหนัก ยังไม่รู้สึกรหนัก ครั้นนานเข้า ของนั่นเอง โดยไม่ต้องเพิ่มอะไรขึ้น จะแสดงน้ำหนักออกมาให้เห็นและรู้สึกหนัก ครั้นนานอีกหน่อยหนักจนต้องวางทิ้ง แม้ในที่สุดมือของตัวเองก็หนัก. เมื่อรู้จักว่าความดีคืออะไร มากพอเข้าดังนี้ ก็รู้ว่าแม้ความดีก็เป็นสิ่งที่ต้อง"หาบคอน" ไว้เหมือนกัน แต่สำหรับคนที่ยังต่ำอยู่ หรือยังเมาในความดีอยู่ อาจไม่รู้สึกรว่าตนกำลังหาบคอน ทั้งที่หาบอยู่เต็มหนัก จึงมีการสอนว่าความดีไม่หนัก และไม่ต้องหาบคอนไป แต่ที่แท้จริง ความดีเป็นสิ่งที่แม้ว่าจะตรงกันข้ามกับความชั่วก็จริง ถึงกระนั้น ก็เป็นสิ่งที่มิสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้น ต้องเป็นไปตามอำนาจแห่งเหตุ เช่น มีเหตุก็ยังมีอยู่ได้ ครั้นขาดเหตุก็ดับไป เช่นเดียวกับความชั่วเหมือนกัน ซึ่งทำให้เกิดภาระ ในการที่จะต้องสร้างเหตุของมันเพิ่มเติมเข้าไว้เสมอ ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะฉะนั้นจึงมีอีกแนวหนึ่งต่างหาก ซึ่งสูงขึ้นไปกว่า คือการไม่อยู่ในอำนาจเหตุปัจจัย เป็นสิ่งที่เหตุปัจจัยอะไรปรุงแต่งไม่ได้ และสิ่งนั้น คือสภาพที่อยู่เหนือหรือพ้นขึ้นไปเสียจากความดีและความชั่ว พระพุทธเจ้าผู้เป็นยอดสุดของมุนีหรือปราชญ์ผู้รอบรู้ ได้ทรงบัญญัติกฎเกี่ยวกับความดีความชั่วไว้ว่า

ขั้นที่หนึ่ง จงเว้นความชั่วเสีย

ขั้นที่สอง จงทำความดีให้เต็มเปี่ยม

ขั้นที่สาม จงชำระจิตให้หมดจดเสียจากความยึดถือ ทั้งในสิ่งที่ดีและชั่ว

เรื่องนี้ผู้อยู่ในภูมิต่ำจะฟังไม่เข้าใจ และเห็นได้ว่า เป็นคำที่กลับลอก หรือสอนให้สร้าง แล้วกลับสอนให้ทำลายเสีย แต่ที่แท้ไม่เป็นเช่นนั้น ภูมิหรือสถานะแห่งจิตมนุษย์เรามีเป็นขั้นๆ และมีขั้นของตัวเอง ทั้งเป็นการยากอย่างยิ่งที่จะเข้าใจถึงภูมิที่สูงกว่าที่ตัวยังไม่ถึง เช่นเดียวกับ เด็กทารกไม่อาจเข้าใจได้ว่า กีฬาที่เป็นของชั้นผู้ใหญ่จะมีความสุขได้อย่างไร สู้เล่นหูกข้าวหูกแกงของตนไม่ได้ฉันนั้น ในหมู่มนุษย์ที่มีภูมิต่ำที่สุด ย่อมทำชั่ว พวกนี้จึงต้องการเพียงให้เว้นชั่ว พวกที่สูงขึ้นมาหรือชั้นกลาง ตามธรรมดาก็ไม่ค่อยจะทำชั่วหรือไม่ทำอยู่แล้ว พวกนี้ต้องการขั้นที่ ให้ทำดีให้เต็มเปี่ยม กระทั่งถึงเป็นความดีขั้นพระเป็นเจ้า ส่วนพวกสุดยอดนั้น ต้องการจะพ้น ออกไปอีก เพื่อไม่ “แบกตัวเอง” ไว้ดังกล่าแล้ว จึงมีการหลุดลอยขึ้นไปอยู่เสียเหนือความดีและความชั่วทั้งมวล ซึ่งยากที่คนชั้นที่ยังติดติดขัด จะเข้าใจได้ว่าจะขึ้นไปได้อย่างไร หรือดีกว่าสูงกว่าอย่างไร แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อเขาได้ลุดถึงยอดสุดของความดีแล้ว ก็จะมองเห็นทางไปต่อไปอีก ได้เอง หรืออย่างน้อยที่สุด จะต้องซึมซาบด้วยตัวเองว่า การติดอยู่ในความดีนั้น มิใช่ความรอดพ้น หรือความอิสระที่เด็ดขาดจริงๆ มันเพียงแต่รอดไปจากโทษของความชั่วหรืออิสระจากสิ่งชั่ว เท่านั้น แต่ยังคงติดในความดีอยู่ ซึ่งเป็นการติดชนิดที่รู้ยาก ไม่แสดงอาการเจ็บปวด หรืออาการหยาบๆ อย่างใดเลย ต้องอาศัยปรีชาในขั้นสูง จึงจะมองเห็น

ที่แท้จริง **ความต้องการให้เลื่อนขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง คือให้พ้นจากดีและชั่วนี้ ก็เป็นความต้องการของธรรมชาติ หรือเป็นไปตามกฎธรรมชาติเหมือนกัน แต่เป็นขั้นสุดยอด** วิวัฒนาการของธรรมชาติตามที่เห็นกันอยู่ได้ทั่วไปนั้น ก็เห็นกันอยู่แล้วว่า สิ่งทั้งปวงจะค่อยดีขึ้นๆ จนดีที่สุด แต่ว่าเมื่อดีที่สุดแล้ว จะไปข้างไหนอีก การที่จะกลับย้อนมาเลวใหม่นั้น ก็เป็นการวนไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ที่เราเรียกกันว่า วัฏสงสาร ถ้าจะให้หลุดไปจากไซตรวนอันนี้เล่า เราจะทำอย่างไร ครั้งแรกที่เราจะนึกได้ตามความคิดที่ง่าย ๆ แต่ถูกต้องที่สุดก็คือว่า ออกไปนอกวงเสีย อย่าอยู่ในวงที่จะวนเวียนอยู่ในความดีและความชั่ว มนุษย์เราทุกๆ คนจึงมีนิพพานเป็นจุดปลายทาง จะต่างกันบ้างก็แต่ที่จะถึงจุดนี้ช้าหรือเร็วกว่ากันเท่านั้น การที่จะถึงจุดปลายทางอันนี้ ก็ต้องผ่านมาแล้วทั้งดีและชั่ว จนรู้จักมันดีเต็มที่ทั้งสองอย่าง และถอนตนออกมาให้เป็นอิสระ ความชั่วเหมือนของขม ความดีเหมือนของหวาน แต่ทั้งสองอย่างไม่ใช่ของปลอดภัย เพราะความขมทำให้ไม่พอใจ ความหวานทำให้พอใจหรือหลงติด เมื่อยังพอใจก็ไม่พ้นไปจากความยึดถือหรือหลงติด ความเสื่อมกับความเจริญ ความแพ้กับความชนะ เหล่านี้ ก็เป็นไปทำนองเดียวกัน มันหาใช่ความรอดพ้นหรืออิสระขั้นสูงสุดไม่ ต่อเมื่อได้ข้ามพ้นไปเสีย ไม่มีเสื่อม ไม่มีเสื่อม ไม่มีแพ้ ไม่มีชนะ นั้นแหละ จึงจะเป็นยอดสุดของความพ้น และเป็นความบริสุทธิ์แท้จริง แต่เมื่อเราไม่มีคำอื่น นอกจากคำว่า “ดี” คำนี้มาใช้เป็นชื่อเรียก เราก็ต้องใช้คำว่า “ดี” นั้นเองเรียกข้ามลงไปอีก ทำให้ฟังยาก และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตามโวหารชาวบ้าน เรามีแต่คำว่า “ดี” กับ “ชั่ว” เท่านั้น เมื่อพูดว่า ยังมีดีอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งพ้นหรือนอกออกไปเสียจากความดี ดังนี้ ยากที่จะฟังเข้าใจ

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดเราจะจับใจความได้อย่างหนึ่งว่า ดี กับ ชั่ว สองอย่างนี้ มันมีได้เฉพาะในเมื่อยังมีตัวเรา หรืออัตตาที่เป็นตัวเราเท่านั้น ความดีและความชั่ว ตั้งอาศัยอยู่บนตัวเรา เพราะฉะนั้นปรัชญาที่ยังมีตัวเรา จึงเป็นปรัชญาที่ยังมีเชื้อแห่งความยึดตัวของตัวเหลืออยู่ เพราะความอยากมีตัวเรา เพื่ออยู่เป็นสุข หรือดี หรือเจริญ อยู่ตลอดอนันตกาลนั่นเอง ถึงแม้จะเอาเป็นว่าตัวเราหรืออัตตานั้น มิได้เป็นผู้หรือสิ่งที่มีความรู้สึก แต่ความรู้สึกของผู้ที่บัญญัติขึ้นเอง ยังมีความหลงยึดถือในตัวเราที่เคยยึดถือมาแต่เดิม เหลืออยู่บางส่วน ทำให้คอยจ้องจะตะครุบเอาสิ่งที่ตนเห็นว่าดีที่สุดมาเป็นตัวเราเสมอ และอันนี้เอง เป็นเหตุให้เกิดความยึดถืออันใหม่หรืออันสุดท้ายยึดเอาสภาพที่พ้นจากความดีความชั่ว หรือที่เป็นแดนที่เข้าไปดับของความดีความชั่ว หรือที่เป็นแดนที่เข้าไปดับของความดีความชั่ว ว่าเป็นตัวเรา หรืออัตตาของเราขึ้นมา แต่แท้ที่จริง เมื่อกล่าวด้วยแนวทางการปฏิบัติจริงๆ แล้ว ย่อมขัดอยู่ในตัวเองคือ ถ้าผู้ใดก็ตาม เป็นผู้มึนจิตหลุดไปจากความดีความชั่วแล้วจริงๆ เขาย่อมจะไม่กล่าวเอาสภาพอันนั้นว่าเป็นตัวตนได้โดยทำนองเดียวกัน เมื่อเขายังกล่าวได้ เขาก็ยังไม่ใช่ผู้พ้นไปจากความดีความชั่ว เป็นแต่กล่าวอนุมาณเอา และกล่าวด้วยอำนาจความยึดถือที่เหลืออยู่เป็นชั้นสุดท้ายนั่นเอง

จะอย่างไรก็ตาม เราเห็นกันอยู่แล้วว่า ตามประวัติศาสตร์นั้น พุทธปรัชญาแห่งความไม่มีตัวตนหรืออนัตตานิ เกิดขึ้นภายหลังปรัชญาอันว่าด้วยตัวเอง หรืออัตมันของอุปนิษัท ในอินเดีย ปรัชญาอุปนิษัท ก็เกิดขึ้นมาภายหลังลัทธิถือพระเป็นเจ้า และความเข้าอยู่กับพระเป็นเจ้าในแดนสวรรค์ และลัทธิถือพระเป็นเจ้าเหล่านี้ เกิดขึ้นหลังจากลัทธิถือวัตถุตามธรรมชาติ ที่น่ากลัว เช่น ไฟ พายุ ฟ้า เป็นต้นอีกต่อหนึ่ง เมื่อย้อนกลับขึ้นไป กล่าวจากเบื้องต่ำ ตั้งแต่สมัยป่าเถื่อนของโลก คนป่ารู้จักกันอย่างสูงก็แต่กลัวฟ้าร้องฟ้าผ่า ดวงวิญญาณของเขา ถูกคุกคามอยู่ด้วยความกลัว จึงพากัน อ้อนวอนและหีบถือ ตามที่จะนึกได้ แม้กระทั่งต่อมาถึงยุคที่เกิดเชื่อว่า มีเทวดาประจำสิ่งต่างๆ เช่น ไฟ ลม น้ำ เป็นต้นเหล่านั้น และอ้อนวอนมุ่งตรงไปยังเทวดาเหล่านั้นแล้ว ก็ยังไม่แตกต่างกัน ล้วนแต่เป็นเพียงลัทธิที่เป็นไปตามอำนาจความกลัว หรือลัทธิศาสนาชั้นที่ยังเป็นทารกของโลก ครั้นต่อมามีความรู้สูงขึ้น เลิกความเชื่อในวัตถุและบุคคลสมมติเหล่านั้นเสียแล้ว ถือเอาตัวธรรมะเป็นเครื่องจูงวิญญาณ เพื่อให้มันลุล่วงสภาพที่พันทุกข์ ก็ทำกันไปได้ตามที่จะมองเห็น และเจริญขึ้นเป็นลำดับมา ตั้งต้นแต่รู้ว่าสำคัญอยู่ที่ใจ ครั้งแรกค้นพบ **ความสงบ** **อารมณ์** ว่าเป็นเครื่องพ้นทุกข์ ก็เกิดมีการเจริญภาวนาหรือสมาธิกันยกใหญ่ ครั้นต่อมาค้นพบว่า ต้องเป็นความรู้ของใจ จึงจะพ้นทุกข์ เพียงแต่ความบริสุทธิ์เพราะสงบนั้น ยังไม่ใช่ที่สุด จึงเกิดมีการเจริญปัญญา หรือวิปัสสนา ที่ค้นคว้าหาหลัก และเกิดหลักปรัชญาขึ้นตามหลักแห่งเหตุผล ใจความของปัญหามีอยู่แต่เพียงว่า รู้หรือแจ่มแจ้งในใจอย่างไร หรือตามที่เป็นจริงอย่างไร จึงจะไม่ทุกข์ มีผู้ค้นพบคำตอบต่างๆ กัน บางพวกว่า ป่วยการคิดอย่างอื่น คิดว่าไม่มีอะไรเสียก็แล้วกัน ทำหรือคิดอย่างไรก็ไม่เป็นอันทำ บางพวกว่า ชีวิตหรือวิภวสงสารนี้ มันหมุนไปหาที่สุดจบของมัน

เอง อย่าดีนรชนขวายเลย มันจะเร็วหรือช้ากว่ากำหนดของมันไปไม่ได้ เช่นเดียวกับด้ายที่เราจับปลายไว้ข้างหนึ่งแล้วขว้างไป มันคลี่ไปพลาংกลิ้งไปพลาং ครั้นหมดกลุ่มเข้ามันก็หมดเองฉันใด สงสารวิญญานหรือความเวียนวายเป็นชีวิตก็ฉันนั้น และยังมีลัทธิซึ่งมีมิติอื่นๆ อีกมากมาย จวนจะถึงสมัยพุทธกาล มีมิติของอุปนิสัยเกิดขึ้น ค้นพบอาตมอันหรือธรรมชาติหนึ่ง ซึ่งไม่มีปรากฏการณ์เข้าใจยาก เพราะตรงกันข้ามกับโลก ไม่มีอะไรสร้างหรือปรุงแต่งอาตมอันนี้ได้ แต่คงมีอยู่ทุกเมื่อ และสิ่งอยู่ในที่ทั่วไป เป็นเสมือนดวงวิญญานของสากลโลก และสอนว่า ถ้าใครทำจิตใจให้หมดจดจากอวิชชาแล้วจะมองเห็นอาตมอันนี้ด้วยปัญญาจักขุ และในขณะที่นั้นใจของผู้นั้นก็สุขถึงที่สุดด้วย แต่ในที่สุดพระพุทธเจ้าได้เกิดขึ้น และตรัสรู้ทรงพบหลักสืบไปว่า ธรรมชาติที่เขาเรียกว่าอาตมอันนั้น เป็นธรรมชาติที่มีอยู่จริง แต่หาใช้สิ่งที่ควรเรียกอัตตาหรืออาตมอันไม่ เพราะมันเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวผู้หรือตัวกรรมการที่จะกระทำนั้นทำนี้ได้ หรือตัวกรรมการที่จะถูกใครทำอะไรให้ได้ มันเป็นธรรมชาติหรือธรรมชาติล้วนๆ เช่นเดียวกัน อย่าไปสำคัญเอาว่ามันเป็นตัวตนเลย การเพ่งจ้องหรือมุ่งหาอาตมอันเช่นนั้น เป็นการมุ่งด้วยความยึดถือหรืออุปาทานอันหนึ่งเกินไป ให้เพ่งจ้องหาเพียงว่าใจของตนปล่อยวางสิ่งทั้งปวงแล้วหรือยัง หมดความยึดถือว่าตัวตนในสิ่งทั้งปวงแล้วหรือยัง ถ้าหมดแล้วก็จะไม่ยากอย่างใดหมด จะเป็น อยากได้ อยากมี อยากเป็น หรืออยากไม่ให้มีไม่ให้เป็นก็ตาม ทุกคนจงคอยกำหนดใจของตัวเอง ว่าใจของตนถึงสถานะอันว่านี้แล้วหรือยัง ถ้ายังไม่ถึง ก็ดำเนินตามหลักแห่งอัฐฐังคิกมรรคให้มากขึ้น จนกว่าจะถึงเท่านั้น โยคาวจรในพุทธศาสนาทุกๆ ท่านจึงมีจุดที่ห่วงเหนียวคือนิพพาน อันเป็นที่ดับของความยึดว่าตัวตนที่ดับของกิเลสหรือความทุกข์อย่างเดียวนั้น ครั้นทุกข์ดับหมดก็รู้ได้เอง ทั้งรู้จักสภาพอันเป็นที่ดับของความทุกข์นั้นด้วย แต่มิได้ยึดถือหรือสำคัญเอาว่าสภาพอันนั้นเป็นตัวตนหรืออาตมอันแต่อย่างไร เป็นธรรมชาติล้วนๆ ที่ใครก็ไม่ควรยึดถือ เช่นเดียวกับสิ่งอื่นที่ได้ปล่อยวางมาแล้วโดยลำดับ สิ่งนี้มีอยู่เองแล้ว เมื่อเราพบเข้า เราก็ไม่ยึดถือมันเท่านั้น ถ้าไปยึดถือเข้าใหม่อีก ก็ยังไม่ได้หลุดพ้นเด็ดขาด จะปล่อยวางอีกครั้งหนึ่ง สำหรับข้อนี้มีหลักพุทธภาษิตว่า “วางภาระหนักเสียแล้วไม่จับฉวยเอาสิ่งอื่นขึ้นมาถือเป็นการะอีกต่อไป ถอนตัณหาเสียได้พร้อมทั้งรากเหง้า ก็เป็นผู้ดับเย็นสนิท” และสำหรับการปฏิเสธทุกๆ สิ่ง ว่ามิใช่อัตตาหรือควรถือว่ามันเป็นอัตตานั่น มีพุทธภาษิตว่า “ธรรมหรือสิ่งทั้งปวงมิใช่อัตตา” และว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นสิ่งที่ไม่ควรเข้าไปยึดถือเอา” และคำว่า ธรรม ย่อมหมายถึงทุกๆ สิ่ง ทั้งที่เป็นประเภทที่มีสิ่งอื่นปรุงแต่งขึ้น และประเภทที่มีอยู่ได้เองโดยไม่ต้องมีอะไรปรุงขึ้น เช่น พระนิพพาน หรือสภาพอันเป็นที่ดับสิ้นของความทุกข์นี้ด้วย

กล่าวโดยเฉพาะ มติแห่งอุปนิสัยที่มีอาตมอัน และบรรยายลักษณะไว้เป็นอสังขตะคล้ายกับนิพพานของพุทธศาสนา ทั้งนี้ก็เพราะว่าปรัชญาสายนี้ ได้โตมาตามหลักที่ถือว่าต้องมีตัวเรา เมื่อค้นพบเป็นครั้งแรกว่า กายกับใจนี้ไม่ใช่ตัวเราเสียแล้ว ก็อัสจรรยและกระตือรือร้นว่า ถ้าดังนั้นตัวเราอยู่ที่ไหนแล้ว ก็การที่หาว่าร่างกายและใจมิใช่ตัวเรานั้น ก็เพราะมันเป็นเพียงของที่ถูกปรุงขึ้นจากส่วนย่อยๆ ต่างๆ และเป็นมายาเกิดมาจากสิ่งอื่น การค้นหาต่อไปจึงมีประเด็นหนักไปในทางที่ว่า อะไรเล่าคือตัวเราหรืออาตมอัน ต่อมาค้นไปพบธรรมประเภทที่เป็นอสังขตะ ซึ่งอาจทราบได้

แม้โดยอนุमानว่า มันมีลักษณะตรงกันข้ามจากร่างกายและใจ ซึ่งเป็นมายาทุกๆ อย่าง และสิ่งที่ว่านี้มีอยู่ในที่ทั่วไป เพราะว่าอาจค้นพบได้ในที่ทุกแห่ง จึงปลงความเชื่อลงอย่างเด็ดขาดว่า นี่แล้วคืออาตมันหรือตัวเรา “ตัวเราอย่างใด ท่านก็เป็นอย่างนั้น พรหมอย่างใด เราก็คืออย่างนั้น” ซึ่งหมายความว่าเรามีตัวเราตัวเดียวกันหรืออย่างเดียวกัน พรหมนั้นหมายถึงอาตมันในที่ทุกแห่งนั่นเอง มติดันนี้คล้ายกับพุทธศาสนาที่สุด ต่างกันก็แต่ว่าเขามีตัวอาตมันเป็นผู้ถูกสิ่งต่างๆ เช่น ฎกโลกิยธรรมเป็นต้นหุ้มห่อเอา และในที่สุดหลุดออกมาได้ จิตเป็นผู้รู้จักอาตมันที่หลุดออกมาแล้ว ส่วนพุทธศาสนา ไม่มีตัวอาตมันเช่นนั้น มีแต่จิตที่ถูกกิเลสหุ้มห่อ และหลุดพ้น และจิตรู้จักตัวมันเองว่าพ้นแล้ว (คือไม่มีตัวเรา หรืออาตมันไหนอีกเป็นผู้หลุดพ้น) และหลุดพ้นหมายถึง มันพบกับนิพพาน ซึ่งและแล้วจิตเองจะได้ดับความรู้สึกว่ามีตัวเองสนิทไป ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นได้อีก (มิใช่มีอาตมันเป็นตัวคงอยู่ตลอดอนันตกาล เหมือนมติของอุปนิษัท)

ตามหลักแห่งพุทธศาสนา ตัวเราที่แท้จริงนั้นไม่มี มีแต่สมมติเรียกกันขึ้นเองตามอำนาจสัญญาตญาณของสัตว์ที่ยังมีอวิชชา คือ ความไม่รู้จักสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงตลอดเวลาที่พูดกันว่า เรา เขา นายนั้น นายนี้ แม้ที่สุดแต่ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ตนเป็นที่พึ่งของตน” ดังนี้ก็ดี ย่อมหมายความว่าตนแห่งมายานี้เท่านั้น เพื่อให้ตนแห่งมายานี้ รับผิดชอบต่อตัวเอง ตัวเราโดยสมมติหรือมายานี้ คือความลุ่มหลงๆ ขึ้นมาด้วยอำนาจความประชุมพร้อมกันของสิ่งหรือธรรมประเภทที่เป็นตัวเหตุ และที่เป็นตัวปัจจัยสนับสนุน ถ้าจะถามว่า เหตุอันแรกที่สุดนั้นมาจากไหนเล่าเช่นนี้ ก็เป็นปัญหายุ่งยากเช่นเดียวกับที่ถ้าเราจะถามพวกอุปนิษัทว่า ก็อาตมันนั้นมาจากไหนเล่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่เคยเหตุอันแรกนั้นไป จัดว่าเป็นสิ่งที่เกินไปกว่าสิ่งที่ควรจะรู้เสียแล้ว เรารู้เพียงเท่าที่จะทำความทุกข์ที่ลุกขึ้นมาให้ดับสนิทไปได้ก็พอ แต่คำตอบที่ง่ายที่สุดเราพอจะหาได้ว่า ความมืดมืด เพราะไม่มี ดวงอาทิตย์ ดวงดาว และอื่นๆ ทั้งหมดในสากลจักรวาลนี้ ซึ่งมันมีอยู่เองตามธรรมชาตินั้น มันมาจากไหนเล่า สมมติว่าถ้าอย่างมีอะไรทั้งหมดในโลกนี้ ให้มีแต่ความว่างอย่างเดียว แล้วความมืดเพราะไม่มีแสงสว่างนั้นเรารู้ไม่ได้ว่ามันมาจากไหน ข้อนี้ฉันใด ความมืดในทางจิตคืออวิชชา หรือสภาพอันปราศจากความรู้ก็ฉันนั้น เราได้แต่เพียงว่า ถ้ามันไม่มีความรู้ มันก็ต้องว่างจากความรู้หรือไม่รู้ และสภาพอันนี้เอง เป็นเหตุอันแรกที่สุดของสิ่งทั้งปวงบรรดาที่วิวัฒนาการออกมาเป็นสิ่งนั้น สิ่งนี้ขึ้นมา ซึ่งมีกาลเวลาเป็นส่วนช่วยอันสำคัญส่วนหนึ่งด้วย

วิญญานที่หลุดแล้วจากการหุ้มห่อของอวิชชาจึงสามารถเป็นผู้นำของวิญญานอื่นๆ ที่ยังไม่หลุด และนำไปสู่ความหลุดจากอวิชชาอันเป็นกรงขัง หรือแดนจำกัณฑ์ของวิญญานที่ยังมีตนมันนั่นเอง

พุทธทาส

๑๐ พ.ค. ๒๔๘๕

ปัญหาที่ยาก

เกี่ยวกับการถือพระรัตนตรัย

คำว่า พระไตรรัตน์ หรือพระรัตนตรัย ซึ่งแปลว่า แก้วทั้งสามนั้น ในวงพุทธศาสนาเรา ใช้หมายเอาวัตถุที่สำคัญที่สุดสามอย่าง คือ พระพุทธเจ้า, พระธรรม, พระสงฆ์, ที่ได้เรียกว่า แก้ว ก็เพราะว่า ใครมีไว้ด้วยความรู้จักหรือเข้าใจ ย่อมจะนำความอึดเอิบมาสู่ผู้นั้น เช่นเดียวกับผู้ที่รู้จักค่าของเพชรพลอย มีเพชรพลอยก็อึดเอิบว่าตนเป็นผู้ร่ำรวย และมีความสุขดุจกัน. แต่ไม่ได้หมายความว่ามิใช่ว่าอย่างกะไก่ได้พลอย แห่งนิยายอิสป.

เมื่อสังเกตตามที่เรารับถือกันอยู่ในทุกวันนี้ ดูเหมือนว่า สิ่งที่เราเรียกว่า พระรัตนตรัยนั้น ถูกแบ่งออกเป็นสองประเภทเสียแล้ว ทั้งที่ผู้แบ่งเองก็ไม่รู้สึก, จึงเกิดมีพระรัตนตรัยชนิดที่เป็นส่วนเปลือกผิว และพระรัตนตรัยที่เป็นเนื้อแท้ขึ้น. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม นับว่าเป็นคุณประโยชน์ด้วยกันทั้งสองอย่าง, ทั้งนี้ก็เพราะว่าคนเรามีทั้งโง่ และฉลาด ทั้งที่ชอบหลงตัวเองและไม่ชอบ จึงเป็นอันว่า เปลือกของพระรัตนตรัยนั้น มีไว้สำหรับเด็กๆ หรือผู้ใหญ่ที่มีมันสมองอย่างเด็ก, แต่ต้องยอมให้เขาเรียกว่าองค์พระรัตนตรัยเหมือนกัน จะเรียกว่า เปลือกพระรัตนตรัยไม่ได้เป็นอันขาด. ส่วนเนื้อแท้ของพระรัตนตรัยนั้น เรามีไว้สำหรับผู้ใหญ่ที่ลืมหืมตาแล้วโดยทั่วไป และโดยเฉพาะสำหรับผู้ที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ เหมือนกันกับพวกแรก เพราะว่า ผู้ที่เป็นพระอรหันต์เสียแล้ว ย่อมหาต้องการพระรัตนตรัยไม่.

ที่จัดเป็นส่วนเปลือกนั้น หมายถึงวัตถุ ที่ผู้มีปัญญาชั้นๆ เข้ายึดถือเอาว่าเป็นองค์พระรัตนตรัย สำหรับพระพุทธเจ้า เปลือกก็คือรูปกาย ที่เป็นเนื้อหนังของพระองค์นั่นเอง ตลอดจนมาถึงพระพุทธรูป พระบรมธาตุ แม้ที่สุดแต่ต้นโพธิ์ เป็นต้น, สำหรับพระธรรม ได้แก่ เสียงที่คนเราสวดพระธรรม ตูพระธรรม ตำราพระไตรปิฎก และวัตถุอื่นๆ ที่พากันกราบไหว้แทนพระธรรม สำหรับพระสงฆ์ ก็ทำนองเดียวกัน ได้แก่ รูปกายของผู้ที่บวชเป็นนักบวช ตลอดถึงสิ่งอื่น ซึ่งเป็นเครื่องหมายของนักบวช.

ที่เป็นส่วนเนื้อแท้นั้น หมายถึงตัวสิ่งนั้นจริงๆ อันนักศึกษาจะมองเห็นได้ด้วยปัญญาจักขุ; สำหรับพระพุทธเจ้า คือตัวปัญญา หรือความรู้ที่ทำให้เราหมดทุกข์ หมดเศร้าหมอง หมดสงสัย ร่าเริง เป็นสุขอันแท้จริงได้ ไม่ว่าจะเป็นตัวปัญญาที่มีอยู่ในพระพุทธเจ้าองค์นี้ หรือองค์ไหน ย่อมเหมือนกันหมด สำหรับพระธรรม หรือตัวความจริง หรือกฎอันยุติธรรมแท้ ของวิธีดับทุกข์บรรลุสุขนั้นๆ, อันพระพุทธเจ้าได้ค้นพบ. สำหรับพระสงฆ์ คือดวงปัญญาของผู้ที่ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว รู้แจ้งความพ้นทุกข์เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า แปรภกันเพียงที่ไม่ได้ค้นพบด้วยตนเอง เหมือนพระพุทธเจ้า หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งอย่างสั้นๆว่า ดวงจิตที่กำลังประกอบด้วยปัญญา เครื่องค้นพบความจริงอันประเสริฐโดยตนเอง นั่นเป็นพระพุทธเจ้า ตัวความจริงนั้น คือ

พระธรรม และดวงจิตของผู้ที่รู้ตามพระพุทธเจ้า กำลังประกอบด้วยปัญญาเป็นส่วนเครื่องพันทุกข์อย่างเดียวกัน นั่นเป็นพระสงฆ์ และพึงเข้าใจว่า นามว่า พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เหล่านี้เป็นคำซึ่งสมมติขึ้น เพื่อใช้เรียกสิ่งสำคัญทั้งสามนั้น และสมมติขึ้นโดยผู้ที่รู้จัก หรือเข้าใจในสิ่งทั้งสามนั้นเป็นอย่างดี.

ที่เป็นส่วนซึ่งยังรวมกันอยู่ คือที่ยังไม่ได้แยกเปลือกและเนื้อออกจากกัน ก็คือความที่สิ่งนั้นๆ ถูกเพ่งมองอย่างรวมๆ กันไปทั้งตัวจริงของสิ่งนั้น และวัตถุที่สิ่งนั้นเข้าตั้งอาศัย, เป็นการมองของผู้ที่อยู่ในระดับปานกลาง ไม่เพ่งไปแต่ฝ่ายรูปหรือฝ่ายนามเพียงด้านใดด้านหนึ่ง, เหมาะทั้งคนธรรมดาและคนฉลาดจะมองตามเห็นตามได้ง่ายๆ สำหรับการมองทำนองนี้ พระพุทธเจ้า ก็คือ องค์พระพุทธเจ้ารวมทั้งจิตใจ หรือปัญญาซึ่งแนบเนื่องอยู่ในกายนั้น, พระธรรม ก็คือตัววัตถุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง อันเป็นเครื่องสะดุดตาสะดุดใจคนผู้พบเห็น ช่วยให้เขาเข้าใจต่อกฎความจริงของความพันทุกข์ รวมทั้งตัวความจริงอันเขาจะพบได้โดยอาศัยสิ่งเหล่านั้น, แม้ที่สุดแต่ความจริงส่วนใดส่วนหนึ่ง ซึ่งเขาจะค้นพบได้ในการงานที่เขาเคยกระทำมาแล้ว หรือในการศึกษาปริยัติของเขาก็ตาม, และพระสงฆ์ ก็คือรูปกายพร้อมทั้งจิตอันบริสุทธิ์และปัญญาอันมีอยู่ในกายนั้น ของผู้ที่รู้ธรรม ตามอย่างพระพุทธเจ้า ตามที่รับปฏิบัติมาจากพระพุทธเจ้า โดยไม่ต้องค้นเอง.

ทั้งที่ความจริงนั้นมีอยู่ว่า เปลือกนั้นเป็นอย่างหนึ่ง เนื้อแท้เป็นอย่างหนึ่งก็ตาม เรามักเรียกสิ่งนั้นทั้งสองสิ่งรวมเป็นสิ่งเดียวกัน คือเรียกรวมทั้งเปลือกและเนื้อของมันว่า เป็นสิ่งนั้นๆ เช่น เราเรียกทั้งเปลือกและเนื้อของมันว่า ทูเรียน เป็นต้น หากให้ชี้ถึงคุณสมบัติ ที่ควรจะได้รับเกียรติเป็นเจ้าของชื่อมันแล้ว ใครก็ตามจะต้องชี้ที่เนื้อทูเรียน ซึ่งรับประทานได้นั่นเอง แต่เพื่อเข้าใจง่าย ๆ เราวมเรียกทั้งหมดนั้นว่า ทูเรียน ซึ่งแปลกว้างไปถึงต้นทูเรียนก็ได้ ปล่อยให้ผู้มีความคิดค้นหาหัวใจของคำว่า ทูเรียนเอาเอง และทุกคนแม้จะมีปัญญาคำเพียงไร เขาก็ย่อมอยากที่จะให้ส่วนที่กินได้นั้นแหละ เป็นหัวใจของคำว่า ทูเรียนแท้ ความเข้าใจของคนทุกคนย่อมลงรอยร่วมกันดังนี้ แม้ที่สุดแต่กระรอกกระแต ก็คงเหมือนกันหมด.

สำหรับพระรัตนตรัยนั้น หัวใจที่แท้มีเพียงอันเดียว หมายความว่า ทั้งสามนั้นเป็นอันเดียวกัน ตรงกันกับลักษณะเอกานุภาพของ Trinity ของคริสต์ศาสนา, ของที่ว่ามีสิ่งเดียวนั้น คือพระธรรม คนเป็นพระพุทธเจ้าได้ ก็เพราะพระธรรมซึ่งมีอยู่ในตน และตนค้นพบด้วยตน พระธรรมคือสภาพที่มีอยู่เองทั่วไป ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ไม่เป็นอดีต อนาคต หรือเป็นปัจจุบันกะไรได้, เพราะเป็นเพียงตัวกฎความจริงที่ครอบงำโลกอยู่ โดยทั่วไปเท่านั้น เข้าไปสิงอยู่ในบุคคลผู้ใด ผู้นั้นก็แปรรูปจากเดิมทันที, พระสงฆ์เล่า เป็นพระสงฆ์ขึ้นมาได้ ก็เพราะพระธรรมที่ตนน้อมนำมาใส่ตนตามวิธีที่พระพุทธเจ้าสอนให้ เช่นกับที่พระองค์ทำแก่พระองค์เอง, จึงไม่มีอะไรแตกแยกออกไปจากกันได้ ทั้งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยหัวใจ.

แต่เพื่อให้เห็นชัดเจน เข้าใจง่าย ยึดถือเอาได้ง่ายๆ สำหรับผู้ที่เข้ามาถือพระรัตนตรัย ซึ่งยังใหม่อยู่, จึงมีการแยกชี้ให้เห็นชัดๆ เป็นสามอย่าง, ให้แตกต่างกันออกไป โดยวัตถุที่ตั้ง อันเป็นฝ่ายรูปธรรม (Material) ทั้งสามสิ่งนี้เป็นอันเดียวกันโดยความจริงอันสูงสุด (Ultimate Truth) และแม้จะได้แยกออกเป็นสามอย่าง เพื่อให้เป็นการง่ายแก่ผู้ที่ยังใหม่ ในการที่เข้ามาจับถือชั้นหนึ่ง แล้วก็ตาม นั้นยังไม่เพียงพอ, ยังต้องมีการแสดงด้วยเปลือกเป็นครั้งแรก แสดงด้วยเนื้อแท้ เป็นชั้นหลัง อีกชั้นหนึ่งด้วย, เพราะฉะนั้น กว่าเราจะมี การเข้าใจในพระรัตนตรัย โดยผ่านเปลือกเข้าไปถึงเนื้อ แล้วรู้จักทำเนื้อทั้งสามนั้นให้รวมเป็นอันเดียวกันได้ เป็นตัวพระธรรมตัวเดียว, ตัวซึ่งมี รัศมีแผ่ซ่านครอบงำทั่วโลก อยู่คู่กับโลก มีอานุภาพบันดาลให้สิ่งทั้งหลายเป็นไป ตรงตามกฎแห่งความจริงอย่างเดียวนั้น มันไม่ใช่สิ่งที่เราคนเราโดยทั่วไป จะทำได้ง่ายๆ เลย.

"ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นไม่เห็นตถาคต, ทั้งที่แม้ว่าเขาจะจับมุมจิ๋วของเรา เทียวไปไหนไปด้วยกันทุกวันก็ตาม" นี่เป็นพระพุทธานุญาต ที่ตรัสแก่พระวัคคิ อันแสดงเนื้อความว่า ผู้ที่เห็นเปลือก (คือร่างกาย) ของพระองค์นั้น หาชื่อว่าเห็นพระองค์ไม่ ผู้ใดเห็นธรรม (คือสิ่งที่ทำพระสิทธิารถให้กลายเป็นพระพุทธเจ้า) ผู้นั้นจึงจะชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า, โดยนัยนี้ เราจะเห็นได้ชัดทีเดียวว่า การที่จะเห็นธรรมนั้น มันมีทั้งเห็นเปลือกและเห็นเนื้อแท้จริงๆ แม้การเห็นพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นส่วนที่ได้กระจายออกไปจากตัวพระธรรม ก็เช่นนั้นดั่งกัน. การที่พระองค์ตรัสว่า **"ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต, ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรม"** ดังนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้ากับพระธรรมเป็นอันเดียวกัน ส่วนรูปกายนั้น ไม่ใช่ทั้งธรรม และตถาคต, เป็นเพียงเปลือกของธรรมหรือของตถาคต การเห็นเปลือก และเห็นเนื้อแท้ จึงไม่ใช่อันเดียวกัน และแยกกันได้อย่างเด็ดขาด.

แต่แม้ว่า การเห็นเปลือกกับเห็นเนื้อ จะเป็นคนละอันเช่นนั้นก็ตาม, ในวงศีลธรรมแห่งพระพุทธศาสนาต้องมีคู่กันทั้งเห็นเปลือก และเห็นเนื้อ. และในส่วนตัวพระธรรมเอง ก็ต้องมีทั้งเปลือก และเนื้ออาศัยกัน จึงจะเป็นประโยชน์แก่โลกได้, หน้าที่ของเราทั้งหลายจึงมีว่า เราจะต้องเห็นให้ถูกให้ตรงตามที่เป็นจริง เป็นอย่างๆ ไปเท่านั้นเอง. ถ้ามีฉะนั้น ก็จะเกิดการแก่งแย่ง หรือดูหมิ่นกันขึ้น เพราะต่างฝ่ายต่างจะถือกันว่า ฉันเห็นถูก ท่านเห็นไม่ถูก ซึ่งล้วนแต่มีเหตุผลกันคนละทาง ทั้งสองฝ่าย.

ข้อที่ว่า จำเป็นจะต้องมีทั้งเปลือกและเนื้อนั้น คิดดูง่ายๆ ก็เห็นได้ว่า ถ้าหากว่าความหวานไม่อาศัยน้ำอ้อย หรือน้ำตาล เป็นที่ตั้งอาศัยแล้ว มันจะปรากฏแก่ลิ้นมนุษย์ได้อย่างไร, ถ้าไม่มีตุ้มหรือขวดใส่ เราจะเก็บน้ำไว้ได้อย่างไร, แม้ที่สุดแต่การที่เราจะเก็บมังคุดไว้รับประทาน มันจะเป็นไปไม่ได้เลย ถ้าจะปอกเปลือกออกทิ้งเสียก่อนแล้วเก็บเนื้อล้วนๆ ไว้

เด็กๆ ไม่รู้แม้แต่เพียงว่า ในตัวเองมีสิ่งซึ่งเขาเรียกว่า จิตอันเป็นนามธรรม, จึงไม่อาจรู้จักตัวปัญญา หรือตัวความบริสุทธิ์ซึ่งเราจะบอกว่าเป็นองค์พระพุทธเจ้าที่แท้. แต่ถ้าบอกว่าองค์

พระพุทธเจ้า ซึ่งมีประวัติเป็นเช่นนั้นๆ หรือจะชี้ที่พระพุทธรูปสำคัญๆ ในโบสถ์ ว่าเป็นพระพุทธเจ้าไปก่อน ก็ยังเป็นการดีกว่าที่จะไม่บอกให้ยึดถืออะไรไว้เสียเลยอยู่นั่นเอง. สำหรับผู้ใหญ่ที่ไม่มีการใช้ความคิดนึก ก็ไม่ต่างอะไรกันกับเด็ก จึงจัดเป็นเด็กในที่นี้ด้วย. เมื่อเป็นผู้ใหญ่มีความคิดนึกขึ้น ก็จะค่อยรู้จักสิ่งที่เป็นประเภทนามธรรมมากขึ้น อันจะเป็นหนทางให้เขารู้จักพระพุทธเจ้าตัวจริงได้เอง; เช่นเดียวกับที่เมื่อเขาโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ยอมเข้าใจคำว่า "การมีลูกเมีย" ได้ดีกว่าเมื่อยังมีอายุ ๔-๕ ขวบ ฉะนั้นเหมือนกัน, แม้ไม่มีใครบอกเล่า, เป็นเพียงเขาใช้ความสังเกต หรือการศึกษาประเภทที่เป็นภายในอยู่เสมอ.

เมื่อเล็กๆ คนเราเหมาะที่รับคำบอกอย่างง่าย ๆ สำหรับจะได้เชื่อ เพื่อป้องกันตัวเองไม่ให้เกิดไปฝ่ายต่ำ, ขณะนั้นเราไม่ต้องการเหตุผล เพราะเรายังไม่มีความคิดนึกในทางเหตุผล, ขึ้นให้เหตุผล หากเข้าก็จะเห็นเป็นเข้าซึ่งยุ่งยาก เลยไม่เกี่ยวข้องเอาเสียทีเดียว. การให้เด็กๆ รับถือพระรัตนตรัย เพื่อเป็นพุทธมามกะก็อยู่ในกฎความจริงอันนี้ เราจึงจำเป็นต้องมีการถือประเภททั้งเปลือกเข้าไปในวงแห่งศีลธรรมของเราด้วย เพราะต้องการให้เด็กทุกคนถือพระรัตนตรัย เพื่อย้อมน้ำใจไปเสียตั้งแต่แรก. ในครั้งพุทธกาลไม่ปรากฏว่า มีการเกณฑ์ให้ถือพระรัตนตรัย ทั้งที่ผู้นั้นยังไม่รู้จักว่า พระรัตนตรัยคืออะไร แม้จะเป็นผู้ใหญ่แล้วก็ตาม. เขาถือของเขาเอง และเปล่งวาจาปฏิญาณตนเป็นผู้ถือพระรัตนตรัยออกมาจากหัวใจของเขาเอง จึงไม่จำเป็นต้องมีการถือประเภททั้งเปลือกซึ่งตรงกับความต้องการของเราในบัดนี้. อันเราทราบกันอยู่ดีแล้วว่า หากไปในทางประเพณีมิใช่เป็นไปเองตามอำนาจจิตใจ. เพราะฉะนั้น การถือ หรือการได้อานิสงส์ของการถือ หรือการประพฤติศีลธรรมนั้น จึงเกิดเป็นมีสองอย่างขึ้นตาม คือได้อานิสงส์ชนิดที่เป็นประเพณีอย่างหนึ่ง อานิสงส์อันแท้จริงอย่างหนึ่ง, เท่าเทียมกันกับการถือ.

ความจริง เนื้อแท้ของพุทธศาสนานั้น เป็นฝักฝ่ายของเหตุผล หรือปัญญา หรือปรัชญา คือเป็นสิ่งที่เหมาะสำหรับคนพวกฉลาด. เช่น การรับถือพระรัตนตรัย ก็ถือกันเฉพาะผู้ที่รู้จักพระรัตนตรัย แล้วด้วยปัญญาอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง ถูกต้องตามตามที่เป็นอย่างจริงเท่านั้น, ครั้นมาบัดนี้ เราต้องการให้แปรรูปมาเป็นศาสนาทั่วไป คือเป็นศีลธรรม (Moral) สำหรับทุกๆ คนถือ ถือทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งโง่ ทั้งฉลาด หรือปานกลาง, ตัวศาสนาที่เราจะถือและวิธีถือของผู้ถือก็จำเป็นอยู่เองที่จะต้องแปรรูปไปจากเดิม เพื่อผลอันกว้างขวางที่เราต้องการนั้น.

เมื่อเหตุภายในหรือความจริงเปลี่ยนไปดังนี้ แต่ข้างภายนอกไม่ได้เปลี่ยนไปให้เหมาะสมกัน ก็เกิดการแก่งแย่งโต้เถียงแย้งกันขึ้นในหมู่นักคิดค้น, และเกิดการถืออย่างมกมายไร้ประโยชน์ขึ้นในหมู่ผู้ที่ไม่รู้จักถือให้ทะลุเปลือกเข้าไปหาเนื้อแท้ และทำให้เข้ากันไม่สนิทในระหว่างชนสองพวกนี้, การถือพระรัตนตรัย ซึ่งจุดประสงค์ เพื่อเป็นยานพาหนะเข้าถึงพระนิพพาน เปรียบประดุจพวงแพสำหรับข้ามมหาสมุทร ก็กลับกลายเป็นถูกจับขึ้นใช้แทนอาวุธ สำหรับปราบปรามกันให้พ่ายแพ้ก่อนแต่จะออกเดินทางนั่นเอง. พวกหนึ่งมีความรู้สูงและอวดดีก็เหยียดและแสดงอาการขะแขยงต่อความรู้ และการถือของอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นพวกมีความรู้ต่ำ แต่ถืออย่างยึดมั่นถือมั่น ยอมตาย

กับพระรัตนตรัย ทั้งที่ไม่ต้องรู้ว่าพระรัตนตรัยนั้นคืออะไรมากไปกว่าที่เขาว่าๆ กันตามศาลาการเปรียญของบุคคลผู้ถือสืบๆ กันมาแต่โบราณเท่านั้น. ในยุคแรกๆ โน้น ปรากฏในพระบาลีว่า ผู้ที่หลงใหลในพระรัตนตรัยเกินขีดไปก็มีอยู่บ้าง พวกนี้เรียกว่า มุทุปสันหา, ยอมถวายเมถุนธรรมแก่ภิกษุบางรูป ที่เข้าไปหลอกลวง เมถุนเป็นของหายากสำหรับภิกษุ ถ้าถวายจะได้บุญมาก ดังนั้นก็มี. นั่นก็เพราะความรักพระรัตนตรัย ผิดเนื้อที่แท้ ถูกเปลือกนอก และที่ปลอมด้วย. คนชนิดนี้ ถ้าจะเทียบกับในบัดนี้ ก็เห็นจะเท่ากันกับพวกที่ยอมเอาทองหุ้มเจดีย์ หรือทั้งที่เห็นอยู่ว่าเขาต้องเอาไปเททิ้ง เพราะมากมายเหลือเฟือ ก็ยังจะถวายอาหารให้วัดนั่นเอง แม้ว่าจะมีเพื่อนบ้านกำลังอดจวนตายกันอยู่, ลงทุนน้ำมันเชื้อเพลิง จตุบูชาพระพุทธรูปหรือเจดีย์อย่างรุ่งโรจน์สว่างไสว ทั้งที่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน บางเหล่ากำลังทนลำบากอยู่ในที่มืด เพราะความขาดแคลนและ ฯลฯ. นี่มิใช่บุคคลประเภทนั้นจะไม่รู้เสียทีเดียวว่า การทำประโยชน์ช่วยเหลือผู้อื่นนั้นเป็นความดี. แต่เป็นเพราะเขาเห็นว่า การที่เขาทำเช่นนั้นๆ เป็นการทำต่อพระรัตนตรัย, ส่วนที่จะมาเจือจานแก่คนยากจนเหล่านี้ไม่คุ้มกัน เพราะไม่ใช่พระรัตนตรัยหรือเนื่องกับพระรัตนตรัยตามทรรศนะของเขา.

นี่แหละ, เราจะเห็นได้ว่า การเหี้ยมบริบูรณ์กับกรรมงายนั้นแม้จะต่างกันตรงกันข้าม มันก็เป็นผลร้ายด้วยกันทั้งสองฝ่าย. แต่ถ้าเพ่งลงไปให้ละเอียดอีกสักหน่อยแล้ว จะพบว่ากรรมงายเสียอีกยังจะได้เปรียบ เพราะคนงมยงายนั้น อย่างไรเสียก็ช่วยกันบำรุงศาสนาไว้โดยเปลือก, ส่วนคนเหี้ยมบริบูรณ์ จะไม่ได้เสียเลย ทั้งโดยเปลือก และโดยเนื้อ ส่วนมากมักเป็นพวกขี้เกียจและเห็นแก่ตนด้วย บางทีก็ทำนาบนหลังคนงมยงายนั่นเอง.

เมื่อเราต้องการจะให้เป็นไปอย่างถูกต้อง น่าชมชื่นใจจริง ๆ ก็ควรที่จะถือพระรัตนตรัยด้วยการลืมหูลืมตา ค่อยๆ ปอกเปลือกออกทั้งเสียคราวละเล็กละน้อย จนในที่สุดก็เข้าถึงเนื้อแท้ได้ตามลำดับๆ เช่นเดียวกับการปอกมะพร้าว ปอกเปลือกแข็งออก, ปอกเปลือกอ่อน, แล้วค่อยๆ กลางจนได้บริโภคเนื้อใน หรือคั้นเอาน้ำกะทิออกมาได้ฉนั้น. ถ้าเรากำลังเกาะอยู่ที่เปลือกก็ต้องรู้ว่าเราเกาะ เพื่อจะเจาะให้ทะลุเข้าไปข้างใน ไม่ใช่ต้องการเปลือก เช่นเดียวกับที่เราไหว้พระพุทธรูปนั้น มิใช่เพื่อแลกกับการได้ไปสวรรค์ หรือขอให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามที่เรต้องการเป็นต้น, ซึ่งเป็นเพียงการหลอกตัวเอง ให้สบายใจด้วยการที่ได้ทำความเชื่อมั่นของตัวเองเท่านั้น. นักสอนศาสนาบางคนสอนแต่ท่อนเดียวว่า ความสบายใจเป็นบุญ หรือบุญเป็นชื่อของความสบายใจ, ไม่สอนเลยไปถึงว่า เราควรคิดหรือเข้าใจอย่างไรต่อไป. การได้สบายใจเพราะเพียงแต่ได้ไหว้พระพุทธรูปเช่นนั้น ยังไม่ใช่ของแน่นอนหรือถึงที่สุด, ถ้าเราเชื่อลัทธิอื่น เราอาจไหว้สิ่งอื่นก็ได้ ซึ่งจะได้บุญ หรือความสบายใจนั้นเท่าๆ กัน. แต่สิ่งที่พระพุทธรเจ้า หรือพระรัตนตรัยจะให้แก่เรานั้น สูงกว่านั้นมากนัก. ถ้าเราดีใจเพราะยึดถือเอาที่เปลือกบุญที่ได้มันก็ยังเป็นชนิดทั้งเปลือก เช่นเดียวกับที่ผลไม้ยังไม่ค่อยเปลือกออกไม่ได้, มีความดีใจเพียงแต่ว่า เรามิ! เรามิ!! เท่านั้นเอง.

เราจะไหว้พระรัตนตรัย หรือเข้าถึงตัวพระรัตนตรัยได้ในที่ทุกแห่ง ไม่เฉพาะแต่ในโบสถ์. แต่ที่เราทำเช่นนั้นไม่ได้ก็เพราะว่า แม้ที่ชนิดที่ทั้งเปลือกเราก็ยังไม่อาจถือเอาได้อยู่นั่นเอง. สมาชิกที่เดิน

ไปโบสถ์เป็นแถวๆ ก็เพราะเกรงกฎวัด หรือกฎโรงเรียน. ใครไม่ถูกไล่ออกจากวัด จากโรงเรียน, หรืออย่างน้อยที่สุดก็ยังเกรงใจครูบาอาจารย์; แม้ผู้ที่สมัครไป สมัครไหวด้วยตนเอง ส่วนมากก็เป็นเพราะความกลัวหรือความคิดสั้นๆ ว่า มันควรจะทำหรือจะต้องทำไปเท่านั้น, แทนที่จะได้ความชุ่มชื่นใจอันแท้จริง กลับได้มาเพียงเครื่องปลอบตัวเองว่า เห็นจะไม่ตกนรกแน่แล้วเท่านั้น. เราจะมองเห็นได้ชัดทีเดียวว่านั่นยังไม่เพียงพอ. ยิ่งสำหรับบางหมู่บางคณะทำการไหว้พระสวดมนต์ เพียงเพื่อจดลงสำหรับรายงานผู้ใหญ่เพื่อหาความชอบขึ้นไปเป็นลำดับด้วยแล้ว ก็ยิ่งจะห่างออกไปอีกมาก เพราะทำเพียงเพื่อให้คนนอกสรรเสริญ มีดีอยู่บ้างก็ดีกว่าผู้ที่ไม่ทำเสียเลย ทั้งโดยกายและโดยใจ. แต่นั่นเป็นการเข้าถึงบ้างเพียงเปลือกชั้นนอกเท่านั้นเอง เป็นอย่างมาก.

แท้จริง เครื่องหมายแทนองค์พระรัตนตรัย เช่นพระพุทธรูปเหล่านี้ ในเมื่อเราทำถูกวิธี, คือทำให้เป็นเหมือนเครื่องแวดล้อมข้างนอก ที่จะผลักเราเข้าสู่ภายในเรื่อยไปไม่รู้จักหยุดหย่อนแล้ว ก็จะเป็นคุณประโยชน์อย่างใหญ่หลวง, คือเราจะถึงพระรัตนตรัยจริงๆ เมื่อเราเหลือบเห็นพระพุทธรูป เราจะต้องมีความรู้สึกว่า ความดีที่สุด ก็คือการทำตนให้อิสระเหนือความทุกข์ เหมือนบุคคลผู้เป็นเจ้าของอนุสาวรีย์อันนี้ (คือพระพุทธรูป), และว่า อนุสาวรีย์เองเป็นพยานเครื่องยืนยันว่า การทำเช่นนั้น ไม่นอกเหนือไปจากวิสัยมนุษย์จะพึงทำได้ เพราะพระพุทธรูปนี้ คือรูปคนๆ เรายี่เอง. พระพุทธรูปนี้มีไว้สำหรับเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนผู้พบเห็นให้รู้สึกว่า วิธีที่มนุษย์จะชนะความทุกข์ทนหม่นหมองนั้น มีอยู่แน่ๆ คล้ายๆ กับว่าพระพุทธรูปนั้น มีวิญญาณของพระพุทธรูปเจ้าสิงอยู่ในนั้น เพื่อคอยเตือนเราว่า "เจ้าจงทำตามอย่างที่เราทำมาแล้วเถิด" ความจำหมายในเรื่องความเข้าใจโดยอนุমানหรือเปรียบเทียบ, หรือเคยรู้เคยชิมมาจริง ๆ ในรสแห่งพระธรรม คือความชุ่มชื่นเยือกเย็นแห่งใจนั้น ควรจะเรียกมาสู่ความรู้สึก หรือซ่อมความจำนั้นให้แจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งขึ้น ทุกคราวที่เราสบตาต่อพระพุทธรูป, คนที่เป็นบ้าเพราะตื่นตกใจกลัวอะไรบางอย่าง ถ้าจะมีใครคอยเอาภาพหรือสิ่งที่น่ากลัวนั้น คอยติดหรือขูให้เห็นอยู่เสมอ ไม่ว่าจะไม่เหลือบตาไปทางใดแล้ว, ก็มีแต่จะทำให้เขาบ้าหนักขึ้น หรืออย่างน้อยที่สุดก็ไม่รู้จักหายบ้า; ก็เมื่อฝ่ายซ้ายยังเป็นได้ถึงเช่นนั้นแล้ว ทำไมพระพุทธรูปซึ่งมีอยู่ทั่วไปจะไม่ช่วยให้ความรู้สึกที่ตึงต้าม อันมีอยู่บ้างแล้วในใจเรานั้นหลุกกระพือยยิ่งขึ้นไปได้เล่า, หรืออย่างน้อยจะไม่ช่วยพยุงเราไว้ให้อยู่ในระดับนั้นเสมอ. เมื่อเรารู้สึกตัวว่าเราดีขึ้นแล้ว หรืออย่างน้อยที่สุด เราไม่ได้เลวลงดังนี้, นั่นแหละ คือบุญหรือความชุ่มชื่นใจอันได้จากการไหว้พระพุทธรูปแทนองค์พระพุทธรูปเจ้า, และเป็นบุญอันแท้จริง. ไม่ต้องปรารภหรือเกี่ยวเนื่องกับคนนอก เราก็ทำของเราเองได้.

ดวงจิตของเราเท่านั้น ที่สามารถชำระตัวเองเข้าไปจนถึงองค์พระรัตนตรัย โดยผ่านทะลุทางพระพุทธรูปหรือตัววัตถุอันเป็นพุทธานุสาวรีย์อื่นๆ; หรือโดยไม่ต้องผ่านอะไร เพราะสร้างขึ้นในดวงใจของเราเอง ไม่ว่าในสถานที่ไหนก็ได้. ถ้าเราสามารถ, เราอาจสร้างขึ้นได้ แม้ในโรงละคร. สร้างตัวปัญญา อันเป็นเครื่องช่วยกระชากเราออกมาเสีย จากกองเพลิงแห่งทุกข์และกิเลส.

ดังกล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ เราจะเห็นได้ว่า การถึงพระรัตนตรัยนั้น ก็คือการที่จิตของเราได้สัมผัสกันเข้ากับความแจ่มแจ้ง, ความบริสุทธิ์สะอาด. ความสุขที่เยือกเย็นเป็นธรรมชาติ อันได้แก่ตัวพระธรรม ซึ่งมีอยู่ในจิตของพระพุทธเจ้าหรือพระสงฆ์ หรือที่ทำบุญให้กลายเป็นพระพุทธเจ้าหรือพระสงฆ์ไปนั่นเอง. ศิลปะอันนี้ไม่ยากสำหรับผู้ใดที่เคารพหรือเชื่อตรงต่อตัวเอง, (ไม่ต้องพูดถึงต่อประชาชน, เพราะผู้เชื่อตรงต่อตนเอง, ย่อมเชื่อตรงต่อประชาชนเป็นธรรมดา) แต่ยากยิ่งนักสำหรับผู้ที่ยังตรงกันข้าม; เพราะฉะนั้น เรากล่าวได้ว่าไม่ยาก และทั้งไม่ย่ำด้วย. ผู้เชื่อตรงต่อตนเอง จะต้องทะลุเปลือกเข้าไปเป็นชั้นๆ โดยเร็วเป็นแน่, แม้จะเป็นชั้นอ่อนปัญญา ก็ยังได้รับความชุ่มชื้นสบายใจชนิดที่สะอาดหมดจดแท้. คนเชื่อตรงแม้ไม่ ก็พบความบริสุทธิ์เร็วกว่าคนคดโกง แม้จะแสนฉลาดหาตัวจับไม่ค่อยได้, ทางโลกคนฉลาดตบตาคนได้, แต่ทางธรรม คนฉลาดจะตบตาพระธรรมไม่ได้. คนฉลาดทางโลกเช่นนี้ จะต้องอบตัวอยู่กับความสกปรก จนกว่าจะเข็ดหลาบ กลายเป็นคนเชื่อตรงเสียก่อน จึงจะเข้าถึงความบริสุทธิ์ หรือพระธรรมนั้นได้.

ขอท่านผู้อ่านทั้งหลาย จงหาความเชื่อตรงต่อตัวเองไว้เป็นทุนให้เต็มทีเถิด อย่าคำนึงถึงว่า ท่านเป็นผู้โง่เขลาอย่างไรเลย: เพราะความสุขที่บริสุทธิ์นั้น มีไว้สำหรับคนเชื่อตรง, ความเชื่อตรงนั้นจะช่วยเป็นรอกแม่แรง ดึงตัวท่านเข้าหาความบริสุทธิ์ ขยับเข้าไปทีละนิดๆ โดยอาการที่ความชั่วร้ายจะมาจู่ไปนอกทางไม่ได้ และข้อสำคัญอันหนึ่ง ที่ท่านจะต้องเห็นอย่างแจ่มแจ้งอยู่เสมอ นั่นคือเราจะมุ่งเฉพาะความสุขที่บริสุทธิ์บริบูรณ์, จะเป็นนักปราชญ์หรือไม่ เป็นผู้สามารถหรือไม่ เป็น, ใครจะเลื่อมใสหรือไม่เลื่อมใส นั่นไม่เป็นปัญหา!

ขอท่านทั้งหลาย จงชำระปัญหาที่ยากอันเกี่ยวกับการถือพระรัตนตรัยดังว่ามานี้ ให้สะอาดหมดจด หรือสะอาดหมดจดยิ่งขึ้นได้สมประสงค์โดยเร็วเถิด. ข้าพเจ้าขอจบการบรรยายนี้ด้วยถ้อยคำ ซึ่งจะชักชวนให้ท่านพยายามยิ่งขึ้นทางกาย วาจา ใจ จนครบบริบูรณ์ ด้วยความบากบั่นมั่นคงแท้ทุกคน คือคำว่า:-

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องจูงใจ.

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถือเอาพระธรรมเป็นเครื่องจูงใจ.

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถือเอาพระสงฆ์เป็นเครื่องจูงใจ.

เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า ใครจะเป็นที่พึ่งให้แก่ใครไม่ได้, แม้แต่พระตถาคตเอง. ทุกคนต้องพึ่งตัวเอง, เพราะตนเป็นที่พึ่งของตน

พระตถาคตเจ้าทั้งหมดทั้งสิ้น เป็นผู้ชี้ทางเท่านั้น !!!

๑๐ กันยายน ๒๔๗๙

ฤทธิ์-ปาฏิหาริย์

เรื่องของฤทธิ์ หรือ ปาฏิหาริย์ นับว่าเป็นเรื่องหนึ่ง ที่ยังมัวอยู่มาก ในบรรดา เรื่องที่ยังมัวอยู่หลายเรื่อง ด้วยกัน และดูเหมือน จะเป็นเพราะ ความที่มันเป็น เรื่องมัว นี่เอง ที่เป็นเหตุ ให้มีผู้สนใจ ในเรื่องนี้ อยู่เรื่อย ๆ มาเป็นลำดับ อย่างไม่ขาดสาย และมากกว่า ที่ถ้ามันจะเป็น เรื่องที่กระจาง เสียว่า มันเป็นเรื่อง อะไรกันแน่ หมายความว่า ถ้าเราทราบดีว่า ฤทธิ์ คืออะไร และเป็นเรื่อง เหมาะสำหรับใคร โดยเฉพาะแล้ว เชื่อว่า จะทำให้มีผู้สนใจ เรื่องนี้ น้อยเข้า เป็นอันมาก

ท่านผู้ที่แสดงฤทธิ์ได้ ไม่เคยปรากฏว่า ได้รับผล อัน"เด็ดขาดแท้จริง" อย่างไร จากฤทธิ์นั้น ทั้งทางวัตถุ และความสุขในส่วนตัว ฤทธิ์ เป็นเรื่องจริง สำหรับผู้ที่ไม่ทราบ ว่า ฤทธิ์ คืออะไร และ ตนเป็นผู้ที่ ตกอยู่ใน ภูมิแห่งใจที่ต่ำ จนผู้มีฤทธิ์ จะออกอำนาจฤทธิ์ บังคับ เมื่อไรก็ได้ แต่สำหรับ ผู้มีฤทธิ์ หรือ ผู้ที่รู้เรื่องฤทธิ์ดี หรือมีกำลังใจ เข้มแข็ง เท่ากับ ผู้มีฤทธิ์ จะเห็นว่า ฤทธิ์นั้น เป็นเพียงเรื่อง "เล่นตลก" ชนิดหนึ่ง เท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่ แยกคายมาก ลึกซึ้งมาก

พระพุทธองค์ ทรงสละอดสะเอียน ในเมื่อจะต้องมีการแสดงฤทธิ์ เว้นแต่ จะเป็น การจำเป็น จริง ๆ ทรงห้าม พระสาวก ไม่ให้แสดงฤทธิ์ พระองค์เอง ก็ตรัสไว้ใน เกวัฏฐสูตร^๑ ว่า พระองค์เอง ก็ไม่พอพระทัย ที่จะทรมานใคร ด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ และ อาเทศนาปาฏิหาริย์ เพราะมันพ้องกันกับ วิชากลางบ้าน ซึ่งพวกนักเลงโต ในสมัยนั้น เล่นกันอยู่ เรียกว่า วิชาคันธารี และมนต์มณิกา พระองค์ พอพระทัยที่สุด ที่จะใช้ **อนุสาสนีปาฏิหาริย์** คือ การพูดสั่งสอนกัน ด้วยเหตุผล ที่ผู้ฟังจะ **ตรองเห็นตามได้เอง** อันเป็น การทรมาน ที่ได้ผลเด็ดขาด ดีกว่าฤทธิ์ ซึ่งเป็นของชั่วคราว อันจะต้องหาวิธีทำให้ มันคง ด้วยการสั่งสอน ที่มีเหตุผล อีกต่อหนึ่ง ในภายหลัง

แต่ถึงแม้ว่า ฤทธิ์จะเป็น เรื่องหลอกลวงตา อย่างไรก็ตาม มันก็เป็นเรื่อง ที่น่าสนใจอยู่บ้าง เพราะมันเป็นสิ่งที่ท่านผู้มีฤทธิ์ เคยใช้ต่อต้าน หรือ ทำลายอุปสรรค ของท่านสำเร็จมาแล้ว เป็นอันมากเหมือนกัน เมื่อเราปวดท้อง เพราะอาหารเน่าบูดในท้อง ยาวนานแรก ที่เราต้องกิน ก็คือ ยาร้อน เพื่อระงับความปวด ให้หายไประยะหนึ่งก่อน แล้วจึง กินยาระบาย ถ่ายของบูดเน่าเหล่านั้น ออก อันเป็นการแก้ให้หายเด็ดขาด ในภายหลัง ทั้งที่ ยาแก้ปวดท้อง เป็นเพียง แก้ปวดชั่วคราว ไม่ได้แก้ สมุฏฐาน ของโรค มันก็เป็น ยาที่มีประโยชน์ อยู่เหมือนกัน ในเมื่อเรารู้จักใช้ เปรียบกันได้กับ เรื่องฤทธิ์ อันท่านใช้ ทรมานใคร ในเบื้องต้น แล้วทำให้มันคง ด้วยปัญญา หรือ เหตุผลในภายหลัง ฉันทิดก็ฉันทัน

แต่ถ้าไม่มีการทำให้มันคง ด้วยเหตุผล ที่เป็นปัจจัยตัดะ หรือ สันติวิสุทธิโก ในภายหลัง ผลที่ได้มักไม่สมใจ เช่นเดียวกับ กินเพียง ยาระงับ ความเจ็บปวด อย่างเดียว แต่หาได้ ถ่ายโทษร้าย นั้นออกเสียไม่ มันก็กลับเจ็บอีก หรือ กลายเป็นโทษร้าย อย่างอื่นไป ควรใช้กำลังฤทธิ์ ในเบื้องต้น ใช้ปัญญา หรือ เหตุผล ในภายหลัง ย่อมได้ผลแนบเนียน และไพศาลกว่า ที่จะได้เพียงอย่างเดียว แต่

อย่างเดียว คนบางพวก เลื่อมใสในศาสนา ด้วยอำนาจปาฏิหาริย์ อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงให้เข้าปฏิบัติศาสนา จนได้รับ ผลของศาสนานั้นแล้ว แม้จะ มารู้ภายหลังว่า เรื่องฤทธิ์ เป็นเรื่องหลอก เขาก็ละทิ้ง เฉพาะเรื่องของฤทธิ์ แต่หาได้ ทั้งศาสนา หรือความสุข ที่เขาประจักษ์ กับเขาเอง ในภายหลังนั้นไม่

แต่มีปรากฏ อยู่บ้างเหมือนกัน ที่คนบางคน เลื่อมใสฤทธิ์ อย่างเดียว เข้ามาเป็นสาวก ของพระพุทธองค์แล้ว หาได้ทำให้ตน เข้าถึงหัวใจ แห่งพุทธธรรม ด้วยปัญญาไม่ ต้องหันหลัง กลับไปสู่ มิจฉาทิฎฐิ ตามเดิม เช่น สุนัขขัตตะลิจฉวีบุตร เป็นต้น แต่ก็มีมากมาย ที่ถูกทรงชนะ มาด้วยฤทธิ์ แล้วได้รับการอบรม สั่งสอนต่อ ได้บรรลุ พระอรหัตผลไป เช่น ท่านพระองค์อุลลบาล เป็นต้น จึงเป็นอันว่า เรื่องฤทธิ์ ก็เป็นเรื่องที่ น่าสนใจ อยู่ไม่น้อย แม้จะไม่เป็นการสนใจ เพื่อฝึกฝนตน ให้เป็นผู้มีฤทธิ์ แต่ก็เป็นการสนใจ เพื่อจะรู้สิ่งที่ควรรู้ ในฐานะที่ตน เป็นนักศึกษา หาความแจ่มแจ้ง ในวิชา ทั่วๆ ไป ต่อไปนี้ จะได้วินิจฉัย ในเรื่องฤทธิ์นี้ เป็นเพียง แนวความคิดเห็น ที่ขยายออกมา สำหรับ จะได้ช่วยกัน คิดค้นหาความจริง ให้พบใกล้ชิด เข้าไปหาจุด ของความจริง แห่งเรื่องนี้ ยิ่งขึ้นเท่านั้น

ในบาลี พระไตรปิฎก เราพบเรื่องของ ฤทธิ์ ชั้นที่เป็น วิชา หรือ อภิญญา หนึ่งๆ แสดงไว้ แต่ลักษณะ หรือ อาการว่า สามารถทำได้ เช่นนั้นๆ เท่านั้น ห้ามมีบทเรียนหรือ วิธีฝึกกล่าวไว้ด้วยไม่ อันท่านผู้อ่าน จะอ่านพบได้จาก พระบาลี มหาอัธสปรสูตร หรือ สามัญญผลสูตร แล้ว, ในบาลี คล้ายๆ กับ ท่านแสดงว่า เมื่อได้พยายามฝึกจิต ของตนให้ผ่องใส จนถึงขนาด ที่เหมาะสม แก่การใช้มันแล้ว ฤทธิ์นั้นก็เป็นอย่างนั้น อยู่ในกำมือ ต่อมาในชั้น อรรถกถา และคัมภีร์พิเศษ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยเฉพาะ ได้อธิบายถึง วิธีฝึกฝน เพื่อการแสดงฤทธิ์ ไว้โดยตรง และดูคล้ายกับว่า ท่านประสงค์ ให้เป็น บุรพภาค ของ การบรรลุมรรคผล เสียทีเดียว

ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่า เรื่องฤทธิ์ นี้เป็น เรื่องของพุทธศาสนา โดยตรง หรือ เป็นส่วนหนึ่ง ของพุทธศาสนา ในบาลีมีขณิกนิกาย มีพุทธภาษิตว่า พระตถาคต สอนแต่เรื่องความทุกข์ กับ ความพ้นทุกข์ เท่านั้น^๒ ทั้งเรื่อง ของฤทธิ์ ก็ไม่เข้า หลักโคตมีสูตรแปลหลัก แต่หลักใด หลักหนึ่ง การที่เรื่องของฤทธิ์ เข้ามาเกี่ยวข้องกับ พุทธศาสนาได้ ก็เป็น การเทียบเคียง โดยส่วนเปรียบเทียบ ผู้ที่ฝึกจิต ของตน ให้อยู่ในอำนาจ อาจที่จะ บรรลุมรรคผล ได้ ในทันตาเห็น นี้แล้ว จิตชนิดนั้น ก็ย่อมสามารถ ที่จะ แสดงฤทธิ์ เช่นนั้นๆ ได้ ตามต้องการ เมื่อต้องการ, และ อีกประการหนึ่ง ฤทธิ์ เป็นเครื่องมือ อย่างดี ที่จะ ทรมานบุคคล ประเภท ที่ไม่ใช่ นักศึกษา หรือ นักเหตุผล ให้มาเข้ารับ ถึงศาสนา ได้, ในยุคพุทธกาล ยังเป็น ยุคแห่งจิตศาสตร์ ไม่นิยม พิสูจน์กันด้วย กันใน ทางวัตถุ เช่น วิทยาศาสตร์แผนปัจจุบัน มหาชน หนักไปในทางนั้น บรรดาศาสดา จึงจำเป็นต้องมี ความรู้ความสามารถ ในเรื่อง ฤทธิ์ นี้เป็นพิเศษ ส่วนหนึ่งด้วย เราอาจกล่าวได้ว่า ฤทธิ์ เป็นของคู่กันกับลัทธิคำสอน มาตั้งแต่ ดึกดำบรรพ์ ก่อนพุทธกาล ซึ่งศาสนานั้น ใช้เป็นเครื่องมือ เผยแพร่ ศาสนา

ของตน แม้พระพุทธองค์ ซึ่งปรากฏว่า เป็นผู้ที่ทรง เกลียตฤทธิ ก็ยังต้องทรงใช้บ้าง ในบางคราว เมื่อจำเป็น ดังที่ปรากฏอยู่ในบาลี หลายแห่ง

ครั้ง ก่อนพุทธกาล นานไกล ในยุคพระเวท พระเวทยุคแรกๆ ก็มีแต่คำสั่งสอน ในการปฏิบัติและบูชา เท่านั้น ครั้นตกมายุคหลัง เกิดพระเวทที่สี่ (อรรถเวท) ซึ่งเต็มไปด้วยเวทมนต์ อันเป็นไปในการให้ ประหัตประหาร ล้างผลาญ กัน หรือ ต่อสู้ ต้านทาน เวทมนต์ ของศัตรู ขึ้นด้วยอำนาจ ความนิยม ของมหาชน หรือ อาจกล่าวได้ อีกอย่างว่า ตามอำนาจ สัญชาติญาณ ของ ปุถุชน นั้นเอง นับได้ว่า ยุคนี้เป็นมูลราก ของสิ่งที่ เรียกกันว่า "ฤทธิ" และนิยม สืบกันมา ด้วยเหตุที่ว่ามหาชน ชอบชื่อ "สินคำ" ที่เป็นไปทำนองฤทธิ มากกว่า เหตุผลทางปรัชญา ถ้าศาสนาใด ด้อยในเรื่องนี้ ก็จะมีสาวก น้อยที่สุด จะได้แต่ คนฉลาด เท่านั้น ที่จะเข้ามาเป็นสาวก ถ้าเกิดการแข่งขัน ในระหว่างศาสนา ก็เห็นจะเป็น ฤทธิ อย่างเดียว เท่านั้น ที่จะนำความ มีชัย มาสู่ตนได้ ในเมื่อให้มหาชนทั้งหมด เป็นกรรมการตัดสิน คือ ให้พวกเขา หันเข้ามา เลื่อมใส และเพราะเหตุนี้เอง ในบาลี จึงมีกล่าวประปรายถึง ฤทธิ ส่วนในอรรถกถา ได้กล่าวอย่าง ละเอียดยพิสดาร พระพุทธโฆษาจารย์ ได้กล่าว วิธีฝึกฤทธิ ไว้ใน คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งเป็นหนังสือ ที่แต่งขึ้น เพื่อเอาชนชั้นเจ้าชาวเกาะลังกา นับตั้งแต่ พระสังฆราช แห่งเกาะนั้น ลงมา อันนับว่า เป็นหนังสือ เล่มสำคัญที่สุดของท่านผู้นี้ และได้กล่าวไว้ใน อรรถกถาขุททกนิกาย ว่า พระศาสดาของเรา ทรงแสดงฤทธิ หรือปาฏิหาริย์ แข่งกับ ศาสดาอื่นครนเถรเถียรย์ อันเรียกว่า ยมกปาฏิหาริย์ และเล่าเรื่อง พระศาสดาทรงแสดงปาฏิหาริย์ ย่อยๆ อย่างอื่นอีก เป็นอันมาก นี่ชี้ให้เห็นชัดทีเดียวว่า จะอย่างไรก็ตาม ได้มีการต่อสู้ และ แข่งขัน ในระหว่าง เพื่อนศาสดา ด้วยใช้ฤทธิ เป็นเครื่องพิสูจน์ ตามความนิยม ของมหาชน เป็นแน่แท้ ในยุคนั้น, แต่นักต่อสู้เหล่านั้น จะเป็น องค์พระศาสดาเอง ดังที่ท่านผู้นี้กล่าว หรือว่าเป็นพวกสาวกในยุคหลังๆ หรือ ยุคของท่านผู้กล่าวเอง หรือ ราว พ.ศ. ๙๐๐ ก็อาจเป็นได้ ทั้งสองทาง

อาจมีผู้แย้งว่า ถ้าเป็นยุคหลัง ทำไมเรื่องนี้ จึงไปอยู่ใน บาลีเดิมเล่า? พึงเข้าใจว่า บาลีพระไตรปิฎก ของเรานี้ ปรากฏว่า มีอยู่คราวหนึ่ง ซึ่งถูก ถ้ายจากภาษาสิงหล กลับสู่ภาษาบาลี แล้ว เผา ต้นฉบับเดิม เสีย และผู้ที่ทำดังนี้ ก็คือ ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ ผู้เป็น เอกอัคร แห่ง พระอรรถกถาจารย์ ทั้งหลาย นั่นเอง, ท่านผู้นี้เป็น พราหมณ์ โดยกำเนิด จึงนำให้ นักศึกษา หลายๆ คนเชื่อว่า ถ้าเรื่อง ของ พราหมณ์ หลายเรื่อง (เช่น เรื่องนรก สวรรค์ เรื่องพระราหู จับพระอาทิตย์ พระจันทร์ ในสังยุตตนิกาย เป็นต้น) ได้เข้ามาปนอยู่ใน พระไตรปิฎก ถึงกับบรรจุ เข้าใน พระพุทธโอษฐ์ ก็มีนั่น ต้องเป็นฝีมือ ของท่านผู้นี้ หรือ บุคคลประเภท เดียวกับท่านผู้นี้ แต่ที่ท่านบรรจุเข้า ก็ด้วย ความหวังดี ให้คนละบาป บำเพ็ญบุญ เพราะสมกับ ความเชื่อถือ ของคน ในครั้งนั้น เพราะฉะนั้น ถ้าหากว่า พระศาสดา มิได้ทรงสอน เรื่องฤทธิ หรือ เรื่องฤทธิ มิได้เข้าเกี่ยวข้องกับ พุทธศาสนา ในครั้งพุทธกาลแล้ว มันก็น่าจะ ได้เข้าเกี่ยวข้องกับครั้งนี้ เป็นแน่ ท่านผู้ที่ดึงเข้ามา เกี่ยวข้อง ก็ได้ทำไป ด้วยความหวังดี เพื่อให้ พุทธศาสนา อันเป็นที่รัก ของท่าน ต้านทานอิทธิพล

ของศาสนาอื่น ซึ่งกำลังท่วมทับ เข้ามานั้นเอง มิฉะนั้น น่ากลัวว่า พุทธศาสนา จะเหลืออยู่ในโลกน้อยกว่า ที่เป็นอยู่ในบัดนี้มาก

เมื่อเหตุผลมีอยู่ดังนี้ ข้อปัญหาต่อไป จึงมีอยู่ว่า เราจะปรับปรุง ความคิดเห็น และความเชื่อถือ ในเรื่องฤทธิ์ นี้อย่างไร ข้าพเจ้าเห็นว่า ฤทธิ์ เป็นเพียง เครื่องประดับ หรือ เครื่องมือ อย่างหนึ่ง ซึ่งพุทธศาสนา เคยใช้ประดับ หรือ ใช้ต้านทานศัตรู มาแล้ว แต่หาใช่เป็น เนื้อแท้ของ พุทธวจนะ ซึ่งกล่าวเฉพาะ ความดับทุกข์ โดยตรงไม่ เพราะฉะนั้น เมื่อเราในบัดนี้ จะเข้าเกี่ยวข้องกับ ฤทธิ์ อย่างดีที่สุด ที่จะทำให้ได้ ก็เท่ากับ ที่เป็นมาแล้ว นั่นเอง เราไม่อาจถือเอามั่น เป็นสรณะ อันแท้จริง อย่างไม่ได้ เพราะเหตุผล ดังที่ ข้าพเจ้า จะได้แสดงต่อไป ตามความรู้ ความเห็น ฝากท่านผู้รู้ ช่วยกัน พิจารณาหาความจริง สืบไป

คำว่า ฤทธิ์ แปลว่า เครื่องมือ ให้สำเร็จ ตามต้องการ แต่ความหมายจำกัด แต่เพียงว่า เฉพาะปัจจุบัน ทันท่วงที หรือ ชั่วขณะเท่านั้น เมื่อหมดอำนาจ บังคับของฤทธิ์ แล้ว สิ่งทั้งปวง ก็กลับคืนเข้าสู่สภาพเดิม ผู้มีกำลังจิตสูง ย่อมแสดงฤทธิ์ ได้สูง จนผู้ที่มีฤทธิ์ด้วยกัน ต้องยอมแพ้ เพราะมีอำนาจใจ ต่ำกว่า จิตเป็นธรรมชาติ อันหนึ่ง ซึ่งเมื่อได้มีการฝึก ให้ถูกวิธี ของมันแล้ว ย่อมมีอำนาจมากพอ ที่จะครอบงำ สิ่งทั้งหลาย ที่มีจิตใจ ด้วยกัน ได้หมด ช้างป่าดุร้าย และน่านอันตรายมาก ถ้าเราไม่ได้ ค้นพบ วิธีฝึก มันแล้ว ก็ไม่อาจ ได้รับประโยชน์ อะไร จากมันเลย คนเรา ที่รู้จักคิดว่า ช้างนี้ คงฝึกได้ อย่างใจ และค้นพบ วิธีฝึก บางอย่าง ในขั้นต้น ก็นับว่า เป็นผู้ที่ทำ สิ่งที่ยากมากกว่า นั้นขึ้นไปอีก

ในยุคดึกดำบรรพ์ เมื่อได้มีการสนใจ ในเรื่องจิตกันขึ้น นักจิตศาสตร์ ได้พยายาม ทดลอง โดยอาการต่างๆ แยกกันไป คนละสาย สองสาย จนในที่สุด ก็ได้ถึง คุณสมบัติ อันสูงสุด ที่จิต ที่เขาฝึก ถึงที่สุด ในแง่หนึ่งแล้ว สามารถจะ อำนาจประโยชน์ ให้ได้ อันจำแนกได้ โดยประเภทหยาบๆ คือ

- (๑) เข้าถึงธรรมชาติ ที่เรียกว่า ทิพย์ แล้วหา ความเพละเพลิน จากสิ่งที่เรียกว่า วิสัยทิพย์ นั้นๆ
- (๒) มีอำนาจบังคับทางจิต สำหรับบังคับจิต ของเพื่อนสัตว์ ด้วยกัน เพื่อเอาผล เช่นนั้น เช่นนี้ ตามความปรารถนา
- (๓) สามารถรู้เรื่อง เกี่ยวกับ สากลจักรวาล พอที่จะให้ตน หมดความอยากรู้อยากค้นคว้า อีกต่อไป เพราะตนพอใจ ในความรู้ที่นั้นๆ เสียแล้ว
- (๔) สามารถปลงวาง สลัดออกเสีย ซึ่งความทุกข์ ทางใจ อันได้แก่ ลัทธิศาสนา ที่เกี่ยวกับความดับทุกข์ ในจิต ทั้งมวล นับตั้งแต่ สุขใน ฌาน สมาธิ มรรค ผล นิพพาน เป็นลำดับๆ

พวกใด ดำเนินสายแห่งการค้นคว้าของเขา เข้าไปในวงจรแห่งฤทธิ์วิธี ย่อมได้ผลใน สองประเภท ข้างต้น (ข้อ ๑-๒) พวกที่ดำเนินไป เพื่อพ้นฝ่า รกชฎี แห่งตัณหา อันเป็น ก้อนหินหนัก แห่งชีวิต ก็ได้ ผลประเภทหลัง (ข้อ ๓-๔) พวกแรก คือ พวกฤทธิ์ พวกหลัง คือ ศีลธรรม และ ปรัชญา ในทางจิต ทั้งสองประเภทนี้ เป็นที่นิยม ของมหาชน อย่างคู่เคียง กันมา ในยุคที่ความนิยม ในทาง จิตศาสตร์ ยังปกคลุม ดินแดน อันเป็นที่เกิดขึ้น แห่งวิชานี้ คือ ชมพูทวีป หรือ อินเดียบราณ มหาชนในถิ่นนั้น ต่างได้รับผล สมประสงค์ กันทั้ง ฝ่ายฤทธิ์ และ ฝ่ายความพ้นทุกข์ ของจิต แต่ใน ที่นี้ จะได้กล่าวเฉพาะ เรื่องฤทธิ์ อย่างเดียว วงจรของความพ้นทุกข์ ซึ่งเป็นอีกเรื่องหนึ่งเสีย

ผู้ที่ฝึกใจตามวิธีที่ค้นคว้า และ สั่งสอนสืบๆ กันมา หลายชั่วอายุคน ได้ถึงขีดสุด อย่างถูกต้องแล้ว สามารถบังคับใจตนเอง ให้เป็นเช่นนั้น เช่นนี้ อันเกี่ยวกับ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ ความรู้สึกในใจ อันเกิดขึ้นจาก รูป เสียง เป็นต้น นั้นๆ แล้ว ฝึกวิธี ที่จะส่งกระแสจิตนั้นๆ ไป ครอบงำ จิตผู้อื่น ให้ผู้อื่นรู้สึกเช่นนั้นบ้าง ในทางรูป เสียง กลิ่น ฯลฯ ทุกประการ ผู้ที่มีกำลังจิต อ่อนกว่า ทุกๆ คน แม้จะมี จำนวนมากมาย เท่าใด ก็จะมีจิตทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เช่นเดียวกันหมด เพราะใจของเขา ถูกอำนาจจิต ของผู้ที่ส่งมา ครอบงำ เขาไว้ ครอบงำ เหมือนกันหมด ทุกๆ คนจึงได้เห็น หรือ ได้ยิน ได้ดมตรงกันหมด เช่น แผ่นดินไหว น้ำท่วม บ้านเมืองทั้งดงาม ฯลฯ ตามแต่ที่ผู้ออกฤทธิ์ ได้สร้างมโนคติ ขึ้นในใจ ของเขา แล้วส่งมาครอบงำ อำนาจครอบงำ อันนี้ เป็นไปแบบเนียน สนิทสนม ผู้ที่ถูกงำไม่มีโอกาสรู้สึกตัวในเวลานั้น ว่าถูกครอบงำ ทางจิต และ สิ่ง ที่รู้สึกนั้น ไม่ใช่ของจริง เมื่อเรานอนหลับ และ กำลังฝันอยู่ เราไม่อาจรู้ตัวว่า เราฝัน เรากลัวจริง โกรธจริง กำหนดจริง ฉันทใด ในขณะที่ เราถูกงำ ด้วยอำนาจฤทธิ์ ก็รู้สึกว่าเป็นเช่นนั้นจริงๆ ทุก อย่างนั้น

ผู้ออกฤทธิ์บางคน สามารถออกอำนาจบังคับ เฉพาะคน ยกเว้นให้บางคน คนในหมู่นั้น แม้จะอยู่ ร่วมกันในที่เดียวกัน จึงเห็นต่างๆ กัน ดังเราจะได้ยิน ในตอนที่ เกี่ยวกับ พระศาสดา ทรมานคน บางคน ที่เข้าไปเฝ้า พระองค์ ในที่ประชุมใหญ่ และพระองค์ ทรงบันดาล ด้วย อิทธิทธิสังขาร เฉพาะผู้นั้น ให้เห็น หรือ ได้ยิน อย่างนี้ อย่างนั้น เพื่อทำลาย ทิฏฐิ หรือ มานะ บางอย่าง ของเขา เสีย

เมื่อผู้ที่ทำการต่อสู้กัน ต่างก็มีฤทธิ์ด้วยกัน นั้นย่อมแล้วแต่ อำนาจจิต ของใคร จะสูงกว่า หรือ มี กำลังแรงกว่า เมื่อผู้มีฤทธิ์ ฝ่ายหนึ่ง ได้บันดาล ให้ทุกๆ คนในที่นั้น เห็นภาพ อันน่ากลัว มา คุกคาม อยู่ตรงหน้า เช่นนั้นๆ แล้ว ถ้าหาก อีกฝ่ายหนึ่ง มีอำนาจจิต สูงกว่า ก็อาจรวบรวม กำลัง จิตของตน เพิกถอนภาพ อันเกิดจาก อำนาจฤทธิ์ ของฝ่ายแรก กวาดให้เกลี้ยง ไปเสียจาก สนาม แห่งวิญญาน แล้วบันดาล ภาพอันน่ากลัว ซึ่งเป็น ฝ่ายของตน ขึ้น คุกคาม บ้าง แม้ว่า ในขณะที่ คนนั้นๆ ถูกอำนาจฤทธิ์ ครอบงำ อยู่ และ เขาไม่อาจทราบ ว่า นั้นเป็น กำลังฤทธิ์ จุกตอกอยู่ใน ขณะแห่งความฝัน ก็ได้ เขายังได้รับการศึกษา และความเชื่อ มาก่อนแล้วว่า มีวิธี ที่จะต่อสู้

ด้านทาน ซึ่งเป็น การเพิกถอนฤทธิ์ ของฝ่ายหนึ่ง เช่นนั้นๆ ด้วย จึงโต้ตอบ กันไปมา จนกว่า ฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่ง จะสิ้นฤทธิ์

ในรายที่ไม่ได้ทำการต่อสู้ ประหัตประหาร กันโดยตรง แต่ต่อสู้ เพื่อแข่งขัน ซึ่งเกียรตินิยม อย่างใด อย่างหนึ่ง เพื่อเรียกเอา ความเลื่อมใส ของมหาชน มาสู่ พวกของตัวนั้น ก็ทำนองเดียวกัน คือ มีการด้านทาน เพื่อมิให้ อีกฝ่ายหนึ่ง แสดงฤทธิ์ ของเขาได้สมหมาย ซึ่งถ้าหาก การด้านทาน นั้น สำเร็จ ฝ่ายโน้นก็แพ้ แต่ต้นมือ ถ้าด้านทานไม่สำเร็จ ก็ต้องหาอุบาย กวาดล้าง อำนาจฤทธิ์ ในเมื่อ ฝ่ายหนึ่ง ได้ส่งมาแล้ว ซึ่งถ้ายังทำไม่ได้อีก ตนก็ตกเป็น ฝ่ายแพ้ ฤทธิ์ของผู้ที่มี ดวงใจบริสุทธิ์ เป็นอริยบุคคล ย่อมมีกำลังสูง และหนักแน่น ยิ่งยืนกว่า ของฝ่ายที่ยังเต็มไปด้วยกิเลส เป็นธรรมดา เพราะเหตุว่า จิตของผู้มีกิเลส ถูกกิเลสตัดทอน เสียตอนหนึ่งแล้ว ยังอาจที่จะ ง่อนแง่น คลอนแคลน ได้ ในเมื่ออิฏฐารมณ์ หรือ อนิฏฐารมณ์ มากระทบ ในขณะที่ ต่อสู้กันนั้น อีกประการ หนึ่ง ผู้ไม่มีกิเลส ย่อมไม่ทำเพราะเห็นแก่ตัว จึงมีกำลัง ปิติปราโมทย์ ความเชื่อ และ อื่นๆ ซึ่งเป็น ดุจเสบียงอาหาร ของฤทธิ์ มากกว่า ย่อมได้เปรียบ ในข้อนี้

ในรายที่ไม่มีการต่อสู้กัน เป็นเพียงการทรมาน ผู้ที่มีกำลังใจ อ่อนกว่า แต่มีมานะ หรือ ความ กระด้าง เพราะเหตุบางอย่าง ย่อมเป็นการยากกว่า ชนิดที่ต่อสู้กัน คนธรรมดา สตรี เด็กๆ เพียงแต่อำนาจสะกดจิตชั้นต่ำๆ ซึ่งยังมีเหลือออกมา ถึงสมัยปัจจุบันนี้บ้าง ก็อาจที่จะเป็น อำนาจ งาม ให้ตกอยู่ใต้ อำนาจของผู้แสดง นั้นได้ เสียแล้ว แม้ว่าสมัยนี้จะเป็นสมัย ที่ไม่ค่อยมีใครเชื่อ ใน เรื่องนี้ และทั้งคู่ก็ ก็มีได้เป็น "นัก" ในเรื่องนี้ อย่างเอาจริง เอาจัง ก็ในสมัยโบราณ คนทุกคนเชื่อ ในเรื่องฤทธิ์ และผู้ฝึก ก็ฝึก อย่างเอาจริง เอาจัง เรื่องของฤทธิ์ จึงเป็นเรื่องที่แนบเนียน และเป็น เรื่องจริง ได้อย่างเต็มที่ ในสมัยนั้น ความที่ทุกคนเชื่อก็คือ ความที่ผู้ฝึกเองก็เชื่อ และตั้งใจฝึกเป็น อย่างดี ก็ดี ล้วนแต่เป็น สิ่งส่งเสริม ในเรื่องฤทธิ์ ให้เป็นเรื่องจริง เรื่องจริง ยิ่งขึ้นไปอีก เราอาจกล่าว ได้ว่า ในยุคโบราณยุคหนึ่ง ความเชื่อในเรื่องนี้ มีเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ อิทธิพลในเรื่องฤทธิ์ จึงมีได้ เต็ม ร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะมันถูกฝ่า ถูกตัว แก่กัน ครั้นมาบัดนี้ ทั้งความเชื่อ และการฝึกฝน มี เหลือน้อย ไม่ถึง ห้าเปอร์เซ็นต์ เลยกลายเป็น เรื่องเหลวไหล เสียแก่สิบห้าเปอร์เซ็นต์ บางที มี แต่ตัว ไม่มีฝ่า บางทีมีฝ่า แต่ไม่มีตัว ต่างฝ่าย ต่างก็ขี้เกียจเก็บ เลยทิ้งให้ ค่อยหาย สาบสูญไป ความยั่วชวน อันเกิดจากฝีมือ ของนักวิทยาศาสตร์ แผนปัจจุบัน กำลังมีอิทธิพล มากขึ้นๆ ในอัน ที่จะ ให้จิตของคนเรา ตกต่ำ อ่อนแอ ต่อการที่จะบังคับตัวเอง ให้ว่างโปร่ง เพื่อเป็นบาทฐาน ของ ฤทธิ์ ได้ เมื่อว่างผู้แสดงฤทธิ์ ได้ นานเข้า ความเชื่อในเรื่องนี้ ก็สาบสูญไป ทั้งของผู้ที่จะฝึกและ ของผู้ที่ดู

บัดนี้ จะย้อนกลับไปหาเรื่องของการฝึก เพื่อให้เข้าใจในเรื่องนี้ดีขึ้น (มิใช่เพื่อรื้อฟื้นขึ้นฝึกกัน) ผู้ที่ จะฝึกในเรื่องฤทธิ์ ต้องเป็นผู้ที่มีใจ เป็นสมาธิง่าย กว่าคนธรรมดา เพราะเรื่องนี้ มิใช่เป็นสาธารณะ สำหรับคนทั่วไป แม้ผู้ที่เชื่อและตั้งใจฝึกจริงๆ ถึงฝึกสมาธิได้แล้ว ท่านยังกล่าวว่า ร้อยคนพันคน จึงจะมีสักคนหนึ่ง ที่จะเขยิบตัวเอง ขึ้นไป จนถึงกับ แสดงฤทธิ์ได้ การปฏิบัติ เพื่อรู้ริยสัจ หลุด

พ้นไปจากทุกข์ได้ เสียอีก ที่เป็นสาธารณะกว่า! คนบางประเภท หลุดพ้นจากทุกข์ได้ ด้วยเหตุผลที่แวดล้อมเหมาะสม จูงความคิด ให้ตกไป ในแนวแห่ง ความเบื่อน่าย และปล่อยวางได้ โดยไม่ต้องเกี่ยวกับ การฝึกสมาธิเลย จึงกล่าวได้ว่า เพื่อกันสงสัย ได้อีกครั้งหนึ่ง สำหรับคนธรรมดา เราๆ การฝึกเพื่อพระนิพพาน เป็นของง่ายกว่า ที่จะฝึกในเรื่องฤทธิ์ ให้ได้ถึงที่สุด ยิ่งถ้าจะฝึกเพื่อทั้งฤทธิ์ และพระนิพพาน ทั้งสองอย่างด้วยแล้ว ก็ยิ่งยาก มากขึ้นไปอีก ในหมู่พระอรหันต์ ก็ยังมีแบ่งกันว่า ประเภทสุขขวิปัสสโก และประเภทอภิญญา คือแสดงฤทธิ์ไม่ได้ และแสดงได้

ผู้ฝึกสมาธิ เพื่อมรรคผลนิพพานนั้น เมื่อใจเป็นสมาธิแล้ว ก็โน้มไปสู่ การคิดค้นหาความจริง ของชีวิต หรือ ความทนทุกข์ ของสัตว์ ว่า มีอยู่อย่างไร เกิดขึ้นอย่างไร จะดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ส่วนผู้ที่ฝึก เพื่อฤทธิ์นั้น แทนที่จะโน้มไปเพื่อคิดค้นหาความจริง เขาก็น้อมสมาธิ นั้นไปเพื่อ การสร้างมโนคติ ต่างๆ ให้ชำนาญ ซึ่งเป็นบทเรียน ที่ยากมาก เมื่อเขาสร้าง ภาพแห่งมโนคติ ได้ด้วยการบังคับจิต หรือวิญญาณของเขา ได้เด็ดขาด และ คล่องแคล่ว แล้ว ก็หัดรวมกำลังส่งไปครอบงำสิ่งที่อยู่ใกล้ จะขยายวงกว้าง ออกไปทุกที่ เพื่อให้ ภาพแห่งมโนคติ นั้นครอบงำใจ ของผู้อื่น ตามที่ เขาต้องการ ความยากที่สุด ตกอยู่ที่ตนจักต้อง ดำเนินการ เปลี่ยนแปลงภาพ นั้นๆ ให้เป็นไป ตามเรื่องที่ต้องการ ดูจกการฉายภาพยนตร์ ลงในผืนจอ แห่งวิญญาณ ของผู้อื่น จึงเป็นการยากกว่า การที่เจริญสมาธิ เพื่อสงบนิ่ง อยู่เฉยๆ หรือคิดเรื่องใด เรื่องหนึ่ง แต่เรื่องเดียว โดยเฉพาะ แต่อย่างไรก็ดี ความลำบาก นั้นๆ มิได้เป็นสิ่งที่ อยู่นอกวิสัย เพราะเมื่อจิต ได้ถูกฝึกจนถึงขีด ที่เรียกว่า "กัมมณีโย" นั้นมวล ควรแก่ การใช้งานทุกๆ อย่างแล้ว ก็ย่อมใช้ได้ สมประสงค์

ฤทธิ์ตามที่กล่าวไว้ ใน นิเทศแห่งอภิญญา ของฝ่ายพุทธศาสนานั้น ดูคล้ายกับ ยืมของใครมาใส่ไว้ เพื่อแสดง ความสามารถของจิต อันสูงสุดประเภทนี้ ให้ครบถ้วน นอกจาก ไม่เป็นไป เพื่อความพ้นทุกข์ โดยตรงแล้ว ยังไม่ค่อย ตรงกับ อาการที่ พระพุทธองค์ ทรงแสดงอยู่บ้าง ในบางครั้ง ในบาลีไม่ได้แสดงวิธีฝึก ไม่ได้แสดงวิธีว่า ควรฝึก หรือจำเป็น และไม่ค่อยปรากฏว่า พระมหาสาวกองค์ใด ได้รับประโยชน์ หรือใช้ให้เป็นประโยชน์ อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงนำความเข้าใจ ให้เกิดขึ้นว่า ถ้าหากว่า เรื่องอภิญญาเหล่านี้ มิใช่เป็นเรื่องที่กล่าว เพื่อแสดง คุณสมบัติของจิต ที่ฝึกแล้วถึงที่สุด ให้ครบถ้วนเท่านั้น มิใช่เรื่องจำเป็น ของพระสาวกเลย เมื่อเป็นเช่นนั้น การฝึกก็เป็นอันว่า ต้องต่างกันด้วย ไม่มากก็น้อย จากวิธีที่เขาฝึกกัน ในสายของฤทธิ์โดยตรง เพราะเรื่องโน้น เป็นเรื่องของ ผู้ชวนขาย เพื่อเสียสละ มิใช่เรื่องของ ผู้ชวนขาย เพื่อรับเอา ในพระบาลีกล่าวแต่เพียงว่า เมื่อจิตเป็น จตุตถฌาน คล่องแคล่ว ดีแล้ว ก็โน้มไปเพื่อ อภิญญา เช่นนั้นๆ สำเร็จได้ ด้วยอำนาจ จตุตถฌาน นั้นเอง เมื่อการโน้มนั้นๆ สำเร็จก็จะสามารถทำได้ เช่นนั้นๆ ดูเหมือนว่า ถ้า โน้มไปเพื่ออภิญญานั้นๆ ไม่สำเร็จ ก็โน้มเลยไป เป็นลำดับๆ ข้ามไปหา การคิดค้นหาเรื่องอริยสัจ เลยทีเดียว คล้ายกับว่า มิใช่เพื่อเลือก หรือ สำหรับคน ที่มีอุปนิสัยบางคน ในบาลีบางแห่ง ไม่มีกล่าวถึง อภิญญาเลย เมื่อกล่าวถึง จตุตถฌานแล้ว ก็กล่าวถึง วิชาสาม คือ ระลึกถึงความเป็นมา แล้วของตนในอดีต ความวิงวอนของหมู่สัตว์ ในสังสารวัฏ และเหตุผล เรื่อง อริยสัจ

เป็นที่สุด พระบาลี ชนิดหลังนี้ มีมากกว่า ที่กล่าวถึง อภิญญา และที่กล่าวถึง จตุตถฌาน แล้ว
กล่าวอริยสัจเสียเลย ก็มีมากกว่ามาก

ในอรรถกถาซึ่งเป็น คำอธิบายของพระบาลี ก็มีได้กล่าววิธีฝึกกฤษณนั้นๆ มักแก้ในทางศัพท์ ทางข้อ
ธรรมะแท้ๆ หรือ มิฉะนั้น ก็ทางนิยายเลยไป แต่ได้ทำให้คันดู เอาจาก คัมภีร์วิสุทธิมรรค เพราะ ผู้
ร้อยกรอง อรรถกถา กับผู้แต่งวิสุทธิมรรค เป็นคนเดียวกัน หรือ วิสุทธิมรรคมีอยู่แล้ว ก่อนการ
แต่งอรรถกถานั้นๆ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีเรื่องของการฝึกกฤษณอย่างพิสดาร จนกล่าวได้ว่า ไม่มีคัมภีร์ใด มีพิสดาร
เท่า ในวงของ คัมภีร์ฝ่ายพุทธศาสนา ด้วยกัน เพราะความพิสดารนั่นเอง จำเป็นที่ข้าพเจ้า จะต้อง
ขอร้อง ให้ท่านพลิกดู ในหนังสือชื่อนั้น ด้วยตนเอง ด้วยว่า เหลือที่จะ นำมาบรรยาย ให้พิสดาร
ในที่นี้ได้ เมื่อกล่าวแต่ หลักย่อๆ ก็คือ ชั้นแรก ท่านสอน ให้หาความชำนาญ จริงๆ ในการเพ่งสี
ต่างๆ และวัตถุ เช่น ดิน น้ำ ไฟ ลม จนติดตาติดใจ เพื่อสะดวกในการ สร้างภาพแห่งมโนคติ ใน
ขั้นต่อไป อันเรียกว่า เพ่งกลืน ซึ่งเป็น **สิ่งมีมา ก่อนพุทธกาล มิใช่สมบัติ ของพระพุทธศาสนา**
โดยเฉพาะ ผู้เพ่งต่อฤทธิ์ ต้องหนักไปในการฝึกกลืน เท่ากับ ผู้เพ่งต่อพระนิพพาน หนักไปใน
การฝึกแห่ง อานาปานสติ และกายคตาสติ เป็นต้น ดิน น้ำ ไฟ ลม คือ ส่วนผสมของสิ่งต่างๆ ใน
โลก หรือ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่า โลก เท่าที่ปรากฏแก่ ความรู้สึก ของคนทั่วไป ก็คือ ดิน น้ำ ไฟ
ลม นั่นเอง เมื่อสิ่งเหล่านี้ ติดตา และติดใจ จนคล่องแคล่ว พระโยคินั้น ก็อาจสร้าง มโนคติภาพ
อันเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ ได้ทั่วไป ทุกอย่าง กลืน จึงจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับผู้ศึกษา ในฝ่ายฤทธิ์
สีขาว สีเขียว และสีต่างๆ ก็ทำนองเดียวกัน เป็นสีของสิ่งทั้งหลาย บรรดาใน โลกนี้ การฝึก อุท
ธุมตกอสุม คือ การเพ่งจำ ชากศพ ที่ตายได้สี่ห้าวัน กำลังขึ้น พองเขียว จนติดตา และขยาย
สัดส่วน ให้ใหญ่เล็ก ทำนองย่อ และ ขยายสเกล อยู่ไปมา ตลอดจน ให้ลุกเดิน เคลื่อนไหวได้
ต่างๆ จนติดตา ติดใจ ชำนาญ ทุกประเภท เช่นนี้ ช่วยให้ประสาท ของผู้นั้น เข้มแข็ง ต่อความ
กลัว จนมีใจ ไม่หวั่นไหว ได้จริง ในที่ทั้งปวง ทั้งช่วยส่งเสริม ในการสร้าง มโนคติ ในเรื่องกลืน
เป็นต้น ได้เป็นพิเศษ รวมความว่า ในขั้นแรก ต้องฝึกการอดทน การบังคับใจ ของตนเอง ให้อยู่ใน
มือจริงๆ การชำนาญ สร้างภาพ ด้วยใจ อย่างเดียว ตลอดถึง ความกล้าหาญ ความปักปิ่น หนัก
แน่น ของประสาท ทั้งสิ้น

เมื่อชำนาญใน ขั้นนี้แล้ว จึงฝึก การส่งภาพ ทางใจ หรือ ที่เรียกว่า อริชฐานจิต เพื่อความเป็น
เช่นนี้ เช่นนั้น ครอบงำผู้อื่น ถ้าหาก มีความชำนาญ และกล้าแข็งพอ อาจที่จะ บันดาลให้ คนทั้ง
ชมพูทวีปรู้สึก หรือเห็น เป็นอันเดียวกันหมดว่า ภูเขาหิมาลัย ซึ่งเคยอยู่ ทางทิศเหนือ นั้น บัดนี้ได้
ขยับเลื่อน ลงมาอยู่ ทางทิศใต้ หรือ กลางมหาสมุทรอินเดีย เสียแล้ว เป็นต้นได้ แต่เพราะ ความที่
อำนาจใจ นั้นๆ ไม่พอ จึง เท่าที่ เคยปรากฏ กันมาแล้ว มีเพียง ในวงคน หมูหนึ่ง หรือ ชั่วขณะ
หนึ่ง เท่านั้น สมตาม ที่ชื่อ ของมัน คือคำว่า ฤทธิ์ ซึ่งแปลว่า เครื่องมือช่วย แก้อุปสรรค ให้สำเร็จ
กะทันหัน ทันอก ทันใจ คราวหนึ่ง เท่านั้น เพราะว่า แม้หาก พระโยคองค์ใด เคลื่อน ภูเขาหิมาลัย

ได้ด้วย อำนาจฤทธิ์ เมื่อท่านคลายฤทธิ์ หรือตายเสีย ภูเขาหิมาลัย ก็จะมีวงกลับสู่ที่เดิม เท่านั้นเอง นักโทษ ที่มีฤทธิ์ อาจบันดล ให้เขา เห็นตน เหาะลอย อยู่ในอากาศได้ แต่ยอม ไม่อาจที่จะ ทำลาย เครื่องจองจำ นั้นได้ ถ้าหากมัน เป็นเครื่องมือ ที่แน่นหนา แข็งแรงพอ แต่นักโทษผู้นั้น มี ทางที่จะใช้ ฤทธิ์นั้น ให้เป็นประโยชน์ แก่ตน หรือ มีโอกาส ให้อุบาย อันใด อันหนึ่ง หรือ เขาส่ง ปล่อย เพราะ กลัวอภินิหาร ของตน

เมื่อตนคล่องแคล่วใน การอธิษฐานจิต แผ่มนโคติภาพ ไปครอบงำ สัตว์อื่น ได้เช่นนี้ ก็เป็นผู้มีฤทธิ์ แต่จะมากหรือน้อย ย่อมแล้วแต่ ความสามารถ ของตน

เมื่อมาถึงตรงนี้ ก่อนแต่จะจบ ควรย้อนกลับไป พิจารณาถึง เรื่องฤทธิ์นี้ กันมาใหม่ ตั้งแต่ต้นอีก สักเล็กน้อย แต่พิจารณากัน ในแง่แห่ง ประวัติศาสตร์ ของวิชา ประเภทนี้ วิชาเรื่องนี้ พักตัวมัน เอง ขึ้นมาได้ด้วย ความอยากรู้ และ อยากเข้าถึง อำนาจบางอย่าง ซึ่งอยู่เหนือ คนธรรมดา มัน เป็น ความอยาก ที่เกิดขึ้น โดยบังเอิญของ คนบางพวก ที่อุตริ เชื่อว่า จิตนี้ แปลกประหลาดมาก น่าจะมี คุณสมบัติพิเศษ บางอย่าง ซึ่งเมื่อผู้ใด อุตสาหะฝึกฝน จนรู้เท่าถึงแล้ว อาจเอาชนะ คนที่รู้ ไม่ถึงได้ เป็นอันมาก ความคิดนี้ เป็นเหตุให้ ยอมพลีเวลา ตลอดทั้งชีวิต เพื่อการค้นคว้า ทดลอง อันเรียกว่า บำเพ็ญตบะ ในยุคที่คนเราถือ พระเป็นเจ้า ย่อมหวัง ความช่วยเหลือของ พระเป็นเจ้า อย่างเต็มที่ ด้วยอำนาจสมาธิ ที่มีต่อ สิ่ง ที่ เขาเชื่อว่าเป็น พระเป็นเจ้านั่นเอง ที่ได้เป็น บาทฐาน ให้เขาพบ วิสว ของฤทธิ์ ในครั้งแรก สักเล็กน้อย และ เป็นเงื่อนไข ให้ คนชั้นหลัง ดำเนินตาม หลายสิบชั่ว อายุคน เข้า คนที่ตั้งใจจริง เหล่านั้น ก็ได้พบ แปลกขึ้น เป็นอันมาก จน ปะติด ปะต่อ เข้าเป็นหลัก เป็นเกณฑ์ สำหรับสั่งสอนกัน เมื่อวิชานี้ ถูกแพร่ข่าวรู้มาถึง คนในบ้าน ในเมือง ก็จึง ใจ พวกชายหนุ่ม นักรบ หรือ กษัตริย์ ให้ออกไป ขอศึกษาจาก พวกโยคินั้น ถึงในป่า มีเรื่องเหลือ เป็น นิยาย อยู่ตามที่ หนึ่งทะเล่ง มักเล่นกัน โดยมาก คนป่า หรือ ยักษ์บางตน ก็มีความรู้ ความสามารถ ในเรื่องนี้ เท่า หรือ มากกว่า คนบ้าน หรือ มนุษย์ ถึงกับ รบกัน และ ผลัดกันแพ้ ผลัดกันชนะ พวกเทวดาหรือ พวกที่เอาแต่ เล่นสนุก ไม่ปรากฏว่า มีฤทธิ์ เพราะสมาธิ ไม่ค่อยดี กระมัง ในตอนแรกๆ ผู้มีฤทธิ์นั้น ค้นคว้า กันเพียง ขั้นที่สำเร็จ สมความต้องการ ไม่ได้ค้นถึง เหตุผล ของฤทธิ์ ไม่เป็น นักปรัชญา หรือ ทฤษฎีในเรื่องนี้ แต่เป็นเพียงนักปฏิบัติการ ตามที่สั่ง สอน สืบๆ กันมา ขณะเมื่อ ในอินเดีย กำลังรุ่งเรือง ด้วยวิชา ประเภทนี้ ทางฝ่ายยุโรป ไม่มีความรู้ ในเรื่องนี้เลย เมื่อทางอินเดียเสื่อมลง ทางยุโรป ได้รับเพียง กระเซ็น กระสาย เล็กน้อย ไม่พอที่จะ รุ่งเรืองด้วย จิตวิทยา ประเภทนี้ อย่างอินเดียได้ มีแต่ฤทธิ์ ของชาตาน หรือมาร เพียงเล็กน้อย ซึ่ง ไม่มีพิษสง อะไรนัก และเป็นเรื่อง ทางศาสนา มากกว่า

เมื่อวิชานี้ได้เสื่อมลง ในอินเดียแล้ว ในทางปฏิบัติการ แต่ทางนิยาย ยังมีเหลืออยู่ ไม่สาบสูญ และ ยิ่งกว่านั้น ที่แน่นอนที่สุด คือ ได้ถูกคนชั้นหลัง ต่อเติม เสริมความ ให่วิจิตร ยิ่งขึ้นไป จนคนชั้น หลัง ในบัดนี้ ปอกเปลือก ตั้งหลายชั้นแล้ว ก็ยังไม่ถึงเยื่อในได้เลย ความเตา ทำให้ขยาย ความ จริง ให้เชื่อง จนฤทธิ์ ซึ่งเป็นเพียงวิชา สำหรับใช้แก้ อุปสรรค กะทันหัน เล่นตลก กับคนที่รู้ไม่ถึง

กลับกลายเป็นเรื่องจริงแท้ๆ ไป ดุจเดียวกับ เรื่องทางวัตถุอื่นๆ คนในชั้นหลังเป็นอันมาก เชื่อว่าอะไรทุกอย่าง อย่างจริงตามนั้น ทั้งที่ตนตอบไม่ได้ว่า ถ้าจริงเช่นนั้น ทำไมเวลาปรกติ ผู้มีฤทธิ์ ยังต้องเดิน ไปไหน มาไหน ไม่เหาะ เหมือนคราวที่ แสดงฤทธิ์ แข่งขัน ทำไมต้องทำนา ทำสวน หรือ ออกบิณฑบาต ขอทาน ไม่บันดาล เอาด้วยฤทธิ์ เป็นต้น ฤทธิ์ที่เคยเป็น เพียงการลองดี กันด้วยกำลังจิต ก็กลายเป็น เรื่องทางวัตถุ หนักขึ้น จนคนบางคนในชั้นหลัง หวังจะมีฤทธิ์ เพื่อให้หาเหยื่อ ให้แก่ตน ตามกิเลสของตน ผลที่ได้รับในที่สุด ก็คือ การวิกลจริต!

สรุปความสั้นๆ ที่สุดในเรื่องฤทธิ์ ที่ได้กล่าวมา อย่างยืดยาว นี้ ก็คือว่า ฤทธิ์ เป็นเพียง คุณสมบัติพิเศษ ส่วนหนึ่งของจิตเท่านั้น เรื่องของจิต อันนี้เป็น พวกนามธรรม จะให้สำเร็จผล เป็นวัตถุไม่ได้ เช่นเดียวกับวัตถุในความฝัน มันจะเป็น วัตถุอยู่ ก็ชั่วเวลา ที่เราไม่ตื่น จากฝันเท่านั้น ของที่นฤมิตขึ้น ด้วยอำนาจฤทธิ์ สำเร็จประโยชน์ ชั่วเวลา ที่คนเหล่านั้น ยังตกอยู่ใต้ อำนาจจิต ที่เป็นตัวออกฤทธิ์ เพราะว่า สิ่งทั้งหลาย ที่เราเรียกกันว่า โลกนี้ก็ตาม ถ้ามีอะไร มาดลบันดาล ให้จิตของเรา ทุกคน วิปริต เป็นอย่างอื่นไป โลกนี้ก็ประจักษ์ แก่เรา อย่างอื่น ไปทันที ดุจกัน สิ่งทั้งหลายสำเร็จ อยู่ที่ใจ รูป เสียง กลิ่น รส ทั้งหมด มีคุณสมบัติขึ้นมาได้ ก็เพราะเรา มีสิ่งที่เรียกกันว่า ใจ ถ้าไม่มีใจ โลกนี้ก็พลอยไม่มีไปด้วย รวมความสั้นๆ ได้ว่า สิ่งทั้งหลายสำเร็จจากใจ ใจสร้างขึ้น ใจเป็นประธาน หรือ หัวหน้าแต่ผู้เดียว เพราะฉะนั้น ถ้ามีอะไรก็ตาม มาดลบันดาล ให้ใจเปลี่ยนเป็น อย่างอื่นไป สิ่งทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยใจ ก็ต้องเปลี่ยนตามไปด้วย ถ้าอำนาจ ดลบันดาล นั้นเป็นของ ชั่วขณะ สิ่งนั้นก็ แปรปรวน ชั่วขณะ ด้วย

ในโลกนี้ ไม่มีอะไร เทียงอยู่แล้ว เราจะสร้างฤทธิ์ เพื่อเอาชนะ สิ่งที่ไม่เทียงนั้น น่าจะไม่ได้รับผลที่น่าชื่นใจ เพราะฉะนั้น พระอริยบุคคลทั้งหลาย แทนที่จะ ใช้เวลา ไปค้นคว้า ในเรื่องฤทธิ์ ท่านจึงใช้ชีวิต ที่เป็นของ น้อยนิด เดียวนี้ ค้นคว้า หาสิ่งที่เทียง และเป็นสุข คือ พระนิพพาน แม้ว่า เรื่องฤทธิ์ และพระนิพพาน ต่างก็ เป็นวิทยาส่วนจิต ด้วยกันก็จริง แต่แตกต่างกัน ลิบลับ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว

เมื่อพระผู้มี พระภาคเจ้า อุบัติขึ้น ในอินเดีย พระองค์ทรงบัญญัติ **บาทฐาน ของฤทธิ์** ว่า มีอยู่ สี่อย่าง คือ **ความพอใจ ความเพียร ความฝึกฝน และ ความคิดค้น** เรียกว่า **อิทธิบาท** เมื่อทำได้ ผลที่ได้รับ คือ มรรคผลนิพพาน เพราะคำว่า ฤทธิ์ ของพระองค์ จำกัดความเฉพาะ เครื่องมือให้สำเร็จ หรือ ลู่ถึง นิพพาน เท่านั้น ฤทธิ์ ซึ่งเคยได้ผล เป็นของตกตา และชั่วคราว ก็ได้เปลี่ยน มาเป็น สิ่งซึ่งให้ผล อันมีค่าสูงสุด และแน่นอน ด้วยประการฉะนี้

พุทธทาสภิกขุ

๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๘๐

พระพุทธรูป ที่จารึกรอยอยู่ในประวัติศาสตร์ เรื่องเป็นทีระลึกในวันวิสาขบูชา

ในสมัยวิสาขบูชา พุทธบริษัทย่อมรำลึกถึงพระพุทธรูปเป็นพิเศษ ในวันนี้จะได้ชักชวนเพื่อพุทธบริษัท ให้หาค้นหาพระคุณนั้นๆ อันเร้นลับอยู่ในประวัติศาสตร์ ซึ่งมีอยู่อย่างน่าอัศจรรย์ และไม่น้อย หวังว่าถ้าได้ตั้งใจพิจารณา คงจะพบมากพอที่จะทำให้มีความเชื่อความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม และเหมาะสมกับโอกาสในวันเช่นวันวิสาขบูชาวันนี้

การจะค้นหาให้พบรอยแห่งพระพุทธรูป อันจารึกติดอยู่ในสากลประวัติศาสตร์นั้น เราจะต้องมองให้พบการปฏิบัติอันเกิดขึ้นแก่โลก เนื่องจากมีพระองค์เป็นมูลเหตุโดยเฉพาะ ว่ามีอยู่อย่างไรเสียก่อน!

พระคุณของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อันมีอยู่เหนือปวงสัตว์ในสากลโลกนั้น คือความที่พระองค์ทรงประกาศความสวัสดีมีมงคลไว้แก่สัตว์โลก ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ด้วยอำนาจการปฏิบัติที่พระองค์ทรงบันดาลให้เป็นไปในโลก โดยทรงพระเจตนาที่ตาม ไร้เจตนาที่ตาม ความสวัสดีที่เกิดขึ้นโดยตรงนั้น ได้แก่ สุขสวัสดี อันเกิดจากการสดับธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว ประพฤติตามโดยควรแก่ธรรม และที่เป็นโดยอ้อมนั้น คือผลอย่างอื่นอันเกิดขึ้นสืบต่อมาจากการที่มีผู้ฟังธรรม แล้วประพฤติดนให้เป็นตัวอย่างแก่โลก ดึงดูดให้มีผู้นิยมธรรมอีกต่อหนึ่ง หรือแม้ที่สุดแต่การที่เมื่อบุคคลมากมายเป็นผู้มีความสุขไปเสียมากขึ้น ความชั่วและคนชัวก็น้อยลงไป คนทั้งโลกก็พลอยสุขเพราะเหตุนี้ และข้อที่ว่าทรงบันดาลให้การปฏิบัติเกิดมี และเป็นไปในโลกนั้น ได้แก่ การปฏิบัติของประวัติศาสตร์โลก ทั้งในทางสมาคมและทางศาสนาสำหรับการปฏิบัติของประวัติศาสตร์นั้น เป็นการปฏิบัติที่ไร้เจตนา เพราะพระองค์ทรงทำหน้าที่ของพระองค์ตามธรรมดา พระพุทธเจ้าองค์หนึ่งเท่านั้น แต่การปฏิบัติก็เกิดขึ้นแก่ประวัติศาสตร์เอง

โดยนัยนี้ เราจะพบว่าพระคุณของพระองค์จารึกรอยปรากฏอยู่ในการปฏิบัติทั้งสาม คือ ปฏิบัติของประวัติศาสตร์เอง, ปฏิบัติทางสังคม, และปฏิบัติทางศาสนา ซึ่งมีการปฏิบัติทั้งทางฝ่ายทฤษฎี และฝ่ายปฏิบัติการ

ก. การปฏิบัติที่เกิดขึ้นแก่ประวัติศาสตร์

โลกหมุนลอยไปตามกระแสของความอยากของตัวเอง และหมุนไปสู่ความแตกดับ ด้วยอำนาจกิเลสของสัตว์โลกนั่นเอง ได้ก่อการอันร้ายกาจขึ้นทำลายกันเอง หรือเป็นการทำลายโลก ในเมื่อวอดวายกันหมด แล้วเกิดขึ้นมาใหม่ สำหรับเป็นเช่นนั้นอีก แต่ธรรมนั้นหยุด หรือไม่ลอยไปตามกระแส หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือขวางกระแส กันไม่ให้โลกไหลไปตามกระแสของตัวเอง แต่ให้ทวนกระแสไหลไปตามแนวธรรม ธรรมเป็นเครื่องค้ำครองโลก หรือกีดกันไม่ให้โลกหมุนไปสู่ความแตกดับเร็วเกินไป จึงเป็นเหมือนลูกตุ้มที่ถ่วงโลกไว้ ให้มีชีวิตอยู่ยืนนานกว่าที่จะปล่อยให้หมุนจีไปตามอำนาจของตัวเอง ธรรมนั้นไม่มีใครตั้งขึ้น เป็นของมีอยู่เอง เป็นแต่มีผู้ค้นพบ และเป็นความจริงอันเด็ดขาดอยู่ในตัว สิ่งใดที่ตั้งขึ้น สิ่งนั้นหาใช้ธรรมในที่นี้ไม่ และไม่มีความจริงในตัว เพราะถูกตั้งขึ้นได้ และมีคนตั้งขึ้น ธรรมที่แท้จริงใครตั้งไม่ได้ แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงตั้งขึ้นไม่ได้ เป็นแต่ทรงค้นพบด้วยอำนาจพระปัญญา แล้วทรงนำมาสอนสัตว์ คนเราเกิดมาในท่ามกลางวิชชา จึงไม่มีความรู้หรือมีแต่ความรู้ที่ผิด ซึ่งมีผลเท่ากับความรู้ หรือบางอย่างจะให้โทษยิ่งกว่าความรู้ไปเสียอีก ธรรมหรือกฎความจริงที่มีอยู่เองแล้ว จึงไม่ปรากฏต่อเรา เราทราบข้อนี้ได้ ตรงที่เราทำผิดกฎความจริงของธรรมชาติ และเราทราบที่เราทำผิดได้ ตรงที่เรากำลังไม่ได้รับความสุขชนิดที่เรามีความพอใจพอใจอยู่เสมอได้ เรายังไม่มีความอยู่หรือความมีความเป็นที่ถูกต้องตรงความประสงค์ของเราทุก ๆ อย่าง และแล้วเราก็ไม่ทราบว่ามันเป็นเพราะเหตุไร นั่นแหละ คือข้อที่ว่า แม้ความจริงมีอยู่ เราก็หาทราบไม่ จนกว่าเราจะมีปัญญาเสียก่อน

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงค้นพบความจริงด้วยพระปัญญาของพระองค์เองก่อนแล้ว สอนให้เรารู้หรือเข้าใจความจริงอันนั้นตามพระองค์ได้ง่ายขึ้น จนเราสามารถดำรงใจให้ตั้งอยู่ได้ในสภาพที่ไม่มีความทุกข์อันใดมารบกวนได้ และเรามีแต่ความพอใจในชีวิตของเราอย่างชุ่มชื่นเยือกเย็นอยู่เสมอ โลกกำลังกระหายต่อความพ้นทุกข์อยู่แล้ว ฉะนั้นพอพระองค์ทรงอุบัติขึ้นสั่งสอนธรรมแต่ไม่ต้องร้องเชื้อเชิญ สัตว์ที่มีปัญญาก็นึก และพร้อมอยู่เสมอที่จะรับเอาธรรมจากพระองค์ในส่วนหลักวิชา และนำไปประพฤติ จนบังเกิดผลในทางใจ สมตามที่ตนหวัง คือ สภาพที่ใจไม่มีความทุกข์อีกต่อไป เมื่อเกิดมีคนที่สามารถรับเอาธรรมชนิดนี้ และเกิดมีมากขึ้นด้วยการสั่งสอนกันสืบมา ธรรมก็เป็นสิ่งที่ปรากฏแก่ดวงใจของสัตว์โลกมากขึ้น เมื่อมีมากขึ้น ก็มีอิทธิพลในการที่จะจูงสัตว์โลกไปในแนวของธรรมมากขึ้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือเป็นลูกตุ้ม ที่ถ่วงโลกให้หมุนไปหาความลุ่มจมช้าเข้านั่นเอง แม้ว่าผู้ที่รู้ธรรมโดยตรงนั้น จะมีความสุขของตนเองอย่างเต็มเปี่ยมไปผู้หนึ่งเป็นส่วนตัวแล้ว ก็ยังมีอิทธิพลที่จะดึงดูดน้ำใจผู้อื่นอีกเป็นจำนวนมากให้ดำเนินตาม จึงเกิดเป็นลูกตุ้มถ่วงขึ้นได้ด้วยอาการอย่างนี้ ธรรมมีบุคคลในโลก เปรียบเหมือนผู้จะออกคะแนนเสียงเป็นฝ่ายค้านอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งออกความคิดอย่างลบล้างไปเสียให้ไปเป็นไปในทางลุ่มจม และเดือดร้อนโดยไม่รู้สึก ฉะนั้นถ้าธรรมมีบุคคลยิ่งมีมากขึ้นเมื่อใด ลูกตุ้มที่ถ่วงก็ยิ่งหนัก และถ่วงได้มากขึ้นเพียงนั้น ในบัดนี้ประมาณกันว่ามีพุทธบริษัทในโลกไม่น้อยกว่าหนึ่งในสาม ของพลโลกทั้งหมด จำนวนคนเหล่านี้ย่อมเป็นส่วนที่ถ่วงให้โลกหมุนไปหาการถูกเป็นไฟเข้าเข้าตามส่วน

ในระหว่างที่ยังไม่ลุกนี้ เพราะมีความถ่วงให้ช้าอยู่ มีคนอื่นอีกเป็นจำนวนมากหรือทั้งโลก พลอยได้รับความผาสุกไปด้วย จึงกลายเป็นการอำนวยสุขให้แก่โลกทั้งสิ้นไปในตัว ซึ่งควรที่สัตว์ทุกถ้วนหน้าจะพึงอำนวยสุขให้แก่โลกทั้งสิ้นไปในตัว ซึ่งควรที่สัตว์ทุกถ้วนหน้าจะพึงรำลึกถึงหิตคุณอันนี้ของพระพุทธเจ้า และการที่โลกหมุนไปหาความลุ่มจมซ้ำเข้านี้เองชื่อว่า เกิดการปฏิบัติขึ้นในตัวประวัติศาสตร์เองโดยไม่รู้สึกรู้สา ซึ่งถ้ามีฉะนั้นโลกจะต้องดำเนิน หรือมีฉากในทางประวัติศาสตร์เป็นอย่างอื่นไปแล้ว ถ้าเราจะปล่อยให้มันเป็นไปตามอำนาจกิเลสตัณหาของโลกล้วนๆ โดยไม่มีธรรมเข้าคุ้มครองหรือแทรกแซง

ข. การปฏิบัติที่เกิดขึ้นแก่สังคมมนุษย์

อินเดียในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้นนั้น มีการถือชนวรรณะ ตามลัทธิพราหมณ์ แบ่งคนออกเป็น ๔ พวก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ พลเมืองธรรมดาที่เรียกว่า ไวศยะ และพวกทาสหรือที่เรียกว่า ศูทร รวมทั้งพวกที่ต่ำกว่า เช่น พวกจัณฑาลด้วย สามพวกแรกเป็นพวกสูง และสูงกว่ากันอยู่ตามลำดับ ส่วนพวกหลังนั้น ตามลัทธินั้นคล้ายกับไม่รับรองว่าเป็นมนุษย์ เขาไม่ยอมให้พวกศูทรเข้าโบสถ์ ไม่ยอมให้ได้เรียนหรือฟังพระเวท ไม่รวมบ่อน้ำ ไม่รวมหนทาง และถ้าบังเอิญว่า พวกศูทรผ่านมาพบเข้ากับพวกชั้นสูง เขาปรับให้เป็นความผิดของพวกศูทรนั่นเอง และได้รับโทษซึ่งทารุณ เขาถือว่า พวกกษัตริย์สร้างขึ้นจากแขนของพรหม พวกพราหมณ์สร้างขึ้นจากปาก พวกไวศยะสร้างขึ้นจากกระเพาะ และพวกศูทรถูกสร้างขึ้นจากเท้าของพรหม ดังนั้นพวกศูทรจำนวนล้าน ต้องกลายเป็นพวกที่อดอาหารเอาใจของผู้อื่นคล้ายกับว่าของเนาที่ไปปนอยู่ท่ามกลางกองดอกไม้อันมีกลิ่นหอม การสมาคมจึงเจือไปด้วยการถือตัว การเกลียดกัน และการสบประมาทอย่างรุนแรง มีภาระที่น่าอนาถใจแทรกแซงอยู่ทั่วไป เพราะว่าแม้ว่าพวกวรรณะสูงจะรังเกียจ และเหยียดหยามทำทารุณต่อวรรณะต่ำอยู่เพียงใด ก็ยังต้องติดต่อกับพวกทาสเหล่านั้นอยู่นั่นเอง ภาพแห่งความทารุณจึงคงมีอยู่ทั่วไปในวงการสมาคม ซึ่งเป็นเหมือนกับสีดำนับร้อยเป็นแห่งๆ ในพื้นที่ขาวหรือเหลือง ฉะนั้นดิฉันนั้น ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้น พระองค์ทรงสั่งสอนว่าคนเราจะเป็นพราหมณ์ เพราะเหตุสักว่าบิดามารดาเป็นพราหมณ์หาได้ไม่ แต่จะเป็นพราหมณ์ได้ก็ด้วยประพฤติตนตามแนวธรรมคือประพฤติดี และในการประพฤตินั้นทำได้ทุกคนไม่จำกัดว่าจะเป็นวรรณะไหน ในการประพฤติธรรมไม่มีกษัตริย์ ไม่มีพราหมณ์ ไม่มีไวศยะ และไม่มีศูทร เพราะฉะนั้น คนเราจะเป็นอะไรก็ได้ทั้งนั้น แล้วแต่การประพฤติของเขานั้นเอง การเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ด้วยเหตุสืบจากบิดามารดานั้นไม่ช่วยได้ เพราะว่าแม้จะมีกำเนิดจากบิดามารดาที่เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ ไวศยะ หรือศูทร ก็ตาม เมื่อประพฤติผิดธรรมแล้ว ย่อมจมลงไปในนรกเหมือนกัน โดยไม่แตกต่างกัน และไม่ใช่อยกเว้นให้แก่ใครเป็นพิเศษ ถ้าประพฤติถูกต้องธรรม ก็จะได้ไปสู่สุคติและเป็นสุขเหมือนกัน โดยทำนองเดียวกัน ดังนี้ ครั้นมีคณนัถิอและทำตามคำสั่งสอนของพระองค์มากขึ้น จนกระทั่งถึงพวกราชาและมหาราชา พวกศูทรก็ค่อยมีโอกาสได้หายใจด้วยอากาศที่บริสุทธิ์สดใสเยือกเย็น ปราศจากลมอันทารุณได้มากขึ้น ฉากของมนุษย์ใน

ด้านการสมาคมก็เปลี่ยนไปโดยควรแก่เหตุ ภาพทารุณที่เคยปรากฏในวงการสมาคมระหว่าง
วรรณะทั้งสี่ ก็ค่อยจางหายไป พื้นสีขาวในดวงใจของมนุษย์เหล่านั้น ก็มีสีขาวอัน
สม่ำเสมอมากขึ้น มีจุดหรือทางดำน้อยลง

อีกอย่างหนึ่ง สตรี ในกาลก่อนเป็นสิ่งที่เคยถือกันว่าเป็นทรัพย์สินสมบัติชนิดหนึ่ง ใน
ตอนแรกก็เป็นทรัพย์สินของบิดามารดา ที่เลี้ยงไว้สำหรับขายให้แก่บุรุษในตระกูลที่จะมาขอซื้อเอาไป
ครั้งผู้ที่เป็นสามีซื้อเอาไปแล้ว ก็ถือเสมือนหนึ่งทรัพย์สินหรือสัตว์เลี้ยงชนิดหนึ่ง ปราศจากสิทธิ์และ
เสียงใดๆ เพราะเชื่อกันว่าสตรีเป็นมนุษย์ที่ไม่มีอะไรๆ สมบูรณ์เหมือนผู้ชาย จึงไม่ให้นักศึกษาแก่
สตรี สตรีก็มีอันที่จะเป็นไปในทางเสื่อมเสียมากขึ้น จึงกลายเป็นธรรมเนียมถือกันว่า สตรีไม่ควร
ถูกยกขึ้นมาเทียมบุรุษ ใดๆ อย่างให้อยู่ในอำนาจของฝ่ายชายอย่างเดียว จุดดำได้เกิดขึ้นแก่เพศ
ที่เป็นมารดาของโลกอย่างเปื้อนไปหมด ทั้งที่บุรุษผู้ถือลัทธินั้น ก็ต้องเกิดมาจากสตรีนั่นเอง ครั้น
พระองค์ทรงอุบัติขึ้นทรงรับรองข้อที่ว่า สตรีสามารถบรรลุผลเช่นเดียวกับบุรุษ โดยไม่มีข้อ
แตกต่างและตรัสข้อปฏิบัติสำหรับสตรี เพื่อ"เอาชนะ"ได้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า คือความมีหน้ามี
ตา ในทางสมาคมหรือวงสังคม และการไปสู่สุคติสวรรค์โดยเท่าเทียมกับผู้ชาย ให้รู้จักหน้าที่ของ
ตัวที่จะพึงปฏิบัติต่อสามี ซึ่งก็มีหน้าที่อีกอย่างหนึ่งอันจะพึงปฏิบัติต่อภรรยา และให้ทั้งสองฝ่ายถือ
เสมือนที่จะพึงกระทำต่อกัน โดยเท่าเทียมกัน การยกสถานะสตรีเช่นนี้ ปรากฏในตระกูลวงศ์ของ
พระองค์คือพวกศากยะมาก่อนแล้ว โดยที่ถือว่าสตรีเป็นเพศที่ควรยกย่อง ไม่ยอมให้ไปกับพวกที่มี
เชื้อชาติต่ำกว่า แม้จะมีอำนาจ และสตรีควรมีสิทธิ์ที่จะปฏิเสธ หรือไม่ถูกยกให้แก่บุรุษที่ไม่มี
คุณสมบัติที่เทียมกัน หรือกล่าวอย่างสั้นๆ ก็คือว่าเกียรติยศของสตรี เป็นสิ่งที่จะต้องพิจารณาอยู่
อย่างรอบคอบ สุขุม ข้อนี้ทำให้สตรีพวกศากยะก้าวออกจากประตูเรือน บวชในสำนักภิกษุณีได้
โดยปราศจากการขัดขวางของฝ่ายชาย และธรรมของพระองค์ซึ่งมีผู้รับถือกันมากขึ้นสืบมา
ในตอนหลัง ได้ช่วยยกสถานะของสตรีให้สูงขึ้นอย่างประจักษ์ มีสิทธิและโอกาสที่จะทำ
การกุศลและการศึกษา ตามประสงค์ของตนมากขึ้นทั่วๆ ไป ในประเทศที่รับนับถือพุทธ
ศาสนา

อีกอย่างหนึ่ง อินเดียในสมัยโบราณมีธรรมเนียม บุษายัญด้วยเนื้อและเลือดทั้งของ
สัตว์และมนุษย์ โบสถ์ส่วนมากคือโรงฆ่าสัตว์ที่แดงไปด้วยเลือด และไฟที่ส่งควันตลบ ผู้มีทรัพย์สิน
และอำนาจจัดให้พวกนักบวชประกอบการบุษายัญ เพื่อไถ่ถอนบาปของตนและช่วยให้ตนมีความ
เจริญยิ่งขึ้นไปตามลัทธิที่เชื่อกันอยู่ พวกนักบวชเหล่านั้นช่วยทำพิธี ให้บาปของผู้เป็นเจ้าของยัญ
นั้น ตกมารวมกันอยู่ที่ศีรษะของสัตว์ที่จะฆ่า แล้วพินันเสีย โดยไม่มีขณะที่มันอาจสำนึกถึงรส
ของความเจ็บและความตาย เอาโลหิตรองใส่ถาดมาเผาไฟสมนาคุณพระเป็นเจ้าในเบื้องบน ศัตรู
ย่อมตอบแทนศัตรูด้วยเลือดและชีวิต การริษยาอาฆาตจองเวรแก้แค้น ถือกันว่าเป็นเกียรติยศ ไม่
ถือกันว่าการให้อภัยเป็นสิ่งที่ควรนิยม ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้น พระองค์ทรงสอนว่า
ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตัว คนอื่นจะช่วยทำคนอื่นให้เศร้าหมองหรือบริสุทธิ์หา

ได้ไม่ กรรมเป็นสิ่งเด็ดขาดแน่นอนในข้อที่ว่า ทำเช่นไรต้องได้ผลเช่นนั้น และผู้ทำนั้นเองเป็นผู้รับผล ไม่มีการไถ่ถอนสับเปลี่ยนกันได้ด้วยอำนาจ หรือด้วยทรัพย์ หรือสิ่งอื่นๆ เวรย่อมไม่ระงับด้วยเวร แต่จะระงับเพราะความไม่ผูกเวรของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และการให้อภัยเป็นความกล้าหาญของนักปราชญ์ แม้พวกคนพาลจะถือกันว่า เป็นความขลาดหรืออะไรก็ตาม สัตว์ทุกชนิด รู้จักรักชีวิตเหมือนมนุษย์และเท่ากันกับมนุษย์ และตกอยู่ในภาวะอันหนัก เพราะถูกความแค้นความเจ็บและความตายครอบงำเช่นเดียวกัน ควรที่จะเป็นเพื่อนทุกข์ยากด้วยกัน ดีกว่าที่จะล้างผลาญกัน ซึ่งเป็นการกระทำความชั่วและน่าละอายยิ่งขึ้น ครั้นมีผู้นับถือศาสนาของพระองค์มากขึ้น ธรรมที่ทรงนำมาสั่งสอนนั้น ก็ยังมีอิทธิพลในดวงใจของมนุษย์ที่เคยนิยมการฆ่าและการจองเวรมากขึ้น ซึ่งช่วยให้เขาบรรเทาความโหดร้ายนั้นลงเสียได้ตามควรแห่งธรรมที่ได้ศึกษา ครั้นแพร่หลายไปถึงชั้นพระราชา ก็มักกฎหมายบัญญัติห้ามการฆ่าสัตว์ และตั้งโรงพยาบาลขึ้นสำหรับสัตว์เดรัจฉาน ดังที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกแทบทั่วไปทั้งอินเดีย หรือชมพูทวีป สมตามทีพระราชาราชองค์นี้มีอาณาจักรอันกว้างขวาง เพราะทรงอาศัยอำนาจธรรมเป็นเครื่องปราบและขยายอาณาจักร อันปรากฏตามประวัติศาสตร์ว่า ทรงขยายอาณาเขตได้กว้างว่ากษัตริย์องค์ใดในอินเดีย การปฏิบัติได้เกิดขึ้นในดวงใจของประชาชน จนถึงกับทำให้โรงฆ่าสัตว์ชนิดที่หุ้มคลุมอยู่ด้วยลักษณะของโบสถ์นั้นลดจำนวนน้อยลงไป และมีโรงพยาบาลสำหรับสัตว์ที่เจ็บป่วยเกิดขึ้นแทนดังกล่าวแล้ว นี่คือรอยแห่งพระพุทธรูปที่จารึกติดอยู่ในประวัติศาสตร์ของอินเดียและประเทศใกล้เคียง เท่าที่ทราบมาจักรของพระเจ้าอโศกราชแผ่ไปถึง และลากรอยของมันสืบต่อมาจนกระทั่งบัดนี้ ได้แผ่ไปในประเทศอื่นโดยกว้างขวาง จนกระทั่งเกิดมีชนหมู่มากที่ถือไม่กินเนื้อสัตว์ เพราะอาศัยรัศมีธรรมของพระองค์ก็มี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ พุทธบริษัทที่ปฏิบัติตนไม่เสพเนื้อสัตว์ตลอดชีวิต หรือบางครั้งสัตว์ไม่ถูกฆ่า หรือเป็นเหตุให้ถูกฆ่าเพราะชนพวกนี้ หรือในวันที่กำหนดเป็นวันทางศาสนานั้น มีจำนวนมากมายเหลือที่จะนับได้ ซึ่งเป็นเสมือนการปิดเสียซึ่งลำธารของโลหิต อันเคยไหลนองให้หยุดไหล หรือน้อยลง ซึ่งย่อมทำให้ฉากแห่งประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปอย่างยากที่จะพิจารณาเห็นได้ง่ายๆ เพราะปฏิวัติอันนี้มีสังคมหรือสมาคมส่วนใหญ่ของมนุษย์เป็นมูลฐาน

เมื่อย้อนมามองดูอีกครั้งหนึ่งจะพบว่า สังคมใดหนักแน่นในพุทธธรรมแล้ว การเหยียดชั้นวรรณะของกันและกันจะมีในสมาคมนั้นๆ จะมีแต่ความวางตนเสมอ พร้อมเพรียงสามัคคีกันก่อภูการะของประเทศชาติ การยกสถานะของสตรี และการให้อภัยด้วยความเมตตากรุณา ย่อมหาได้ง่ายในสมาคมนั้น มนุษย์ชาติส่วนใหญ่ จึงได้มีรูปทางประวัติศาสตร์ แปลกไปกว่าตามที่จะปล่อยให้มันหมุนไปเอง โดยปราศจากหลักธรรมของพระองค์เข้าเกี่ยวข้อง ด้วยประการฉะนี้

ค. การปฏิวัติทางศาสนา

จากประวัติศาสตร์ของปรัชญาทั้งหมดบรรดามีในโลกนี้ เราจะพบหลักสำคัญได้ อันหนึ่งว่า พุทธศาสนาได้สอนสิ่งที่ใหม่และแปลก จนถึงกับตรงกันข้ามกับหลักปรัชญานั้นๆ ให้แก่โลก ซึ่งจะได้ยกมาวินิจฉัยโดยย่อๆ เป็นลำดับไป

ทฤษฎีทางปรัชญา ที่พระผู้มีพระภาค ได้ทรงเผยให้แก่โลก ชนิดที่ไม่เคยมีใครสอนมาก่อน ก็คือ กฎอันว่าด้วยอนัตตา ไม่มีสิ่งใดที่เป็นอัตตาคือตัวตน มติในลัทธิอื่น ย่อมสอนว่ามีอัตตาที่เป็นตัวเรา ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ถึงแม้จะได้ปฏิเสธบางส่วน (เช่น ร่างกาย เป็นต้น) ว่าเป็นอนัตตามิใช่ตัวเราไปแล้วก็ตาม ในยุคพุทธสมัยมีลัทธิที่สอนอย่างสูงที่สุด ก็คือลัทธิที่สอนให้ศึกษาปฏิบัติ จนรู้จักตัวอาตมันหรืออัตตาที่หลุดพ้นแล้วจากโลกียธรรมอันห่อหุ้มอยู่ อันเป็นสภาพชนิดหนึ่ง ที่ไม่รู้จักตายหรือแม้แต่แปรผัน คือเป็นอสังขตะ นั่นแหละว่าเป็นตัวอาตมันหรือตัวเรา ที่แท้จริง แทนที่จะยึดถือร่างกายหรือจิตตามธรรมดาว่าเป็นตัวเรา แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงประกาศขึ้นว่า สิ่งที่เป็นอสังขตะคือไม่ตายและไม่ผันแปร เพราะไม่มีการเกิดและไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งใดนั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง แต่มันหาใช่เป็นอาตมันหรือตัวตนของใครไม่ มันเป็นเพียง “สังขรรณตา” ล้วนๆ เช่นเดียวกับสิ่งอื่นๆ ที่เป็นพวกสังขตะ คือรู้จักตายและแปรผัน เพราะมีเหตุปัจจัยปรุงนั้นเหมือนกัน และข้อสำคัญนั้นมีอยู่ว่า จิตจะได้รู้ถึงสภาวะอันแท้จริง และถึงที่สุดจริงๆ นั้น ต้องเป็นจิตที่ปราศจากความเข้าใจและความยึดถือว่ามีอัตตาหรือเป็นอัตตาเท่านั้น ถ้ายังนับว่าเป็นอัตตาเพียงบางอย่าง และยึดถือว่าเป็นอัตตาบางอย่าง ดังกล่าวมาแล้ว แม้สิ่งนั้นจะสูงสุดเพียงไร ก็ยังหาใช่เป็นการหลุดพ้นที่แท้จริงและถึงที่สุดของจิตไม่ เป็นอันว่าพุทธศาสนาปฏิเสธอัตตาโดยสิ้นเชิง และประวัติศาสตร์ย่อมแสดงชัดอยู่ในตัวเองทันทีว่า ก่อนหน้านั้นโลกไม่เคยได้ยินคำว่า สัพเพ ธมฺมา อนัตตา = “สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา” เลย โลกเพิ่งจะมาได้ยินเมื่อพระพุทธองค์ทรงประกาศขึ้น และได้รู้ถึงภูมิธรรมขั้นใหม่ กล่าวคือ ความปล่อยวางสิ่งทั้งปวงโดยเด็ดขาดได้เช่นนี้ จึงกล่าวได้ว่า ทฤษฎีอันนี้ (คือที่ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา) มีอันเดียวเฉพาะในพุทธศาสนาเท่านั้น ลัทธิอื่นๆ ทั้งหมด มีจุดหมายอยู่ที่หา “อัตตาหรือชีวิตอันแท้จริง” ให้พบ แต่พุทธศาสนาประกาศขึ้นว่า อัตตาหรือชีวิตอันแท้จริงนั้นไม่มีเลย แม้ว่าอสังขธรรมจะเป็นสิ่งไม่ผันแปร และตั้งอยู่ตลอดอนันตกาลเพียงไร มันก็หาใช่เป็นชีวิตหรือเป็นอัตตาไม่

ตามประวัติศาสตร์แห่งธรรมปฏิบัติ เราอาจพบได้อย่างแจ่มแจ้งว่า ก่อนหน้านั้น มีแต่แนวปฏิบัติเพียงสองสายคือ พวกหนึ่งคล้อยไปตามกระแสโลก ยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ หรือหาความมร่อยทางกายพร้อมกันไปด้วย อีกพวกหนึ่งก็ถึงกับทรมานกายให้แสนเข็ญ โดยมีหลักฐานว่าทรมานได้เพียงไร ก็ยังเป็นการปล่อยวางกาย ไม่เห็นแก่กาย และเป็นการหลุดพ้น ได้เพียงนั้น ไม่เคยมีใครได้ยิน หรือไม่ยึดหลักว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** อันคลุกเคล้าไปด้วยปัญญา และกว้างขวางเหมาะสมสำหรับคนทั่วไป ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้น ไม่มีใครเคยได้ยินคำว่า อริยสัจ อันเป็นกฎแห่งเหตุผลและคนเราจะพ้นทุกข์ได้ก็ด้วยการกระทำที่ตรงตามกฎแห่งเหตุผล

ก่อนที่พระองค์อุบัติขึ้น ถ้ามีใครถามว่า คนเราตายแล้วเกิดอีกไหม? ก็จะมีคนตอบต่าง ๆ กัน คือ ๑. ตอบว่า เกิดอีก ๒. ตอบว่า ไม่เกิดอีก ๓. ตอบว่า เกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี ๔. แต่คำตอบทั้ง ๓ ชนิดนี้ ผิดหลักพุทธศาสนา ถ้ามีใครทูลถามพระองค์เช่นนั้น พระองค์ก็จะตรัสตอบมีหลักว่า แท้ที่จริง คนเราไม่มี มีแต่การควบคุมเข้ากับการแยกออก และการผันแปรไปของธรรมชาติพวกหนึ่ง ซึ่งมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งและผลักไล่ไป เมื่อขาดเหตุขาดปัจจัยมันก็หยุด หรือดับ แท้จริงทุกส่วนของสิ่งที่เรียกว่า คนเราหรือตัวเรา ก็เปลี่ยนแปลงเป็นอันอื่นอยู่ทุก ๆ ประมาณ และทุกขณะจิตอยู่เองแล้ว หาสาระที่จะเรียกว่า คนเรา ตรงไหนหรือเวลาไหนมิได้ หรือแม้จะหมายความว่า คนเราเกิดหรือตายตรงร่างกาย เราก็ยังกล่าวลงไปไม่ได้ว่า บางคนเกิดอีก หรือบางคนไม่เกิดอีก คงกล่าวได้แต่เพียงว่า ย่อมแล้วแต่เหตุ ถ้าเหตุเพื่อจะให้เกิดอีกมี มันก็เกิด ถ้าหมด ก็ไม่เกิด แต่อย่างไรก็ตาม การตอบเช่นนี้ยังไม่ตรงตามความจริง เพราะตามกฎแห่งวิภังขณธรรมนั้นมีแต่เพียงธรรมชาติสายหนึ่ง ซึ่งไหลเชื่อมเป็นเกลียวไปด้วยความเปลี่ยนแปลง ไม่หยุดหย่อน จนกว่ามันจะหมดต้นเหตุ โดยที่ต้นเหตุของมันถูกทำลายเสีย คำว่า เกิด-แก่-ตาย หรืออื่นๆ เป็นเพียง “คำสมมติ” ที่เราจับไปสวมเข้า ที่ระยะหรือตอนใดตอนหนึ่งของ “สายอันยาวยืด” สายนี้เท่านั้น เพราะฉะนั้นการกล่าวถึงเกิดตายตัวลงไปว่า เกิดอีก หรือไม่เกิดอีก บางคนเกิด บางคนไม่เกิด อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ผิดจากความจริงซึ่งพุทธศาสนาเล็งถึง สรุปว่า พระพุทธรูปเป็นผู้เปิดเผยหลักอันสืบด้วยเหตุผล หรือที่เราเรียกกันในสมัยนี้ว่า สบหลักวิทยาศาสตร์ (Scientific) เป็นคนแรก เป็นบุคคลแรกในโลกที่ประกาศว่า สิ่งที่เราเรียกกันว่า คนหรือตัวเรานั้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งๆ ของเกลียวแห่งความหมุนเวียนของสิ่ง ซึ่งเป็นเหตุผลขณะหนึ่งๆ แท้ที่จริง คนเราไม่มี มีแต่ส่วนย่อยๆ หลายส่วน จับกลุ่มกันเข้าแล้วหมุนไปๆ ซึ่งทั้งนี้เป็นด้วยอำนาจแห่งเหตุที่ทำให้ปรากฏตัวมีตัวตนอยู่ได้ แต่ที่ชั่วขณะที่มันหมุน หยุดหมุนก็ดับ และไม่มีตัวอะไร นอกจากความว่างจากสิ่งเหล่านั้น จึงกล่าวได้ว่า มีแต่โลภะกรรมที่หมุนไปตามเหตุ ปรากฏอยู่ชั่วขณะที่ยังมีเหตุ และหมุนไปๆ จนกว่าจะถึงที่สุดเมื่อสิ้นเหตุ เท่านั้น ถ้าถามว่า คนตายแล้วเกิดหรือไม่? ก็ตอบว่า คนไม่มี จะเอาอะไรมาตาย หรือเกิด มีแต่กลุ่มของสิ่งที่หมุนไปตามอำนาจแห่งเหตุ จนกว่าจะหมดเหตุ ยังมีเหตุก็ต้องหมุนไป หมดเหตุ ก็หยุดหมุน

นอกจากนั้น ยังอาจกล่าวได้สืบไปว่า พระพุทธรูปเป็นคนแรกที่ป่าวประกาศ มิให้มีการเชื่อมั่นตามตำรา เชื่อมั่นคำครู เชื่อลัทธิธรรมเนียมประเพณี หรือเชื่อด้วยการตรึกตามเหตุผลชั่วแล่น ตามหลักที่ปรากฏอยู่ในกาลามสูตร และทรงวางหลักว่า ไม่ควรถกเถียงคั่งจ้องกันด้วยปัญหาทางปรัชญาที่เป็นปัญหาโลกแตก ดังเช่นเรื่องทิวฐิสิบ ที่เป็นปัญหาพื้นเมืองในสมัยพุทธกาล ทรงสรุปใจความว่า ชีวิตนี้ มิใช่เป็นปัญหาที่ต้องสงสัย แต่เป็นเพียงสภาพความจริงชนิดหนึ่ง ที่เราจะต้องเข้าใจถึงอย่างเดียวเท่านั้น และก็ด้วยการปฏิบัติอันเป็นภายในอย่างเดียว และอาศัยตนของตนโดยเฉพาะจึงจะเข้าถึงได้ การอ่อนน้อมพระเป็นเจ้าเป็นเพียงความขลาด

หลักคำสอนดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ ประทีปดวงใหม่ ที่พระพุทธองค์ทรงจุดขึ้น และทรงส่องให้สัตว์โลกก้าวเท้าไปสู่ความพ้นทุกข์ โดยอาการที่ผิดแปลกไปจากที่ถ้าหากว่าโลกจะมีได้รับแสงจากประทีปดวงนี้ และโดยเหตุนี้จึงทำให้ทิวทรรศน์แห่งประวัติศาสตร์ในด้านปรัชญาหรือธรรมวิทยา ได้เปลี่ยนรูปไปอย่างมากมาย และความเปลี่ยนแปลงอันนี้ ย่อมเป็นผลเกิดมาจากการปฏิบัติทางศาสนา ซึ่งมีมูลฐานมาจากพระพุทธองค์โดยเฉพาะ เมื่อลัทธิใหม่นี้ มีอิทธิพลเหนือชาวโลกแทนลัทธิเก่า (ดังที่กล่าวแล้วในตอนต้นๆ มีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นตัวอย่าง) มากขึ้นแล้ว รอยจารึกแห่งพระพุทธคุณที่ฝังลึกอยู่ในสายอันยาวยืดยาวของประวัติศาสตร์โลก ก็ย่อมมีปกคลุมอยู่โดยทั่วไป และเราก็จะพอมองเห็นได้ว่า พระมหากรุณาคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จะยังคงปกคลุมประวัติศาสตร์ของโลกไปตลอดชั่วกัลปาวสาน

เมื่อเรามองเห็นภาพแห่งการปฏิบัติทั้งที่ตัวประวัติศาสตร์ ที่มนุษย์สมาคม และที่แนวปรัชญาของโลกทั้งมวล อันเป็นมาอย่างไร โดยทั่วถึงดังนี้แล้ว เราก็เห็นได้จากการปฏิวัตินั้นๆ สืบไปว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นบ่อเกิดแห่งคุณประโยชน์ของโลกอย่างใหญ่หลวงเพียงไร ผลที่กระทอนสืบๆ ไปจากพระคุณทั้งปวงนั้น ย่อมทิ้งรอยของมันให้จารีกติดอยู่ในสายอันยาวยืดยาวของประวัติศาสตร์ยิ่งขึ้น ทุกๆยุค พุทธบริษัททั้งหลายควรจะมองคั่นดูให้ครบถ้วนทั่วถึง ในสมัยอันเป็นอภิลักขิตกาล เช่น วิชาขบฏานี้ ด้วยความเคารพอันหาขอบเขตมิได้จึงทุกคนเกิด.

พุทธทาสภิกขุ

วิสาขมาส ๒๔๘๓

ใครทุกข์ ? ใครสุข?

พระพุทธองค์ตรัสว่า "เมื่อกล่าวสรุปให้สั้นที่สุดแล้ว เบญจขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน เป็น **ตัวทุกข์**." (สังขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา) เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมทำให้เกิดความสงสัยว่า ถ้าขันธ์เป็นทุกข์ ก็ข้างมันเป็นไร เราอย่าทุกข์ก็แล้วกัน มิใช่หรือ?

บาลีแห่งอื่นก็มีอีกว่า "ตัวทุกข์นั้นมีอยู่แท้ แต่บุคคลผู้เป็นทุกข์หาไม่มี" (ทุกฺขเมว หิ น โภจิ ทุกฺขิโต การโก น, กิริยา วิชฺชติ) นี่ก็เช่นเดียวกันอีก แสดงว่าตัวตนของเราไม่มี. ทุกข์อยู่ที่รูป และนาม. นี่ก็ก่อให้เกิดคำถามว่า เราจะพยายามทำที่สุดทุกข์ไปทำไม เมื่อเราผู้เป็นเจ้าทุกข์ก็ไม่มีเสียแล้ว, พยายามให้ใคร. ใครจะเป็นผู้รับสุข ทำบุญกุศลเพื่ออะไรกัน?

เพื่อขบปัญหานี้ให้แตกหัก โดยตนเองทุก ๆ คน (เพราะธรรมะเป็นของเฉพาะตน). ข้าพเจ้าขอเสนอแนวคิดสั้น ๆ แต่กว้างขวางออกไป แต่ท่านทั้งหลายสำหรับจะได้นำไปคิดไปตรอง จนแจ่มแจ้งในใจด้วยปัญญาของตนเองแล้ว และบำบัดความหนักใจ หม่นหมองใจ อันเกิดแต่ความสงสัย และลังเลในการประพฤติธรรมของตน ให้เบาบางไปได้บ้าง ดังต่อไปนี้ :-

ร่างกายและจิตใจสองอย่างนี้ รวมกันเข้าเรียกว่า **นามรูป**, หรือเรียกว่า เบญจขันธ์ เมื่อแยกให้เป็น ๕ ส่วน. ในร่างกายและจิตใจนี้ ถ้ายังมีอุปาทาน กล่าวคือความยึดถือว่า "**ของฉัน**" ว่า "**ฉัน**" อยู่เพียงใดแล้ว ความทุกข์นานัปการ ตั้งต้นแต่ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย จนถึงความหม่นหมองร้ายแรงอย่างอื่น เช่น อยากแล้วไม่ได้สมอยาก เป็นต้น ก็ยังมีอยู่ และออกฤทธิ์แผดเผา ทรมานร่างกายและจิตใจอันนั่นเอง. แต่เมื่อใดอุปาทานอันนี้หมดไปจากจิต ผู้นั้นไม่มีความสำคัญตนหรือรู้สึกตนว่า "**ฉันมี**", "**นี่เป็นของฉัน**" เป็นต้นแล้ว ทุกข์ทั้งมวลดังกล่าวก็ตกไปจากจิตอย่างไม่มีเหลือ เพราะเราอาจที่จะไม่รับเอาว่าร่างกายและจิตใจนี้เป็นของเรา และสิ่งที่เกิดขึ้นแก่มันว่าเป็นของเราได้จริงๆ.

แต่พึงทราบไว้ว่า เมื่ออวิชชา (ความโง่หลง) ยังมีอยู่ในสันดานเพียงใดแล้ว ความสำคัญว่าเรา หรือของเรา มันก็ยังมีอยู่ในสันดานเรา โดยเราไม่ต้องรู้สึก เพราะฉะนั้น เราจึงรับเอาความทุกข์ทั้งมวลเข้ามาเป็นของเรา โดยเราไม่รู้สึกตัว; จึงกล่าวได้ว่า ตัวตนของเรา มีอยู่ในขณะที่เรายังมีอวิชชาหรืออุปาทาน เพราะสิ่งที่เป็นตัวตน (ตามที่เรารู้สึกและยึดถือไว้ในสันดานนั้น) เป็นสิ่งที่ถูกสร้างให้เกิดขึ้นโดยอวิชชานั้นเอง. ตัวตนไม่มีในเมื่อหมดอวิชชา.

เมื่อใดหมดอวิชชา หรือความโง่หลง เมื่อนั้น "**ตัวตน**" ก็ทำลายไปตาม; ความรู้สึกที่ว่า "**เรา**" ก็ไม่มีในสันดานเรา; ไม่มีใครเป็นผู้ทำ หรือรับผลของอะไร จึงไม่มีทุกข์, ความจริงนั้นมีแต่นามรูปซึ่งเกิดขึ้น, แปรปรวน, ดับไปตามธรรมดาของมัน เรียกว่า มันเป็นทุกข์. เมื่ออวิชชาในสันดานเรา (หรือในนามรูปนั่นเอง) ก่อให้เกิดความรู้สึกว่า "**นามรูปคือตัวเรา**" แล้ว "**เรา**" ก็

เกิดขึ้นสำหรับเป็นทุกข์, หรือรับทุกข์ทั้งมวลของนามรูปอันเป็นอยู่ตามธรรมชาตินั้น. เห็นได้ว่า **"เราที่แท้จริง"** นั้นไม่มี มีแต่เราที่สร้างขึ้นโดยอวิชชา. ท่านจึงกล่าวว่า ความทุกข์นั้นมีจริง แต่ผู้ทุกข์หาไม่มี, หรือเบญจขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน เป็นตัวทุกข์. ที่เรารู้สึกว่า มีผู้ทุกข์ และได้แก่ตัวเรานี้เองนั้น เป็นเพราะความโง่ของเรา สร้างตัวเราขึ้นมาด้วยความโง่นั้นเอง, ตัวเราจึงมีอยู่ได้แต่ในที่ๆ ความโง่มีอยู่. ยอดปรัชญาของพุทธศาสนา จึงได้แสดงถึงความจริงในเรื่องนี้ ด้วยการคิดให้เห็นอย่างแจ่มแจ้งประจักษ์ชัดว่า **"ตัวเราไม่มี"** จริงๆ.

อาจมีผู้ถามว่า ก็เมื่อความจริงนั้น ตัวเราไม่มีแล้วเราจะชวนชวายประพาศธรรมเพื่อพ้นทุกข์ทำไมเล่า? นี่ก็ตอบได้ด้วยคำที่กล่าวมาแล้วข้างต้นอีกนั่นเอง, คือว่าในขณะนี้ เราหาอาจมีความรู้ได้ไม่ว่า **"ตัวเราไม่มี"**. เรายังโง่เหมือนคนบ้าที่ยังไม่หายบ้า ก็ไม่รู้สึกเลยว่าตนบ้า. เหตุนี้เอง **"ตัวเรา"** ซึ่งสร้างขึ้นด้วยความโง่ นั้นแหละมันมีอยู่, มันเป็นเจ้าของทุกข์, และเป็นตัวที่เราเข้ายึดเอามาเป็นตัวเรา หรือของเราไว้โดยไม่รู้สึก. เราจึงต้องทำตามคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อหายโง่ หายยึดถือ หหมดทุกข์ แล้วเราก็จะรู้ได้เองทีเดียวว่า อ้อ! ตัวเรานั้น ที่แท้ไม่มีจริงๆ!! นามรูปมันพยายามดิ้นรนเพื่อตัวมันเองตลอดเวลา มันสร้าง **"เรา"** ขึ้นใส่ตัวมันเองด้วยความโง่ของมัน; เราที่มันสร้างขึ้น ก็คือเราที่กำลังอ่านหนังสือเล่มนี้อยู่แหละ !

ความทุกข์ ความสุขมีจริง. แต่ตัวผู้ทุกข์ หรือผู้สุขที่เป็น **"เราจริง ๆ"** หาไม่มี, มีแต่ **"เรา"** ที่สร้างขึ้นจากความไม่รู้ โดยความไม่รู้. ดับเราเสียได้ ก็พ้นทุกข์และสุข, สภาพเช่นนี้เรียกว่า นิพพาน. ที่กล่าวว่า พระนิพพานเป็นยอดสุขนั้น ไม่ถึงเข้าใจว่า เป็นสุขทำนองที่เราเข้าใจกัน, ต้องเป็นสุขเกิดจากการที่ **"เรา"** ดับไป และการที่พ้นจากสุขและทุกข์ ชนิดที่เราเคยรู้จักมันดีมาแต่ก่อน. แต่พระนิพพานจะมีรสชาติเป็นอย่างไรนั้น ท่านจะทราบได้เองเมื่อท่านลุถึง. มันอยู่นอกวิสัยที่จะบอกกันเข้าใจ ดังท่านเรียกกันว่า เป็นปัจจุตัตถ์ หรือสันทิฏฐิโก.

ในพระนิพพาน ไม่มีผู้รู้, ไม่มีผู้เสวยรสชาติแห่งความสุข; เพราะอยู่เลยนั้น หรือนอกนั้นออกไป; ถ้ายังมีผู้รู้ หรือผู้เสวย ยังยินดีในรสนั้นอยู่ นั้นยังหาใช่พระนิพพานอันเป็นที่สุดทุกข์จริง ๆ ไม่ แม้จะเป็นความสุขอย่างมากและน่าปรารถนาเพียงไรก็ตาม มันเป็นเพียง **"ประตูของพระนิพพาน"** เท่านั้น. แต่เมื่อเราถึงสถานะนั้นแล้ว เราก็แน่แท้ต่อพระนิพพานอยู่เอง.

เมื่อนามรูปยังมีอยู่ และทำหน้าที่เสวยรสเยือกเย็นอันหลังไหลออกมาจากการลุถึงพระนิพพานได้ ในเมื่อมันไม่เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งอุปาทาน หรืออวิชชาอีกต่อไป. เราเรียกกันว่า นั้นเป็นภาวะแห่งนิพพาน.

เมื่อรูปนามนั้น ดับไปอย่างไม่มีเชื้อเหลืออยู่อีก นั่นก็คือ **ปรีนิพพาน**

ดังนี้ ท่านตัดสินใจเอาตามความพอใจของท่านเองเถิดว่า ใครเล่าเป็นผู้ทุกข์? ใครเล่าเป็นผู้สุข? แต่พึงรู้ตัวได้ว่า ตัวเรากำลังจับกระดาษแผ่นนี้อ่านอยู่นั้น ก็ยังเป็นตัวเราของอวิชชาอยู่ !

๑ สิงหาคม ๒๔๗๙

พุทธทาสภิกขุ

อานาปานสติ

(สำหรับคนทั่วไป อย่างง่าย ขั้นต้น ๆ เพื่อรู้จักไว้ก่อน)

ในกรณีปรกติ ให้นั่งตัวตรง (ข้อกระดูกสันหลัง จดกันสนิท เต็มหน้าตัด ของมันทุกๆ ข้อ) ศีรษะ ตั้งตรง ตามองไปที่ปลายจมูกให้อย่างยิ่ง จนไม่เห็นสิ่งอื่น จะเห็นอะไรหรือไม่เห็น ก็ตามใจ ขอให้ จ้องมองเท่านั้น พอชินเข้า ก็จะได้ผลดีกว่าหลับตา และไม่ชวนให้่วงนอน ได้ง่ายด้วย โดยเฉพาะ คนซึ่งวง ให้ทำอย่าง ลืมตานี้ แทนหลับตา ทำไปเรื่อยๆ ตามันจะหลับ ของมันเอง ในเมื่อถึงขั้นที่ มันจะต้องหลับตา หรือจะหัดทำ อย่างหลับตาเสีย ตั้งแต่ต้น ก็ตามใจ แต่วิธีที่ลืมตานี้ จะมีผลดี กว่า หลายอย่าง แต่ว่า สำหรับบางคน รู้สึกว่าทำยาก โดยเฉพาะ พวกที่ยึดถือ ในการหลับตา ย่อมไม่สามารถ ทำอย่างลืมตา ได้เลย มือปล่อยวาง ไวบ่นटक ซ่อนกัน ตามสบาย ขาขัด หรือ ซ่อนกัน โดยวิธีที่จะ ช่วยยัน น้ำหนักตัว ให้นั่งได้ถนัด และลึบยาก ขาขัด อย่างซ่อนกัน ธรรมดา หรือ จะขัดไขว้กัน นั้นแล้วแต่ จะชอบ หรือ ทำได้ คนอ้วนจะขัดขา ไขว้กันอย่างที่ เรียกขัดสมาธิ เพชร นั้น ทำได้ยาก และ ไม่จำเป็น แต่ขอให้นั่งคู้ขามา เพื่อรับน้ำหนักตัว ให้สมดุลย์ ลึบยากก็ พอแล้ว ขัดสมาธิ อย่างเอาจริง เอาจริง ยากๆ แบบต่างๆ นั้น ไว้สำหรับ เมื่อจะเอาจริง อย่างโยคีเถิด

ในกรณีพิเศษ สำหรับคนป่วย คนไม่ค่อยสบาย หรือ แม้แต่ คนเหนื่อย จะนั่งอิง หรือ นั่งเก้าอี้ หรือ เก้าอี้ผ้าใบ สำหรับเอนทอด เล็กน้อย หรือ นอนเลย สำหรับคนเจ็บไข้ ก็ทำได้ ทำในที่ ไม่อับ อากาศ หายใจได้สบาย ไม่มีอะไรกวน จนเกินไป เสียงอึกทึก ที่ดังสม่ำเสมอ และ ไม่มีความหมายอะไร เช่น เสียงคลื่น เสียงโรงงาน เหล่านี้ ไม่เป็นอุปสรรค (เว้นแต่ จะไป ยึดถือเอาว่า เป็น อุปสรรค เสียเอง) เสียงที่มี ความหมายต่างๆ (เช่น เสียงคนพูดกัน) นั้นเป็นอุปสรรค แก่ผู้หัดทำ ถ้าหาที่เงียบเสียง ไม่ได้ ก็ให้ถือว่า ไม่มีเสียงอะไร ตั้งใจทำไป ก็แล้วกัน มันจะค่อยได้เอง

ทั้งที่ตามองเหม่อ ดูปลายจมูกอยู่ ก็สามารถ รวมความนึก หรือ ความรู้สึก หรือ เรียกภาษาวัดว่า สติ ไปกำหนด จับอยู่ที่ ลมหายใจ เข้าออก ของตัวเองได้ (คนที่ชอบหลับตา ก็หลับตาแล้ว ตั้งแต่ ตอนนี้) คนชอบลืมตา ลืมไปได้เรื่อย จนมันค่อยๆ หลับของมันเอง เมื่อเป็นสมาธิ มากขึ้นๆ เพื่อ จะให้กำหนดได้ง่ายๆ ในขั้นแรกหัด ให้พยายาม หายใจ ให้ยาวที่สุด ที่จะยาวได้ ด้วยการฝืน ทั้ง เข้า และ ออก หลายๆ ครั้งเสียก่อน เพื่อจะได้รู้ของตัวเอง ให้ชัดเจนว่า ลมหายใจ ที่มันลาก เข้า ออก เป็นทาง อยู่ภายในนั้น มันลาก ถูก หรือ กระทบ อะไรบ้าง ในลักษณะอย่างไร และกำหนด ได้ง่ายๆ ว่า มันไปรู้สึกที่ สุดลง ที่ตรงไหน ที่ในท้อง (โดยเอาความรู้สึก ที่กระเทือน นั้น เป็น เกณฑ์ ไม่ต้อง เอาความจริง เป็นเกณฑ์) พอเป็นเครื่องกำหนด ส่วนสุดข้างใน และส่วนสุดข้างนอก ก็กำหนดง่ายๆ เท่าที่จะกำหนดได้ คนธรรมดา จะรู้สึกลมหายใจ กระทบปลาย จะอยจุมูก ให้ถือเอา ตรงนั้น เป็นที่สุดข้างนอก (ถ้าคนจุมูกแพบ หน้าหัก ริมฝีปากเซิด ลมจะกระทบ ปลาย

ริมฝีปากบน อย่างนี้ ก็ให้กำหนด เอาที่ตรงนั้น ว่าเป็นที่สุดข้างนอก) แล้วก็จะได้ จุดทั้งข้างนอก และข้างใน โดยกำหนดเอาว่า ที่ปลายจมูก จุดหนึ่ง ที่สะดือจุดหนึ่ง แล้วลมหายใจ ได้ลากตัวมันเอง ไปมา อยู่ระหว่าง จุดสองจุด นี้ ขึ้นลงอยู่เสมอ ที่นี้ ทำใจของเรา ให้เป็นเหมือน อะไรที่ค่อยวิ่งตามลมมัน ไม่ยอมพราก ทุกครั้ง ที่หายใจทั้งขึ้น และลง ตลอดเวลา ที่ทำสมาธินี้ นี่จัดเป็นขั้นหนึ่ง ของการกระทำ เรียกกันง่าย ๆ ในที่นี้ก่อนว่า ขั้น "วิ่งตามตลอดเวลา"

กล่าวมาแล้วว่า เริ่มต้นทีเดียว ให้พยายามฝืนหายใจให้ยาวที่สุด และให้แรง ๆ และหายาบที่สุดหลาย ๆ ครั้ง เพื่อให้พบจุดหัวท้าย แล้วพบเส้นที่ลาก อยู่ตรงกลาง ๆ ได้ชัดเจน เมื่อจิต(หรือสติ) จับหรือ กำหนดตัวลมหายใจ ที่เข้า ๆ ออก ๆ ได้ โดยทำความเข้าใจ ที่ๆ ลมมันกระทบ ลากไป แล้วไปสุดลง ที่ตรงไหน แล้วจึงกลับเข้า หรือ กลับออก ก็ตาม ดังนี้แล้ว ก็ค่อย ๆ ผ่อน ให้การหายใจนั้น ค่อย ๆ เปลี่ยน เป็นหายใจอย่างธรรมดา โดยไม่ต้องฝืน แต่สตินั้น คงที่กำหนดที่ ลมได้ตลอดเวลา ตลอดสาย เช่นเดียวกับเมื่อ แกล้งหายใจหายาบ ๆ แรงนั้นเหมือนกัน คือกำหนด ได้ตลอดสาย ที่ลมผ่าน จากจุดข้างใน คือ สะดือ (หรือท้องส่วนล่างก็ตาม) ถึงจุดข้างนอก คือ ปลายจมูก (หรือ ปลายริมฝีปากบน แล้วแต่กรณี) ลมหายใจ จะละเอียด หรือ ผ่องใสอย่างไร สติก็คงกำหนด ได้ชัดเจน อยู่เสมอไป โดยให้การกำหนด นั้น ประณีต ละเอียด เข้าตามส่วน ถ้าผจญ เป็นว่า เกิดกำหนดไม่ได้ เพราะลมละเอียดเกินไป ก็ให้ตั้งต้นหายใจ ให้หายาบ หรือ แรงกันใหม่ (แม้จะไม่เท่าที่แรก ก็เอาพอให้กำหนด ได้ชัดเจน ก็แล้วกัน) กำหนดกันไปใหม่ จนให้มีสติ รู้สึกอยู่ที่ ลมหายใจ ไม่มีขาดตอน ให้จนได้ คือ จนกระทั่ง หายใจอยู่ตามธรรมดา ไม่มีฝืนอะไร ก็กำหนดได้ตลอด มั่นยาว หรือสั้นแค่ไหน ก็รู้ มั่นหนัก หรือเบาเพียงไหน มั่นก็รู้พร้อม อยู่ในนั้น เพราะสติ เพียงแต่คอยเกาะแฉ่อย ติดตามไปมา อยู่กับลม ตลอดเวลา ทำได้อย่างนี้ เรียกว่า ทำการบริกรรม ในขั้น "วิ่งตามไปกับลม" ได้สำเร็จ การทำไม่สำเร็จนั้น คือ สติ (หรือความนึก) ไม่อยู่กับลม ตลอดเวลา เผลอเมื่อไหร่ก็ไม่รู้ มั่นหนีไปอยู่ บ้านช่อง เรือกสวนไร่นา เสียเมื่อไหร่ ก็ไม่รู้ มารู้เมื่อ มันไปแล้ว และก็ไม่ว่า มันไปเมื่อไหร่ โดยอาการอย่างไร เป็นต้น พอรู้ ก็จับตัวมันมาใหม่ และฝึกกันไป กว่าจะได้ ในขั้นนี้ ครั้งหนึ่ง ๑๐ นาที เป็นอย่างน้อย แล้วจึงค่อยฝึกขั้นต่อไป

ขั้นต่อไป ซึ่งเรียกว่า บริกรรมขั้นที่สอง หรือ ขั้น "ดักดู อยู่แต่ ตรงที่แห่งใด แห่งหนึ่ง" นั้น จะทำต่อเมื่อ ทำขั้นแรก ข้างต้นได้แล้ว เป็นดีที่สุก (หรือใคร จะสามารถ ข้ามมาทำขั้นที่สอง นี้ได้เลย ก็ไม่ว่า) ในขั้นนี้ จะให้สติ (หรือความนึก) คอยดักกำหนด อยู่ตรงที่ใด แห่งหนึ่ง โดยเลิก การวิ่งตามลมเสีย ให้กำหนดความรู้สึก เมื่อลมหายใจ เข้าไปถึง ที่สุดข้างใน (คือสะดือ) ครั้งหนึ่ง แล้วปล่อยว่าง หรือวางเฉย แล้วมากำหนด รู้สึกกัน เมื่อลมออก มากระทบ ที่สุดข้างนอก (คือปลายจมูก) อีกครั้งหนึ่ง แล้วก็ปล่อยว่าง หรือ วางเฉย จนมีการกระทบ ส่วนสุดข้างใน (คือสะดือ) อีก ทำนองนี้เรื่อยไป ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เมื่อเป็นขณะที่ปล่อยว่าง หรือ วางเฉย นั้น จิตก็ไม่ได้หนี ไปอยู่บ้านช่อง ไร่นา หรือที่ไหน เลยเหมือนกัน แปลว่า สติคอยกำหนด ที่ส่วนสุด ข้างในแห่งหนึ่ง ข้างนอกแห่งหนึ่ง ระหว่างนั้น ปล่อยเฉย หรือ ว่าง เมื่อทำได้อย่างนี้เป็นที่แน่นอนแล้ว ก็เลิกกำหนด ข้างในเสีย คงกำหนด แต่ข้างนอก คือที่ปลายจมูก แห่งเดียวก็ได้ สติคอยเฝ้ากำหนด อยู่แต่ที่

จะอยจุมูก ไม่ว่าลมจะกระทบ เมื่อหายใจเข้า หรือเมื่อหายใจออก ก็ตาม ให้กำหนดรู้ ทุกครั้ง สมมติเรียกว่า เฝ้าแต่ตรงที่ ปากประตุ ให้มีความรู้สึก ครั้งหนึ่งๆ เมื่อลมผ่าน นอกนั้น ว้าง หรือ เจียบ ระยะเวลา ที่ว่าง หรือ เจียบ นั้น จิตไม่ได้หนี ไปอยู่ที่บ้านช่อง หรือที่ไหน อีกเหมือนกัน ทำ ได้อย่างนี้ เรียกว่า ทำปริกรรมในชั้น "ดักอยู่แต่ ในที่แห่งหนึ่ง" นั้น ได้สำเร็จ จะไม่สำเร็จ ก็ตรงที่ จิตหนีไป เสียเมื่อไหร่ ก็ไม่รู้ มันกลับเข้าไป ในประตุ หรือ เข้าประตุแล้ว ลอดหนีไปทางไหนเสียก็ ได้ ทั้งนี้เพราะระยะที่ว่าง หรือ เจียบนั้น เป็นไปไม่ถูกต้อง และทำไม่ดีมาตั้งแต่ข้างต้น ของขั้นนี้ เพราะฉะนั้น ควรทำให้ดี หนักแน่น และแม่นยำ มาตั้งแต่ขั้นแรก คือ ชั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" นั้น ที่เดียว

แม้ขั้นต้นที่สุด หรือที่เรียกว่า ชั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" ก็ไม่ใช่ทำได้โดยง่าย สำหรับทุกคน และเมื่อ ทำได้ ก็มีผลเกินคาดมาแล้ว ทั้งทางกายและทางใจ จึงควรทำให้ได้ และทำให้เสมอๆ จนเป็นของ เล่น อย่างการบริหารกาย มีเวลา สองนาทีกี่ทำ เริ่มหายใจ ให้แรงจนกระดูกสัน ก็ยั้งดี จนมีเสียง หวีด หรือ ชูตซาต ก็ได้ แล้วค่อยผ่อน ให้เบาไปๆ จนเข้า ระดับปกติ ของมัน ตามธรรมดาที่ คนเราหายใจ อยู่ นั้น ไม่ใช่ระดับปกติ แต่ว่า ต่ำกว่า หรือ น้อยกว่าปกติ โดยไม่รู้สึกรู้สิด ด้วยเฉพาะ เมื่อทำกิจการงานต่างๆ หรือ อยู่ในอิริยาบถ ที่ไม่เป็นอิสระ นั้น ลมหายใจของตัวเอง อยู่ในลักษณะ ที่ต่ำกว่าปกติ ที่ควรจะเป็น ทั้งที่ตนเอง ไม่ทราบได้ เพราะฉะนั้น จึงให้เริ่มด้วย หายใจอย่างรุนแรง เสียก่อน แล้วจึงค่อยปล่อย ให้เป็นไป ตามปกติ อย่างนี้ จะได้ลมหายใจ ที่ เป็นสายกลาง หรือ พอดี และทำร่างกาย ให้อยู่ในสภาพ ปกติด้วย เหมาะสำหรับ จะกำหนด เป็น นิमित ของอานาปานสติ ในขั้นต้น นี้ด้วย ขออย่า อีกครั้งหนึ่งว่า การปริกรรมขั้นต้น ที่สุดนี้ ขอให้ทำ จนเป็นของเล่นปกติ สำหรับทุกคน และทุกโอกาสเกิด จะมีประโยชน์ ในส่วนสุขภาพ ทั้งทางกาย และทางใจ อย่างยิ่ง แล้วจะเป็น บันได สำหรับขั้นที่สอง ต่อไปอีกด้วย

แท้จริง ความแตกต่างกัน ในระหว่างชั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" กับชั้น "ดักอยู่เป็นแห่งๆ" นั้น มีไม่ มากมายอะไรนัก เป็นแต่เป็นการ ผ่อนให้ประณีตเข้า คือ มีระยะ การกำหนดด้วยสติ น้อยเข้า แต่ คงมีผล คือ จิตหนีไปไม่ได้ เท่ากัน เพื่อให้เข้าใจง่าย จะเปรียบกับ พี่เลี้ยง ไกวเปเลเด็ก อยู่ข้างเสา เปล ชั้นแรก จับเด็กใส่ลงในเปล แล้วเด็กมันยัง ไม่วังง ยังคอยจะดิ้น หรือ ลุกออกจากเปล ในขั้นนี้ พี่เลี้ยง จะต้องคอย จับตาดู แหงนหน้าไปมา ดูเปล ไม่ให้วางตาได้ ซ้ายที ขวาที อยู่ตลอดเวลา เพื่อไม่ให้เด็ก มีโอกาสตกลงมา จากเปลได้ ครั้นเด็กชักจะยอมนอน คือ ไม่ค่อยดิ้นรนแล้ว พี่เลี้ยง ก็หมดความจำเป็น ที่จะต้อง แหงนหน้าไปมา ซ้ายทีขวาที ตามระยะ ที่เปลไกวไป ไกวมา พี่เลี้ยง คงเพียงแต่ มองเด็ก เมื่อเปลไกว มาตรงหน้าตน เท่านั้น ก็พอแล้ว มองแต่เพียง ครั้งหนึ่งๆ เป็น ระยะๆ ขณะที่เปลไกว ไปมา ตรงหน้าตน พอดี เด็กก็ไม่มีโอกาส ลงจากเปล เหมือนกัน เพราะ เด็กชักจะยอมนอน ขึ้นมา ดังกล่าวมาแล้ว ระยะแรก ของการปริกรรม กำหนดลมหายใจ ในชั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" นี้ ก็เปรียบกันได้กับ ระยะที่พี่เลี้ยง ต้องคอยส่ายหน้า ไปมา ตามเปลที่ไกว ไม่ให้วางตาได้ ส่วนระยะที่สอง ที่กำหนดลมหายใจเฉพาะที่ปลายจุมูก หรือที่เรียกว่า ชั้น "ดักอยู่

แห่งใดแห่งหนึ่ง" นั้น ก็คือ ชั้นที่ เด็กชักรจะร่วง และยอมนอน จนพี่เลี้ยง จับตาดูเฉพาะ เมื่อเปล
ไกว มาตรงหน้าตน นั่นเอง

เมื่อฝึกหัด มาได้ถึง ชั้นที่สอง น้อย่างเต็มที่ ก็อาจฝึกต่อไป ถึงชั้นที่ ผ่อนระยะการกำหนดของสติ
ให้ประณีตเข้าๆ จนเกิดสมาธิ ชนิดที่แน่นแน เป็นลำดับไป จนถึงเป็นฌาน ชั้นใด ชั้นหนึ่ง ได้ ซึ่ง
พ้นไปจาก สมาธิอย่างง่าย ๆ ในขั้นต้นๆ สำหรับ คนธรรมดาทั่วไป และไม่สามารถ นำมากล่าว
รวมกัน ไว้ในที่นี้ เพราะเป็นเรื่อง ที่ละเอียด รัดกุม มีหลักเกณฑ์ ชับซ้อน ต้องศึกษากัน เฉพาะ
ผู้สนใจ ถึงขั้นนั้น

ในขั้นนี้ เพียงแต่ขอให้สนใจ ในขั้นมูลฐาน กันไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะเป็น ของเคยชิน เป็นธรรมดา
อันอาจจะ ทะล่อมเข้าเป็น ขั้นสูงขึ้นไป ตามลำดับ ในภายหลัง ขอให้ ฆราวาสทั่วไป ได้มีโอกาส
ทำสมาธิ ชนิดที่อาจทำ ประโยชน์ทั้ง ทางกาย และทางใจ สมความต้องการ ในขั้นต้น เสียชั้นหนึ่ง
ก่อน เพื่อจะได้เป็นผู้เชื่อว่า มีศีล สมาธิ ปัญญา ครบสามประการ หรือ มีความเป็น ผู้ประกอบตน
อยู่ใน มรรคมืองค์แปดประการ ได้ครบถ้วน แม้ในขั้นต้น ก็ยังดีกว่า ไม่มีเป็นไหนๆ กายจะระงับ
ลงไปกว่า ที่เป็นอยู่ ตามปกติ ก็ด้วยการฝึกสมาธิ สูงขึ้นไป ตามลำดับๆ เท่านั้น และจะได้พบ
"สิ่งที่มนุษย์ ควรจะได้พบ" อีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งทำให้ไม่เสียที ที่เกิดมา.

หอสมุดธรรมทาน

๒๘ สิงหาคม ๒๔๙๑

สถานภาพอยู่ที่ไหน ?

คณะหนังสือพิมพ์ศาสนาสัน มาขอให้ข้าพเจ้าช่วยเขียนเรื่องเป็นปฐมฤกษ์ให้แก่หนังสือพิมพ์ของตน. ในฐานะที่เราเป็นพวกไฟสถานภาพด้วยกัน ข้าพเจ้าจึงยินดีรับและเขียนเรื่องนี้ ดังที่ปรากฏแก่ตาท่านทั้งหลายอยู่บัดนี้.

ความสุขหรือความทุกข์ สถานภาพหรือความโกลาหลนั้น มันสำเร็จอยู่ที่ใจ ซึ่งจะเป็นตัวผู้รู้สึกเท่านั้น เช่นเดียวกับ สวมรองเท้าหนังบูยาอยู่เสมอ เราก็รู้สึกหรือได้รับผลเป็นว่า พื้นแผ่นดินในโลกนี้ทั้งหมดเทวดาท่านปูลาดไว้ด้วยแผ่นหนังชั้นบางไม่มีที่ว่างเว้นเลย. และโดยทำนองตรงกันข้าม ถ้าหากว่ารองเท้าที่เราสวมนั้น มีตะปู ๔-๕ ตัว แลบอกมาจากพื้นรองเท้า และเจาะพื้นหนังเท้าของเรา ทุกๆ ก้าวที่เราก้าวไปแล้ว โลกนี้ก็กลายเป็นโลกที่เทวดาลาดไว้ด้วยหนามเท่านั้นเอง. เพราะเหตุนี้เป็นอันกล่าวได้ว่า เราสามารถที่จะสร้างโลกของเราเอง ให้เป็นโลกที่ตรงกับความต้องการของเรา ได้ทุกเมื่อ ถ้าเราสามารถจัดการกับตัวเราเอง คือใจของเราเอง โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเลย.

สถานภาพจริง ๆ นั้น มีในโลกนี้ไม่ได้ดอก เพราะเหตุว่าชีวิตได้เป็นตัวสงครามเสียเองแล้ว. โลกคือชีวิต ชีวิตเป็นเพียงสีเขียว สีแดง หรือสีอะไรก็ได้ ที่ป้ายกันไปป้ายกันมาบนสิ่งๆ หนึ่ง ที่ไม่มีสีอะไรเลย ดันหาเป็นผู้ป้าย อุปาทานเป็นแปรงสำหรับชุบสีป้าย. มีกายหรือวัตถุเป็นแผ่นกระดาษที่รองรับสี, "สิ่ง" ที่ไม่มีอะไรเลยนั้น. ไม่ใช่สิ่งเดียวกับกระดาษ ไม่ใช่สิ่งเดียวกับสีที่ป้าย เพราะว่า กระดาษก็มีสีอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่แล้ว อย่างน้อยที่สุดก็สีขาว ถ้าหากว่าท่านหาตัวสิ่งที่ไม่ใช่สีพบ ก็แปลว่า ท่านอาจหาสถานภาพพบ. แต่ว่า แม้ท่านจะคว้ากระป๋องสีทั้งสีไหน หรือแผ่นกระดาษแผ่นนั้นเสียด้วย ท่านก็ไม่อาจพบ "สิ่ง" ที่ไม่มีสีนั้นเลย เพราะเหตุว่า "สิ่ง" ที่ไม่มีสีนั้น ที่สีก็มี ที่แปรงก็มี ที่กระดาษก็มี และมีอยู่ในที่ทั่วไปด้วย. สีอาจจะป้ายให้กระดาษเลอะเทอะได้ แต่ไม่สามารถป้าย "สิ่ง" ที่ไม่มีสีให้เลอะเทอะได้ แม้ว่าจะได้ป้ายเข้าที่สีนั้น. เพราะฉะนั้น สถานภาพที่แท้จริงนั้น เราไม่จำเป็นจะต้องไปหาจากที่อื่น ให้ออกไปจากโลก ทั้งที่ในโลกนั้นไม่มีสถานภาพเลย เช่นเดียวกับที่เราอาจจะ "หยั่งเห็น" สิ่งที่ไม่ใช่สีเลย ได้ตรงที่มีสีดำ สีแดง สีขาว สีเขียว ฯลฯ นั้นเอง, ท่านจงบัดสีไปเสียทางหนึ่ง แล้วบัดกระดาษไปเสียอีกทางหนึ่ง แล้วท่านจะพบสิ่งที่ไม่มีสี แต่อย่าเพ่อึกเอาลวงหน้าว่าเป็นความสูญเปล่า, ถ้าปรากฏเป็นความสูญเปล่า ก็ต้องถือว่า ท่านยังไม่มี "ตา".

สถานภาพหรือสิ่งที่ยังไม่มีสีนั้น ต้องเป็นสิ่งที่ไม่ถูกอะไรทำขึ้น ไม่มีอะไรปรุง ไม่มีอะไร กวน ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน. โลกนี้ หรือชีวิตนี้ เป็นสิ่งที่มีสิ่งอื่นทำขึ้น ปรุงขึ้น และกวนให้ บั่นป่วนอยู่เสมอ ทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน. ความเกิดขึ้นมา ก็ไม่ใช่ของมัน เพราะมันเกิดเองไม่ได้ สิ่งอื่นหลายสิ่งปรุงหรือทำมันขึ้นมาด้วยเหตุผลอย่างอื่นต่างหาก มันจึงไม่มีอิสระเป็นตัวมันเอง จึง

สงบไม่ได้ ตลอดเวลาที่ยังเป็นอิสระไม่ได้. การทำสงคราม การจัดเรื่องเศรษฐกิจ ศิลปะ วัฒนธรรม อารยธรรม หรือการศึกษาสาขาใด แม้จะจัดให้ดีอย่างไรก็ตาม ชีวิตนั้นก็ไม่มีโอกาสที่จะพบกันเข้ากับศานติภาพ หรือสิ่งที่ไม่มีสื่อนั้นเลย เพราะว่า สงคราม เศรษฐกิจ ศิลปะ วัฒนธรรม อารยธรรม และการศึกษาต่างๆ ของโลก ก็คือสิ่งที่เลอะเทอะเราดี ๆ นี่เอง และเป็นสงครามอยู่ในตัว, เป็นขบถอยู่ในตัว.

จงให้ชีวิต ที่มีปรกติธรรมดาโร่แร่ จวนจะจมน้ำตายอยู่เสมอ นั้น มองให้ทะลุตัวมันเองหรือโลกทั้งสิ้น ข้ามไปยังฟากฝั่งข้างโน้นเถิด จะพบศานติภาพ หรือ "สิ่ง" ที่ไม่มีสี จงระคนสีเขียว เหลือง แดง ฯลฯ ที่เลอะเทอะเหล่านั้นเข้าด้วยกันให้เหมาะสมจนกลายเป็นสีขาว แล้วเพิกถอนสีขาวให้สิ้นสูญไปอีกครึ่งหนึ่งเถิด จะได้ความสงบซึ่งไม่มีสี อันเป็นจุดมุ่งของชีวิตทั้งมวล. นั่นแล คือศานติภาพ.

พุทธทาสภิกขุ

ปทุมคงคา ๖ มีนาคม ๒๔๘๙

จะมีชีวิตเป็นคนอยู่อย่างไร จึงจะไม่ขาดทุน

ฉันอยากให้เพื่อนมนุษย์ของฉันทุกคน คิดปัญหาข้อที่ว่า ถ้าเราจะไม่เป็นคนชนิดที่เหมือนกับเขา แต่จะเป็นอย่างของเรา เราจะต้องเป็นอย่างไรจึงจะไม่ขาดทุน.

บางคนคงจะย้อนถามฉันว่า การเป็นคนอยู่ทุกวันๆ นี้ ต้องลงทุนด้วยหรือ? เห็นมีแต่ลงทุนเรียน ลงทุนค้า หรืออะไรทำนองนี้ทั้งนั้น ไม่เห็นมีใครลงทุนในการเป็นคนเลย.

ฉันจะต้องขอโทษ ในการที่ฉันมีความเห็นว่า การเคลื่อนไหวของเราทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายการ ทำ หรือเป็นการรับผลของการทำ ล้วนแต่เป็นการลงทุนในการเป็นคนไปหมด เราลงทุนลงแรงวิ่ง แล่นไปในวัฏสงสาร ลงทุนมาเกิดเป็นคน ลงทุนในการดำรงชีพเป็นอยู่, ต้องหัวเราะ ต้องร้องไห้ อืม หิว รัก โศก เพลิน หงอย ไปห้องน้ำ ไปห้องส้วม ฯลฯ ป่วยไข้ หาย สบาย กระทั่งตาย เพื่อ เกิดใหม่ในที่สุด ทั้งหมดนี้เป็นการลงทุน เรียนเพื่อรู้ แล้วขีดหลาบในการที่จะไม่ต้องวิ่งมาวนเวียน เป็นเช่นเดียวกันต่อไปอีก ฉันเห็นว่า ทั้งการกระทำ และการรับผลของการกระทำทั้งดีและชั่ว ทั้งหมดนั้น ล้วนแต่เป็นการถูกรูธรรมชาติดึงบังคับให้เราทำและเป็นไป. เป็นการ ลงทุนเรียน เพื่อให้ เรากลายเป็นผู้สามารถขึ้นอยู่เหนือกฎเหล่านั้นคือ นิพพาน! ถ้าเราไม่ลงทุนด้วยการลงมาเป็นคน ดูเสียก่อน เราก็จะไม่มีความรู้อะไรเลย ในการที่จะถอนตัวขึ้นให้พ้นจากการที่จะต้องเป็นคน (หรือ เป็นสัตว์) ไป อย่างไม่มีที่สิ้นสุด, เราลงทุนด้วย การทนเป็นคน เพื่อเรียนรู้และ สอบไล่ ให้ได้ถึง ขั้นที่จะไม่ต้องเป็นคน อีกต่อไป. การตายช่วยอะไรเราไม่ได้ในข้อนี้ เพราะมันกลับมาเกิดอีก, เว้น ไว้แต่เราจะเป็นคนให้ครบถ้วนตามหลักสูตรเสียก่อน คือเป็นคนชนิดที่มีกำไร ไม่ขาดทุน. หรือ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ศึกษาให้รู้จักการเป็นคนด้วยการเคยเป็นคนเสียอย่างเต็มที่ จนตน สามารถเอาชนะอยู่เหนือการเป็นคนของตนเอง ได้นั่นเอง. เราจะเป็นผู้มีกำไรประจำวัน ทุกๆ วัน ได้ ด้วยการที่เราไม่ทุกข์อะไรไม่เป็น ไม่ว่าเหตุการณ์อย่างใดจะเกิดขึ้น และเราจะบทยอดมีกำไร เด็ดขาดในขั้นสุด ในการที่เราเข้าถึงขีดที่ความทุกข์ไม่อาจเกิดขึ้นอีกต่อไป.

บางคนคงจะถามว่า ถ้าเกิดมาทำงานได้รับผลสำเร็จร่ำรวยสมบูรณ์พูนสุขด้วยเกียรติและทรัพย์ แล้ว ยังจะว่าขาดทุน ในการเป็นคนอีกหรือ ?

ฉันตอบว่า การสมบูรณ์พูนสุขนั้น ก็เป็นเพียงการลงทุนอย่างหนึ่ง หรือตอนหนึ่งของการลงทุนใน การเป็นคนเท่านั้น คือ เป็นการลงทุนเพื่อให้เราได้เรียนรู้ว่า มันก็เป็นของหลอกๆ เช่นเดียวกับ การตกกระกำลำบากเหมือนกัน. ครั้นเรารู้จักมันอย่างถูกต้องแล้ว เราก็จะเป็นคนมากขึ้นอีก จนกระทั่งเป็นคนที่ดี (Perfected) โดยทุกๆ ทาง ในการที่จะบริสุทธิ์ สว่างไสว และสุขเย็น. ความสมบูรณ์พูนสุขจึงเป็นเพียงการลงทุนเท่านั้น ยังหาใช้ผลกำไรแห่งการเป็นคนไม่ ก็ถ้าใคร

หลงเอาต้นทุนมาใช้จ่ายเสีย อย่างกะว่ามันเป็นผลกำไรแล้ว คนนั้นก็หมดกระเป๋าเลย! แล้วเขาก็จะต้องพูนहार้องให้กับพื้นดิน ตรงที่เขายืนนั่นเอง, ไม่เชื่อใครลองใช้ความสมบูรณ์พูนสุข ในฐานะเป็นผลกำไรของชีวิตดูเถิด!

เชิญท่านลอง ค้าการเป็นคน ของท่านดูเรื่อยๆ ไปเถิด ท่านจะเห็นเอง.

พุทธทาส อินทปัญโญ

หอสมุดธรรมทาน ไชยา

๑๙ มีนาคม ๒๕๕๖

ธรรมะกับเรา

(เรื่องนี้ ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ พาณิชย-บัญชี, ฉบับ กรกฎาคม ๒๕๔๐)

ท่านภิกษุ พุทธทาส อินทปัญโญ สำนักอยู่ในสวนโมกขพลาราม ไซยา สำนักนี้เป็นที่ปฏิบัติธรรม หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นฝ่ายอรัญวาสี ท่านพุทธทาส อินทปัญโญ เป็นผู้ปฏิบัติธรรม และปรากฏมาแล้วว่า ปฏิบัติมาด้วยดี ท่านได้พยายามสร้างความสนใจของพุทธบริษัท โดยเฉพาะอย่างยิ่งรุ่นใหม่ให้สนใจในแก่นของพระธรรม ดังที่ปรากฏแพร่หลายโดยบทความบ้าง โดยปาฐกถาบ้าง บทความข้างล่างนี้ก็เป็นส่วนหนึ่ง ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่บุคคลในระดับนิสิตแห่งมหาวิทยาลัย.

(บันทึกของบรรณาธิการ พาณิชย - บัญชี)

ท่านบอกให้ฉันช่วยเขียนเรื่องหน้าที่ และวิธีที่เราจะต้องปฏิบัติต่อ "ธรรมะ" ก็คำว่า ธรรมะนั้น โดยพญฺชนะมือเดียว. แต่โดยความหมายแล้วมีหลายอย่าง หลายขนาด; ฉันจึงไม่ทราบว่าจะให้เขียนธรรมะอย่างไรแน่ กำลังไม่แน่ใจอยู่ ก็เกิดความคิดว่า ในขั้นต้นนี้เขียนเพื่อให้หลายๆ อย่างดีกว่า, เมื่อท่านเลือกชอบใจอย่างไรแล้ว มีเวลาจึงค่อยเขียนกันเฉพาะธรรมะอย่างนั้นให้ละเอียดก็คงสำเร็จตามประสงค์.

คำว่า "ธรรมะ" นี้ โดยศัพทศาสตร์หรือนิรุกติศาสตร์ แปลว่า สิ่งซึ่งทรงตัวมันเองอยู่ได้ หรือโดยความหมายก็ได้แก่ สิ่งทั้งปวงนั่นเอง ไม่มีอะไรที่ไม่ถูกเรียกว่า ธรรม ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นสิ่งเปลี่ยนแปลง หรือเป็นสิ่งที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงก็ตาม สิ่งทั้งหลายประเภทที่เปลี่ยนแปลง ก็ทรงตัวมันเองอยู่ได้ด้วยการเปลี่ยนแปลง หรือโดยพหุติญก็ตัวความเปลี่ยนแปลงนั่นเอง คือตัวมันเอง. ส่วนสิ่งทั้งหลายประเภทที่ไม่เปลี่ยน ก็ทรงตัวอยู่ได้ด้วยตัวเองไม่เปลี่ยนแปลง หรือตัวความไม่เปลี่ยนแปลงนั่นเอง เป็นตัวมันเอง. ทั้งสองประเภทนี้ ล้วนแต่ทรงตัวเองได้ จึงเรียกมันว่า "ธรรมะ" หรือ "ธัมม" แล้วแต่ว่าจะอยู่ในรูปภาษาบาลี สันสกฤต หรือภาษาไทย คำว่าธรรม โดยศัพทศาสตร์ตรงกับคำไทยแท้ว่า "สิ่ง" เป็นสามัญญนาม หมายถึงได้ทุกสิ่ง และมีคุณลักษณะคือการทรงตัวมันเองตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น หน้าที่อันเราจะต้องประพฤติต่อมัน ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่า เจยๆ เสียก็แล้วกัน อย่าขันอาสาเข้าไปแบกไปทรงให้มันแทนตัวมันเลย. นี่ก็คือคำว่า "ธรรม" โดยความหมายรวมและเป็นกลางที่สุด.

แต่คำว่า ธรรม นี้ ถูกนำไปใช้โดยขนาดและอย่างต่างๆ กัน มุ่งหมายต่างกัน เลยทำให้พันเผื่อไปได้ ฉะนั้นในกรณีหลังนี้ ต้องพิจารณากันทีละอย่างเช่น :-

คำว่า "ธรรมะ" ที่มาในประโยคที่ว่า "ผู้ใดประพฤติธรรม ผู้นั้นไม่ไปทุกคติ" นั้น, คำนี้หมายถึงศีลธรรมทั่วไป. หน้าที่ที่คนทั่วไปจะต้องประพฤติก็คือ ช่วยกันบังคับตนเองให้ประพฤติ. ศีลธรรมของคน

ทั้งหลายที่ไม่ประพัตินั้น ไม่ใช่เพราะไม่รู้ เป็นเพราะทุกคนพากันเหยียบรู้ ของจงช่วยกันอย่าเหยียบรู้ต่อไปอีกเลย.

คำว่า "ธรรมะ" ที่มาในประโยคว่า "บัณฑิตควรละธรรมที่ดำ ควรเจริญธรรมที่ขาว" นั้น. ธรรมคำนี้มีความหมายตรงกับคำว่า การกระทำ คือเราอาจพูดให้ชัดเจนเสียใหม่ว่า "บัณฑิตควรละการกระทำที่ดำ ควรเจริญการกระทำที่ขาว" ในกรณีที่คำว่า ธรรมะตรงกับคำว่า การกระทำ (Action) มีอรรถะเป็นกลางๆ เช่นนี้ เรามีหน้าที่ทำแต่สิ่งที่ดี.

คำว่า "ธรรม" ที่มาในประโยคว่า "เขายังห่างไกลจากธรรมนั้นอย่างกะพากับดิน แม้ว่าเขาจะพึงเทศน์ทุกวันพระ" นี้มีความหมายตรงกับสถานะหรือ State ชั้นหนึ่งๆ ตามแต่ท่านจะบัญญัติธรรมไว้เป็นชั้นๆ อย่างไร. เรามีหน้าที่ในเรื่องนี้ คือรีบเลื่อนชั้นให้ตัวเอง ให้สมกับเกียรติของตน.

คำว่า "ธรรม" ที่มาในประโยคว่า "สังขารทั้งหลายมีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรม (อุปาทายธมฺมิโน)" ; คำนี้ตรงกับคำว่า ธรรมชาติ (Nature) หน้าที่ของเราคือบางอย่างควรเรียนและสังเกตอย่างเต็มที่ บางอย่างเอาแต่เพียงเอกเทศ.

ในประโยคว่า "พระพุทธเจ้าเกิดในโลกเพื่อประกาศสัจธรรม" เช่นคำว่า ธรรม หมายถึงกฎธรรมชาติ (Law of Nature) เช่นว่า ทุกข์ต้องเกิดมาจากสิ่งนั้น ความดับทุกข์มีได้เพราะสิ่งนั้น. หรือว่า สิ่งทั้งปวงต้องเป็นอย่างนั้นๆ เป็นต้น. หน้าที่ของเรา คือต้องทำตัวให้เข้ากันได้กับกฎนั้นบ้าง รู้จักนำเอากฎนั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์บ้าง. (คำว่าสัจธรรมในที่นี้ ใช้คำว่า ธรรม เฉยๆ แทนได้).

ในประโยคว่า "เสียทรัพย์เพื่อไถ่เอาอวัยวะไว้ เสียอวัยวะเพื่อไถ่เอาชีวิตไว้. ยอมเสียทั้งหมดนั้นเพื่อเอาธรรมไว้" เช่นนี้ คำว่า "ธรรมะ" หมายถึง "ความถูกต้อง" หรือ Righteousness หน้าที่ของเรา คือ เลือกเอาเองตามใจชอบในทางที่ถูกต้อง.

ในประโยคว่า "ตัดสินคดีไม่เป็นธรรมกล่าวหาไม่เป็นธรรม" เหล่านี้ คำว่า ธรรม หมายถึง ความยุติธรรม (Justice of Justness) หน้าที่ของเราคือ ระวังให้เป็นธรรม.

ในประโยคที่พระท่านสวดเมื่อสวดศพ ว่า กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยาكاتา ธมฺมา "ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล, ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล, ธรรมทั้งหลายที่ท่านไม่บัญญัติว่า เป็นกุศลหรืออกุศล" เช่นนี้คำว่า ธรรม เป็นคำกลางๆ มีความหมายตรงกับคำว่า "สิ่ง" หน้าที่ของเราโดยทางปฏิบัติ ยังกล่าวไม่ได้ว่า คืออะไร เพราะยังไม่ได้ยุติว่าจะเอาความหมายกันตรงไหน. นี่เพื่อชี้ให้เห็นว่า คำว่า ธรรม ในภาษาบาลีนั้น กว้างขวางเพียงไร. คือถ้าไม่มีคุณนามประกอบแล้ว คำว่า ธรรมในที่เช่นนี้ไม่มีความหมายอะไรมากไปกว่าคำว่า สิ่ง นั้นเลย. สิ่ง เท่ากับ Thing.

ในประโยคที่ว่า "เมื่อธรรมทั้งปวงถูกเพิกถอนแล้ว วาทยกทั้งหลายก็พลอยถูกเพิกถอนตามไปด้วย" (สพฺเพสุ ธรรมเมสุ สมฺมุตฺเตสุ สมฺมุตฺตา วาทยกานิ สพฺเพ). คำว่า ธรรมในที่นี้ หมายถึงแต่สิ่งต่างๆ ที่อยู่ในวงของความยึดมั่นถือมั่นของสัตว์ ได้แก่คำว่า "สิ่ง" เหมือนกัน แต่กันเอามาเฉพาะประเภทที่เกี่ยวกับการยึดถือ ไม่ทั่วไปแก่สิ่งที่ไม่ยึดถือ แคกว่าข้อข้างบนเล็กน้อย. ตัวอย่างในเรื่องนี้ เช่น เงิน ทอง ลูก เมีย ข้าวของ เป็ด ไก่ วัว ควาย ฯลฯ ถ้าใครถอนความยึดมั่นว่า เป็นสัตว์ เป็นคน ตัวตน เรา เขา ของเรา ของเขาเสียได้แล้ว เห็นเป็นสักว่า สังขารเสมอกัน ชื่อที่เรียกสิ่งเหล่านั้นก็พลอยไม่มีความหมายไปด้วยสำหรับผู้นั้น. นี่คำว่า ธรรมตรงกับ "สิ่งที่ถูกยึดถือ" คืออุปาทานกัณฑ์ ที่มีความยึดถือ, หน้าที่ของเราในธรรมประเภทนี้ก็คือ คิดเพิกถอน อย่ายึดถือ จะได้สงบเย็นไม่ขึ้นๆ ลงๆ ไปกับธรรมเหล่านั้น.

ในประโยคที่ว่า "ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตทรงแสดงเหตุของธรรมเหล่านั้น (เย ธมฺมา เหตุปฺปภาว เตสํ เหตุ ตถาคโต)" คำว่าธรรมในที่นี้ได้แก่ "สิ่งซึ่งเป็นผล" ซึ่งมีเหตุปรุงแต่งขึ้น และกำลังบังคับให้เป็นไปตามอำนาจของเหตุ สิ่งซึ่งเป็นผล หรือ Phenomena เหล่านี้ เรามีหน้าที่จะต้องค้นหาเหตุของมันให้พบ แล้วจัดการกับเหตุเหล่านั้นๆ ตามที่ควรจะทำ. เช่นทุกข์เป็นผลของความทะยานอยาก เราจัดการสับลิเมตหรือเปลี่ยนกำลังงานของความอยากนั้น เอามาใช้เป็นกำลังงานของความรู้สึกทางปัญญา ทำไปตามความรู้สึกที่ถูกที่ควร ไม่ทำตามอำนาจของความอยากนั้นๆ ทุกข์ก็น้อยลงและหมดไปในที่สุด.

ในประโยคที่ว่า "พระนิพพานเป็นธรรมที่ปลอดจากโยคะ ไม่มีธรรมใดยิ่งไปกว่า" เช่นนี้ คำว่า ธรรม หมายถึง (Thing) สิ่งใดสิ่งหนึ่งในบรรดาสิ่งทั้งหลาย เช่นเดียวกับสิ่งอื่นเหมือนกัน หาความหมายในทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้ เพราะเป็นนามศัพท์กลางเช่นเดียวกับคำว่า "สิ่ง" ในภาษาไทย หรือคำว่า (Thing) ในภาษาอังกฤษ ที่เกี่ยวกับคำว่า "ธรรม" ล้วนๆ ในประโยคนี้ หน้าที่ยังไม่เกิด.

ในประโยคที่ว่า "เขาได้รับประโยชน์ตอบแทนในทิวฏฐธรรม" (ทิวฏฐธรรม แปลว่า ธรรมอันสัตว์เห็นแล้ว) ในประโยคเช่นนี้ คำว่า ธรรมตรงกับคำว่า เวลา หรือแปลว่าเวลา; ในทิวฏฐธรรม ก็คือภายในเวลาที่ผู้เห็นเห็นได้ด้วยตนเอง คือในชาตินี้ ไม่ต้องรอถึงชาติหน้า. ในกรณีนี้แปลว่า เวลาเช่นนี้ คำว่า ธรรมล้วนๆ ยังไม่ก่อให้เกิดหน้าที่อะไร เช่นเดียวกับข้อที่แล้วมา.

ในประโยคที่ว่า "บุคคลผู้บรรพชา อุปสมบทแล้ว ไม่พึงเสพเมถุนธรรม" เช่นนี้ คำว่า ธรรม แปลว่า การกระทำ เป็นคำกลางยิ่งกว่าในประโยคที่ว่า บัณฑิตควรละธรรมดำ เจริญธรรมขาว เป็นเพียงการกระทำ (Doing) กลางๆ ทั่วไป ไม่มุ่งแสดงในทางดีชั่วและเป็นศัพท์นามธรรมดาคำหนึ่ง ไม่มีความหมายเกี่ยวกับทางธรรมหรือทางโลกอะไรๆ หมด ต่อเมื่อมีคำอื่นประกอบเข้าจึงมีความหมายไปในทางใดทางหนึ่ง เช่นในที่นี้ประกอบกันเป็น เมถุนธรรม แปลว่า การกระทำของคนคู่ คือสตรีกับบุรุษ. คำว่า ธรรมล้วนๆ ในที่นี้ ไม่มีความหมายอันจะก่อให้เกิดหน้าที่ และเป็น

เช่นเดียวกับสองข้อที่แล้วมา. (ยกมาเป็นตัวอย่าง เพื่อให้เห็นว่า คำว่า ธรรม ในภาษาบาลีนั้น ท่านใช้กันมากมายหลายประเภทอย่างไร)

ในประโยคที่ว่า "เขากล่าวธรรมของตัวเองว่าปริบูรณ์ กล่าวธรรมของผู้อื่นบกพร่อง (สภัง ภิ ฐมมํ ปริ บูรณ์มาหุ อญญสฺส ฐมมํ ปน ปินมาหุ)" เช่นนี้คำว่าธรรม ตรงกับคำว่าลัทธิ คือกล่าวให้ชัดก็กล่าวเสียใหม่ว่า "ลัทธิของฉันถูกต้องครบถ้วน ลัทธิของท่านไม่ครบถ้วน" ดังที่เช่นนักศาสนาชอบกล่าวกันบัดนี้ เพื่อยกศาสนาของตนเอง. ให้เห็นว่ามียะไรครบ สมควรยกขึ้นเป็นศาสนาสากลของโลก คำว่า ธรรม ที่ตรงกับคำว่า ลัทธิ (Dogma) เช่นนี้ถือว่ายังไม่เกิดหน้าที่เช่นเดียวกัน แต่ถ้าจะให้เกิดหน้าที่ก็คือระวาง เลือกลัทธิที่จะเอามาถือให้ดีๆ.

ในประโยคที่ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนาที่ย่อมฟังธรรมโดยเคารพ ย่อมเรียนธรรมโดยเคารพ (อิห ภิกฺขเว สกฺกจฺจํ ฐมมํ สุณนฺติ, สกฺกจฺจํ ฐมมํ ปริยาปฺนฺนฺติ)" เช่นนี้ คำว่า ธรรม หมายถึง ปริยัติธรรม เช่น เรียนพระไตรปิฎก เรียนนันทกรรม เรียนบาลี สรุปก็คือ การเรียนด้วยตำราหรือ คัมภีร์ทุกอย่าง หน้าที่ของเราเกี่ยวกับธรรมในที่นี้คือ อุตส่าห์เรียน อุตส่าห์ฟัง อุตส่าห์คิด อุตส่าห์จำ อุตส่าห์ถาม ไว้นั่นเอง.

ในประโยคที่ว่า "ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม (ธมโม หเว รกฺขติ ฐมฺมจารี)" เช่นนี้ คำว่า ธรรม ได้แก่ ปฏิบัติธรรม หรือ การปฏิบัติ ไม่หมายเฉพาะการเรียนเฉยๆ หน้าที่ของเราในคำว่า ธรรมชนิดนี้ ก็คือการปฏิบัติเหมือนกัน. ต้องปฏิบัติจริงๆ เพียงแต่เรียนรู้นั้นไม่พอ หรือจะนอนรออำนาจธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ประจำโลกอย่างเดียวก็น่าไม่ไหวแน่ รีบปฏิบัติอย่างลืมหูลืมตาเท่านั้น จึงจะเอาตัวรอดได้

ในประโยคที่ว่า "ผู้ปิติในธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข (ฐมมปีติ สุขํ เสติ)" เช่นนี้ คำว่า ธรรม หมายถึง ปฏิเวธธรรม คือผลของการปฏิบัติ กล่าวคือ มรรคที่ตนได้บรรลุแล้ว หรือเรียกสั้นๆ ก็คือ ผลแห่งการปฏิบัติ ความปิติที่จะเกิดขึ้นได้ในธรรมนั้น เกิดได้เฉพาะแต่ในธรรมที่ตนเองได้บรรลุแล้วเห็นแล้วเท่านั้น แม้จะเล็กน้อยเพียงไรก็ต้องเป็นธรรมที่ตนบรรลุแล้วเห็นแล้ว มิฉะนั้นปิติไม่เกิดขึ้น คำว่า ธรรมในที่นี้จึงหมายถึงปฏิเวธ หน้าที่ของเราทั้งโดยตรงและโดยอ้อมคือ พยายามหามาชิมดู บ้างอย่าเห็นเป็นของศรี.

ในประโยคที่ว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นแม้จะคอยดั่งมูมจิรของเรา ไปไหนด้วยกัน ก็หาชื่อว่าเห็นตถาคตไม่" เช่นนี้ คำว่า ธรรม หมายถึงความหมดกิเลส เป็นความประเสริฐชนิดที่มีในเมื่อเมื่อประพฤติธรรมสำเร็จแล้ว แม้บางส่วนหรือทั้งหมด จนเห็นชัดว่า คนที่บริสุทธิ์ คนที่สว่างแจ่มแจ้ง คนที่เป็นสุขสงบเป็นอย่างนี้ๆ ทำให้เห็นว่า พระอรหันต์ ท่านผิดกับคนธรรมดา ก็ที่ตรงนี้เอง ชื่อว่าเห็นธรรมในที่นี้ คำว่าธรรมในที่นี้ จึงหมายถึงความเป็นพระอรหันต์ หรือพระพุทธเจ้า. หน้าที่ของเราในเรื่องนี้มีว่า เราจะต้องรู้เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านทรงรู้ พ้น

ความดีและความชั่วเหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านพ่น โดยเฉพาะคือรู้ร้อยยี่สิบ ๔ กระทั่งเสวยผลแห่งความรู้ัน้อยอยู่ด้วยใจตัว.

ในประโยคที่ว่า "ธรรมเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เราขอนอบน้อมธรรมนั้น สุวากขาโต ภควตา ธมโม ตมมม นมสฺสามิ" เช่นนี้ คำว่า ธรรม ในที่นี้ หมายถึงเฉพาะคำสอนที่เป็นนิยานิกธรรม คือที่ "ชี้ทางบรรเทาทุกข์ และชี้สุขเกษมศานต์ ชี้ทางพระนฤพาน อันพ้นโศกวิโยคภัย" เท่านั้น ไม่หมายถึงสิ่งทั้งปวงเหมือนบางข้อข้างต้น หน้าที่ของเราในที่นี้ คือเร่งพิจารณาให้ อย่างหนักว่า ธรรมที่ตรัสไว้นั้นทนต่อการพิสูจน์ (เช่น สองบวกสามได้ห้า) จริงหรือไม่ จนเห็นว่า พระองค์ตรัสไว้ดีจริง คือไม่ผิดแล้วนอบน้อม คือทำตามเหมือนอย่างกะว่ามันเป็นสิ่งที่เราคิดค้นได้เอง ทำให้เกิดผลได้เอง.

ในประโยคที่ว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทรงเคารพใคร แต่ทรงเคารพธรรม" คำว่า ธรรม ในที่นี้ หมายถึงระเบียบอันบุคคลจะพึงประพฤติทั้งต่อตนเองและผู้อื่น แม้ว่าตนเองจะไม่ต้องการผลอันจะพึงได้จากการประพฤติตามระเบียบอันนั้น ก็เคารพในการที่จะรักษาระเบียบอันนั้นไว้ให้เป็นหลักของโลก, แม้ว่าตนจะพ้นแล้วจากบุญและบาป เป็นผู้ที่บุญและบาปไม่อาจฉาบทาติดได้อีกต่อไป ก็ยังคงเคารพต่อระเบียบแห่งการละบาปบำเพ็ญบุญ เพื่อให้ระบอบนี้ยังคงเป็นหลักเป็นประธานของโลกทั่วไป แม้ว่าตนเองจะพ้นทุกข์แล้ว ก็ยังคงเคารพต่อระเบียบของการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์, เพื่อพระองค์ทรงเห็นว่า การอยู่โดยปราศจากที่เคารพเป็นการไม่สมควร แต่พระองค์มองหาบุคคลใดเป็นที่เคารพไม่ได้ แม้แต่พระพุทธเจ้าด้วยกัน, พระองค์จึงทรงเคารพธรรม คือระเบียบแห่งความจริง (Truth system) ตามที่ควรจะมีประจำโลกอยู่อย่างไรตลอดอนันตกาล คำว่าธรรมในกรณีที่แม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเคารพเช่นนี้ หน้าที่ของเราก็คือ เคารพเหมือนกัน ได้แก่เคารพตัวเอง ที่รู้สึกว่าการรักษาความดีไว้ให้คงมีอยู่ในตัวเอง และงอกงามไปจนกระทั่งดีที่สุดเป็นต้นไป จนกระทั่งเคารพระเบียบแห่งธรรมที่ทนต่อการพิสูจน์ ไม่มีความประมาทแม้แต่น้อย ผู้ใหญ่ที่ดูถูกระเบียบปฏิบัติของเด็ก ย่อมทำให้เด็กหมดกำลังใจในการที่จะรักษาระเบียบนั้น. ทั้งนี้เนื่องจากผู้ใหญ่คนนั้นเขลาไปว่า ระเบียบนั้นมีเด็กมีผู้ใหญ่ไปตามคนผู้ปฏิบัติด้วย. ถ้ามองเห็นว่าระเบียบทั้งหลายเป็นอันเดียวกัน ไม่มีเด็กผู้ใหญ่ไปตามคนผู้ปฏิบัติแล้ว ก็จะเป็นผู้ที่เคารพระเบียบได้เต็มที่ เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านเคารพระเบียบ

ในประโยคยาวที่ว่า "แม้เขาฟัง ธรรม น้อย แต่เห็นธรรมด้วยนามกาย เขานั้นแหละชื่อว่า ผู้ทรงธรรม" คำว่า ธรรม ทั้งสามคำนี้ ต่างกันทั้ง ๓ คำ คำแรกหมายถึง คำสอน (Body of the Teaching) คำที่สองหมายถึง ผลของการปฏิบัติธรรม ที่เขาทำให้เกิดขึ้นได้แล้ว คำที่สามหมายถึง รูปร่างแห่งการปฏิบัติธรรม. อันมีอยู่ที่เนื้อที่ตัวของเขา. ประโยคนี้ทั้งประโยคให้เกิดหน้าที่ คือ ได้เล่าเรียนมากหรือน้อยไม่สำคัญ ขอแต่ให้ได้รู้สัจของธรรมบ้างเป็นอย่างน้อยก็แล้วกัน; จะมีความสุขด้วย จะมีเกียรติว่าเป็นผู้ประพฤติธรรมหรือมีธรรมด้วย. การเรียนจบพระไตรปิฎกแต่ไม่

เห็นธรรมนั้น ไม่มีทางที่จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรงธรรมเลย. เป็นนอนหนังสือ หรือคนหาบใบลานมากกว่า.

ฉันเขียนมาให้ท่านเลือกมากพอแล้ว, จะเขียนให้หมดจริงๆ ท่านก็จะอ่านไม่ไหว และเลือกไม่ไหว ตาลาย. เมื่อท่านดูธรรมะเข้าที่เหลื่อมใดเหลื่อมหนึ่ง เข้าตาท่านแล้ว ท่านจงดูเหลื่อมนั้นให้มาก มันก็จะทะลุไปยังเหลื่อมอื่นได้เอง และปรุโปร่งไปหมด ธรรมะกับเราจะพบกันแล้วจัดการอย่างไร นั้น ปัญหาข้อนี้อยู่ที่ว่า หมายถึงธรรมะอันไหนหรือคำไหนเสียก่อน. ท่านต้องเลือกเอาเองเฉพาะคน เป็นคนๆ ไป เพราะมาจากจุดตั้งต้นที่ผิดกัน. โลกสมัยนี้เขาไม่มีเวลาที่จะคิดธรรมะ หรือไม่มีแม้แต่จะอ่านจะฟัง ย่อมเป็นการยากอยู่ที่เขาจะนำธรรมะไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ มีหน้าซ้ำยังไม่ทราบว่าจะต้องการธรรมะ ตามความหมายของคำว่า ธรรมะคำไหนด้วยซ้ำไป.

หอสมุดธรรมทาน

พุทธทาสภิกขุ

๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๐